

ISSN 2411-2054

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

53'2024

Фахове наукове видання

КАТЕГОРІЯ «Б»

ДО 25-РІЧЧЯ ЖУРНАЛУ

CONSTITUTIONAL STATE

53'2024

SCIENTIFIC JOURNAL

Published 4 times a year

Founded in February, 1999

Odesa
Feniks
2024

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

*Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання*

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у лютому 1999 р.

Одеса
Фенікс
2024

Засновник – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія

О. І. Миколенко – головний редактор,
А. О. Богустов, О. В. Гаран, І. С. Кanzaфарова,
О. М. Миколенко, С. В. Саяпін, Т. В. Степанова,
М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Л. М. Токарчук,
В. І. Труба, Н. В. Хендель, О. А. Чуваков

Відповідальний секретар

Н. В. Ільєва

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial board

О. І. Mykolenko – Editor-in-Chief,
А. О. Bohustov, О. V. Haran, I. S. Kanzafarova,
О. М. Mykolenko, S. V. Saiapyn, T. V. Stepanova,
М. О. Stefanchuk, R. O. Stefanchuk, L. M. Tokarchuk,
V. I. Truba, N. V. Khendel, O. A. Chuvakov

Executive Secretary

N. V. Ilieva

Відповідно до наказу МОН України № 409 від 17.03.2020 р.
науковий журнал «Правова держава» входить до
Переліку наукових фахових видань України
(юридичні науки - КАТЕГОРІЯ «Б»)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 8 від 26 березня 2024 р.)

Індексація наукометричними базами даних:

Index Copernicus

Індексація іншими базами даних:

Google Scholar, Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky,
Scientific Periodicals of Ukraine,
Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Citefactor

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

<i>М. М. Стефанчук, Д. В. Лупійчук</i> КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА В СИСТЕМІ ПРАВОЗАХИСНОГО МЕХАНІЗМУ В УКРАЇНІ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ	11
--	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>О. А. Гавриленко</i> КОРНЕЛІУС ВАН БЯЙНКЕРСХУК – ВИДАТНИЙ ПРЕДСТАВНИК ГОЛЛАНДСЬКОЇ ШКОЛИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА КІНЦЯ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ	21
---	----

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Н. І. Бровко</i> ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ БЛАГОДІЙНОСТІ.....	32
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>А. В. Денисова, С. В. Медведенко</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	44
--	----

<i>О. А. Кириї</i> ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ УГОДИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ	52
--	----

<i>О. О. Корнійченко</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ І КОМУНАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	63
--	----

<i>О. І. Миколенко, О. М. Миколенко</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ ПРО ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ	76
--	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>О. Ю. Криворучко</i> ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	86
---	----

<i>М. В. Сиротко</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО- ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	95
--	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

М. О. Кармазін

ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ІТ ІНДУСТРІЇ ЯК
ОБ'ЄКТ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ..... 105

О. Є. Кухарев

ПРО РОЗУМІННЯ ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВА
ВЛАСНОСТІ НА СПАДЩИНУ 113

І. О. Ткачук

ВИДИ ФІДУЦІАРНИХ ОBOB'ЯЗКІВ ДИРЕКТОРІВ В КРАЇНАХ
СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА 124

В. М. Чернега

СИСТЕМАТИКА АТИПОВИХ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА 131

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

С. М. Тараненко

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЗАВДАНИХ
ДОВКІЛЛЮ, ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ
УКРАЇНИ 138

О. В. Толкаченко

РОЗВИТОК СТАЛОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРОЦЕСІ
ЗДІЙСНЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 149

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Є. О. Мурзо

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗСЛІДУВАННЯ МАРОДЕРСТВА У
КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ЗАКОРДОННИХ
ДЕРЖАВ 158

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 170

CONTENT

CONSTITUTIONAL LAW

M. M. Stefanchuk, D. V. Lupiichuk

CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN THE SYSTEM OF HUMAN RIGHTS
MECHANISM IN UKRAINE: SEARCH FOR AN OPTIMAL MODEL..... 11

INTERNATIONAL LAW

O. A. Havrylenko

CORNELIUS VAN BIJNKERSHOEK – AN OUTSTANDING
REPRESENTATIVE OF THE DUTCH INTERNATIONAL LAW SCHOOL
(THE END OF THE 17TH - FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY) 21

PHILOSOPHY LAW

N. I. Brovko

PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS OF CHARITY 32

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

A. V. Denysova, S. V. Medvedenko

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PECULIARITIES OF PREVENTION OF
TRAFFIC VIOLATIONS BY THE NATIONAL POLICE 44

O. A. Kyrii

LEGAL NATURE AND CONTENT OF THE AGREEMENT BASED ON THE
RESULTS OF PRE-TRIAL SETTLEMENT ADMINISTRATIVE AND LEGAL
DISPUTES 52

O. O. Korniiichenko

PECULIARITIES OF APPOINTMENT OF HEADS OF STATE AND
MUNICIPAL HEALTHCARE INSTITUTIONS DURING MARTIAL LAW 63

O. I. Mykolenko, O. M. Mykolenko

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC
OPINION ON PUBLIC ADMINISTRATION 76

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

O. Yu. Kryvoruchko

DISCRETIONARY POWERS OF THE COMMERCIAL COURT IN
APPLYING PRELIMINARY INJUNCTIONS 86

M. V. Syrotko

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF ECONOMIC AND
COMMERCIAL ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE 95

CIVIL LAW AND PROCESS

M. O. Karmazin

ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN IT

INDUSTRY AS AN OBJECT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS: COMPARATIVE LEGAL BASIS.....	105
---	-----

O. Ye. Kukhariev

ON UNDERSTANDING THE IMPORTANCE OF STATE REGISTRATION OF INHERITANCE OWNERSHIP RIGHT.....	113
---	-----

I. O. Tkachuk

TYPES OF DIRECTORS' FIDUCIARY DUTIES IN COMMON LAW COUNTRIES	124
--	-----

V. M. Cherniha

SYSTEMATICS OF ATYPICAL PROVISIONS CIVIL PROCEDURAL LAW	131
---	-----

ENVIRONMENTAL LAW

S. M. Taranenko

LEGAL INSTRUMENTS FOR COMPENSATION FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE AS A RESULT OF RUSSIA'S MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE	138
---	-----

O. V. Tolkachenko

DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE AGRICULTURE AND ENSURING ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE PROCESS OF IMPLEMENTING AGRICULTURAL ACTIVITIES	149
---	-----

CRIMINAL LAW AND PROCESS

Ye. O. Murzo

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INVESTIGATION OF PILLAGE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES	158
---	-----

INFORMATION FOR AUTHORS	170
--------------------------------------	------------

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО 25-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ЖУРНАЛУ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова від дня свого створення 13 травня 1865 року займає одне з провідних місць у формуванні системи освіти, у розвитку наукових досліджень і культури в Україні. Він є одним з найстаріших університетів України і фактично визначає стан і перспективи розвитку освіти, науки і культури в мережі освіти нашої країни. ОНУ імені І. І. Мечникова – всесвітньо відомий університет з високим міжнародним авторитетом, у світовому рейтингу завжди займає почесні місця серед кращих університетів світу. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова – має міжнародний авторитет у світі наукового видання. Він є членом і бере активну участь у діяльності професійної асоціації CrossRef та займає перші місця в рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази даних Scopus.

В Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова успішно видається науковий фаховий журнал «Правова держава». Науковий журнал «Правова держава» заснований у лютому 1999 р. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. науковий фаховий журнал «Правова держава» внесено Департаментом атестації кадрів вищої кваліфікації Міністерства освіти і науки України до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (категорія «Б») у галузі юридичних наук. Індексация наукометричними базами даних: Index Copernicus, індексация іншими базами даних: Google Scholar, Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Citefactor тощо.

Науковий журнал є лауреатом IV Всеукраїнського конкурсу на краще юридичне видання. Журнал видається у традиційному друкованому вигляді та зберігає традиції теоретико-методологічної обґрунтованості і виваженості у викладенні наукових фактів, що склалися в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова протягом 159 років його існування. Електронна версія збірника зберігається на офіційному сайті журналу (<http://pd.onu.edu.ua>), сайті Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та на порталі «Наукова періодика» на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Журнал виходить 4 рази на рік, відповідно до графіку та своєчасно поширюється через мережу Інтернет.

Журнал співпрацює з найбільшими ЗВО України та зарубіжжя, органами державної влади, місцевого самоврядування, суду, нотаріату, адвокатури та прокуратури. Така співпраця передбачає розміщення інформаційних матеріалів, публікацію наукових статей, рецензій. До складу редколегії журналу входять провідні українські вчені, 11 докторів юридичних наук, у тому числі: 1 член-кореспондент Національної академії правових наук, 3 Заслужених юристів України, 1 Заслужений діяч науки і техніки України. Крім того, до видання запрошені й іноземні фахівці в галузі права, LLB, LLM, Dr. Jur., 1 Асоційований професор, Директор програми бакалаврату з міжнародного права Університету КІМЕП (Алмати, Казахстан).

Журнал «Правова держава» активно використовується в навчальному процесі – статті та матеріали рекомендуються як додаткові джерела при вивченні

основних та вибіркових дисциплін. У журналі публікуються науково-теоретичні та практичні матеріали з актуальних загальнотеоретичних та галузевих правових питань, правозастосовної практики, пропозиції до законодавства, зарубіжний правовий досвід конституційної, судової та адміністративної реформ. Журнал є науковим виданням, що відображає події наукового життя та сучасні наукові дослідження з правознавства, які проводяться в Україні та за її межами. На сучасному етапі наукові юридичні дослідження продовжуються в рамках п'яти кафедральних тем юридичного спрямування, що виконуються на економіко-правовому факультеті в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова.

Редколегія видання запрошує всіх бажаючих до співробітництва та пропонує публікацію статей. Видання розраховане не тільки на юристів-науковців, а й на практиків, які черпатимуть із нього чимало корисного для своєї широкопланової діяльності, що сприятиме утвердженню базових цінностей цивілізованої потуги України – права, справедливості та моралі.

*З повагою,
ректор ОНУ імені І. І. Мечникова,
Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор
Труба Вячеслав Іванович*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300717>

УДК 342.1

М. М. Стефанчук, докт. юрид. наук, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут права
Кафедра юстиції
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
e-mail: m.stefanchuk@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6239-9091>

Д. В. Лупійчук, студентка 4 курсу ОС «Бакалавр»
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут права
Кафедра юстиції
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
e-mail: lupichuk2070@gmail.com

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА В СИСТЕМІ ПРАВОЗАХИСНОГО МЕХАНІЗМУ В УКРАЇНІ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

У статті висвітлено нормативно-правову регламентацію та доктринальні погляди стосовно сучасних тенденцій у пошуках оптимальної моделі конституційної скарги в системі правозахисного механізму Української держави. Констатовано, що одним із визначальних сучасних викликів, які зумовлюють необхідність подальшого реформування системи конституційної юстиції, є взяті Україною на себе міжнародні зобов'язання щодо подальшого вдосконалення організації та функціонування інституцій цієї системи, як передумову її євроінтеграції.

Метою статті визначено встановлення актуальних передумов, що детермінують вибір оптимальної моделі конституційної скарги в Україні, а також викладення авторського бачення стосовно подальшого розвитку цього інституту.

Констатовано, що серед існуючих моделей правового інституту конституційної скарги (нормативна обмежена та повна конституційна скарга) наразі в Україні запроваджена обмежена нормативна модель, що передбачає можливість оскарження особою лише закону, що був застосований в судовому рішенні, якщо суб'єкт вважає його неконституційним. Встановлено, що європейські експертні інституції зазначають про необхідність запровадження повної конституційної скарги в Україні, завдяки якій особи мали б можливість ефективно захищати свої права та свободи на національному рівні зі зменшенням кількості звернень до міжнародних судових органів. Виокремлено ризики запровадження моделі повної конституційної скарги, серед яких: ризик потенційного значного збільшення завантаженості Конституційного Суду України, що може призвести до уповільнення його роботи; ризик перетворення органу конституційного контролю на ще одну судову інстанцію.

Запропоновано перспективні напрями розвитку окреслених питань, що зводяться до підвищення ефективності діяльності судової системи в аспекті реалізації законодавчих положень щодо незастосування судом закону чи іншого правового акту, у разі, якщо суд дійде висновку, що вони суперечать Конституції України, а застосування у таких випадках норм Конституції як норм прямої дії, а не субсидіарного механізму виправлення такого застосування. Визначено напрями подальших наукових розвідок у контексті наукового та законодавчого опрацювання повної моделі конституційної скарги з перспективою її запровадження у майбутньому.

Ключові слова: правозахисний механізм, конституційна юстиція, Конституційний Суд України, конституційна скарга, моделі конституційної скарги, конституційна процедура, тенденції розвитку.

Постановка проблеми. В умовах дії правового режиму воєнного стану Українська держава послідовно та переконливо веде боротьбу за підсилення спроможностей свого правозахисного механізму та втілення євроінтеграційних прагнень. Визначним досягненням у цьому процесі є рішення Європейської Ради про початок перемовин про вступ України до Європейського Союзу (далі – ЄС) [1], передували якому, зокрема, рішення цієї ж інституції про надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу [2] та рекомендація Європейської Комісії надати Україні перспективу стати членом ЄС за умов виконання низки критеріїв, серед яких - критерії щодо вдосконалення організації та функціонування інституцій системи конституційної юстиції, досягнення яких вбачалося Європейською комісією через прийняття та запровадження законодавства щодо процедури добору суддів Конституційного Суду України (далі – КСУ), включаючи процес попереднього відбору на основі оцінки їхньої добросовісності та професійних навичок, відповідно до рекомендацій Венеційської комісії [3]. Поряд з означеними, водночас, актуальними залишаються низка інших рекомендацій цієї інституції, які надавались Українській державі стосовно вдосконалення функціонування інституту конституційної юстиції в Україні, зокрема, стосовно вибору та запровадження моделі конституційної скарги як елементу розширення правозахисного потенціалу суду конституційної юрисдикції в Україні [4], що залишаються актуальними і в сучасних умовах, з огляду на встановлені у науковій юридичній літературі дилеми вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту індивідуальної скарги [5] та концептуальні проблеми інституційного механізму забезпечення конституційної скарги в Україні [6]. Вказане свідчить про перманентний дискурс у експертному середовищі довкола питань підвищення правозахисного потенціалу правового інституту конституційної скарги, який суттєво актуалізується крізь призму необхідності підсилення ефективності правозахисного механізму у цілому на сучасному етапі державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання інституту конституційної скарги, її правової природи, особливостей запровадження та вибору оптимальної моделі були предметом наукових розвідок таких вчених як Ю. Барабаш, Ю. Бисага, В. Городовенко, М. Гультай, М. Козюбра, В. Лемак, О. Литвинов, К. Резворович, М. Савчин, М. Ставнійчук, Д. Терлецький, С. Шевчук, О. Щербанюк та інших. Водночас актуальні виклики, зумовлені нагальною

потребою посилення спроможностей правозахисного механізму в Україні, як одного із визначальних критеріїв динамічної та успішної євроінтеграції Української держави, потребують додаткового розгляду сучасних тенденцій пошуку оптимальної моделі конституційної скарги в межах цього механізму, з огляду на їхню затребуваність та своєчасність.

Метою статті є встановлення актуальних передумов, що детермінують вибір оптимальної моделі конституційної скарги в Україні, а також викладення авторського бачення стосовно подальшого розвитку цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Правозахисний потенціал Української держави визначається її спрямованістю на забезпечення прав та свобод людини як найвищої соціальної цінності. Відповідно в Україні має існувати ефективний правозахисний механізм, тобто функціонування сукупності уповноважених правозахисних інституцій, що має бути спрямований на надання допомоги особам, права яких порушені. Водночас можливість успішної реалізації державою окреслених завдань першочергово залежить від ефективності процесу функціонування сукупності уповноважених інституцій, врегульованого правовими нормами та спрямованого на усунення недоліків у функціонуванні таких складових елементів юридичного механізму забезпечення прав особи як їх охорона та реалізація, шляхом надання різноманітних форм ефективних послуг із правового захисту особам, права яких порушені, або у разі загрози порушення таких прав відповідно до нормативно визначеної процедури [7, с. 20]. До таких правозахисних інституцій, безсумнівно, відноситься і КСУ, який покликаний забезпечувати верховенство Конституції України, вирішувати питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснювати офіційне тлумачення Конституції України, а також виконувати інші законодавчо закріплені повноваження.

КСУ є органом конституційної юрисдикції, одним із повноважень якого є вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [8]. Основним законом Української держави (ч. 3 ст. 55) кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до КСУ з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом [9].

КСУ вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Такий механізм захисту прав та свобод з'явився в Україні у 2016 році у зв'язку із внесенням змін до Основного Закону, а також прийняттям нового Закону «Про Конституційний Суд України», хоча перспективи запровадження конституційної скарги вже тривалий час були предметом експертної дискусії як на національному, так і міжнародному рівнях.

В умовах сучасного сьогодення не викликають жодних сумнівів твердження про те, що без конституційної скарги доступ громадян до конституційного пра-

восуддя здається малоефективним, а конкуруючий характер досягнення правової справедливості з іншими суб'єктами права практично відсутній [10, с. 83], а конституційна скарга цілком підставно «... стає базовим елементом правового життя, підтвердженням пріоритету прав і свобод людини перед будь-яким законом, який їх обмежує, та повинна примусити владу до самообмеження і врахування конституційних цінностей» [11, с. 46]. Варто також підтримати твердження про те, що конституційна скарга є чи не найпотужнішим серед механізмів на правовий захист конституційних прав і характеризується низкою ознак, серед яких такі: забезпечення судового захисту від порушень конституційних прав; активація окремого провадження, що стосується лише конституційності відповідного акту, а не будь-яких інших правових питань, пов'язаних з тією самою справою; можливість її подання лише особою, на яку негативно вплинув відповідний акт; наділення суду, який розглядає конституційну скаргу, релевантними повноваженнями поновити порушені права відповідної особи [12, с. 142].

У науковій юридичній літературі конституційну скаргу пропонують розглядати як звернення будь-яких осіб, які на законних підставах проживають на території України, до єдиного органу конституційної юрисдикції з приводу порушення їхніх конституційних прав шляхом ухвалення законодавчого акту за умови, що цей акт вже застосований або підлягає застосуванню у конкретній справі, що розглядається судом чи іншим органом державної влади [13, с. 6]. Інші ж дослідники визначають конституційну скаргу як правовий засіб ініціювання в органі конституційної юрисдикції, насамперед фізичною особою, спеціальної процедури захисту конкретного права, що порушено актом, виданим державним органом або посадовою особою в системі виконавчої влади, чи рішенням суду загальної юрисдикції [14, с. 32].

На нормативному рівні, відповідно до статті 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон), конституційна скарга визначається як подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу. Суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції [9]. Відповідно під час реалізації права на конституційну скаргу необхідно враховувати такі аспекти: предмет скарги (неконституційність Закону або його окремих положень, застосованих в остаточному судовому рішенні щодо особи, яка подає скаргу); законодавчі вимоги до скарги (ст. 55, 56 Закону). Скаргу можна подати впродовж трьох місяців від дня набрання чинності остаточним судовим рішенням, однак її можна подати лише після того, як вичерпано всі національні засоби юридичного захисту. Про важливість цього механізму захисту свідчить статистика таких звернень: у 2022 році КСУ було розглянуто 248 скарг, а станом на жовтень 2023 року подано вже 335 клопотань, тоді як у рік запровадження КСУ розглянув 39 таких скарг [15].

У науковій юридичній літературі виокремлюється дві основні моделі таких скарг: (1) нормативна обмежена та (2) повна конституційна скарга. Проаналізувавши положення ст. 55 Закону можемо стверджувати, що наразі в Україні діє саме обмежена нормативна модель. З цього приводу М. Гультай зазначає про

те, що «нормативна конституційна скарга пов'язана з розглядом конкретної справи, проте оскарженню підлягає лише нормативний акт, покладений в основу ухвалення індивідуального акта, тоді як сам правозастосовний акт не підлягає оскарженню» [16, с. 27]. Водночас виникає питання, чи може ця модель забезпечити ефективний захист прав та свобод людини в Україні? Питання є доволі актуальним, а тому і потребує додаткового дослідження.

Так, у 2013 році Європейська комісія «За демократію через право» у своєму Висновку стверджувала, що в Україні слід запровадити повну конституційну скаргу щодо всіх випадків порушення прав людини індивідуальними актами [17]. Водночас у 2016 році законодавець, дослухавшись до рекомендації Венеційської комісії, все ж використав іншу модель, що було оцінено цією інституцією у своєму Висновку щодо Проекту Закону «Про Конституційний Суд України» важливим кроком для України, навіть попри те, що це нормативна модель, а не повна, як було рекомендовано нею раніше [4]. Її впровадження в Україні можна розглядати як важливий крок до зміцнення системи захисту прав людини. Однак, попри те, що Венеційська комісія позитивно оцінила запровадження інституту конституційної скарги у правозахисному механізмі Української держави, вона постійно наголошує на доцільності запровадження повної моделі, а також звертає увагу на особливості конституційної процедури щодо розгляду конституційних скарг [18]. Ця ідея знаходить свою підтримку і у науковій юридичній літературі. Так, О. Щербанюк, звертає увагу на те, що конституційна практика доводить, що механізм звернення та розгляду конституційної скарги, алгоритм прийнятності (фільтрації) конституційних скарг потребує суттєвого вдосконалення, завдяки чому, на її думку, можна досягнути правового ефекту цього конституційно-правового інституту, зокрема у зв'язку із запровадженням повної, а не нормативної конституційної скарги, що значно підвищить відповідальність суб'єктів правотворення, правозастосування, захист прав людини та забезпечить авторитет Конституції України [19, с. 89].

Однак, на нашу думку, перехід до цієї моделі наразі не є цілком виправданим з урахуванням таких обставин:

1) ризик потенційного значного збільшення завантаженості КСУ, що може призвести до уповільнення його роботи, зважаючи на те, що наразі із передбачених Конституцією вісімнадцяти суддів здійснюють повноваження лише тринадцять. На підтвердження цієї тези привертає увагу статистику звернень до Конституційного Суду ФРН, який вважається взірцевим прикладом моделі повної скарги: у 2012 році для його розгляду було подано 5947 конституційних скарг, у 2013 році – 6686 і у 2014 році – 6811. Загалом з 1951 до 2014 року було подано 187 870 конституційних скарг [20]. Ця статистика доводить, що у разі можливості звернення щодо будь-якого індивідуального акту, звернень до КСУ стане у рази більше;

2) ризик перетворення органу конституційного контролю на ще одну судову інстанцію. У науковій юридичній літературі зауважується про те, що таке перетворення» буде суперечити «... його конституційному статусу та «філософії» його діяльності як єдиного органу конституційної юрисдикції, що гарантує верховенство Конституції як Основного Закону держави на всій території України [16, с. 28]. З метою уникнення такої небезпеки видається перспективним підви-

щення ефективності діяльності судової системи в аспекті реалізації законодавчих положень щодо незастосування судом закону чи іншого правового акту, у разі, якщо суд дійде висновку, що вони суперечать Конституції України, а застосування у таких випадках норм Конституції як норм прямої дії, а не субсидіарного механізму виправлення такого застосування. У цьому контексті підтримуємо наукові позиції щодо доцільності розгляду альтернативних шляхів ефективізації взаємодії судів, які складають систему судоустрою України, та КСУ у питаннях правозастосування, зокрема щодо необхідності визначення на законодавчому рівні порядку звернення судів України до Верховного Суду з питаннями щодо відповідності Конституції України законів та інших правових актів або надання судам, які складають систему судоустрою України, права безпосереднього звернення до КСУ з питаннями щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України, інших правових актів [19, с. 123].

З іншого боку, повна скарга, без сумніву, дає можливість для всебічного індивідуального доступу до правосуддя. Така модель надає право фізичним та юридичним особам оскаржувати до суду конституційної юрисдикції конституційність як нормативних, так й індивідуальних адміністративних актів чи рішень суду, оскільки порушення прав людини нерідко є результатом неконституційних індивідуальних актів, заснованих на конституційних нормативних приписах. Тобто предметом конституційної скарги може виступати як нормативний акт, якщо останній підлягає безпосередньому застосуванню у конкретній справі, так і остаточний індивідуальний акт, який адресується конкретній особі [16, с. 27]. Венеціанська комісія звертає також увагу на те, що цей варіант допоможе мінімізувати звернення до Європейського Суду з прав людини, адже питання порушення прав людини буде розглядатись на національному рівні [4], оскільки статистика тих країн, які застосовують механізм повної конституційної скарги, свідчить про дуже низьку кількість звернень до цього суду, порівняно з іншими державами, що є надзвичайно актуальним для Української держави в умовах сучасного сьогодення.

Висновки і пропозиції. Враховуючи вищевикладене можна висувати про те, що доступ до конституційного правосуддя для осіб є важливим механізмом забезпечення їх прав. Серед двох відомих моделей конституційної скарги в Україні була запроваджена – нормативна скарга, тобто можливість оскарження лише закону, що був застосований в судовому рішенні, якщо суб'єкт вважає його неконституційним. Європейські інституції зазначають про необхідність запровадження повної конституційної скарги, завдяки якій особи мали б можливість ефективно захищати свої права та свободи на національному рівні із зменшенням кількості звернень до міжнародних судових органів. Проте наразі існує низка ризиків, які ставлять під сумнів виправданість впровадження цієї моделі на сучасному етапі, що, водночас, не означає відсутності перспективи її запровадження. Більш того, у майбутньому така модель може стати ще одним кроком до функціонування ефективного правозахисного механізму, за умови виваженого та продуманого її впровадження. Таким чином, вважаємо оптимальним рішенням – збереження існуючої моделі конституційної скарги задля зосередження на інших більш «вразливих» питаннях реформування правозахисних інституцій, на які прямо вказує європейська спільнота, а також подальше наукове та законодавче опрацювання повної моделі конституційної скарги з перспективою її запро-

вадження у майбутньому, що і повинно визначати напрями подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. European Council conclusions on Ukraine, enlargement and reforms. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/14/european-council-conclusions-on-ukraine-enlargement-and-reforms/> (дата звернення: 17 січня 2024).
2. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/> (дата звернення: 17 січня 2024).
3. EU Commission's Recommendations for Ukraine's EU candidate status. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232 (дата звернення: 17 січня 2024).
4. CDL-AD(2016)034-е Ukraine - Opinion on the draft Law on the Constitutional Court, adopted by the Venice Commission at its 109th Plenary Session (Venice, 9-10 December 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)034-е](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)034-е) (дата звернення: 17 січня 2024).
5. Барабаш Ю. «Засіб захисту прав vs. юридична визначеність» як дилема вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту індивідуальної скарги. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 47-60.
6. Литвинов О. М., Богуш В. В. Інституційний механізм забезпечення конституційної скарги в Україні: концептуальні проблеми. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 34-42.
7. Stefanchuk M. Modern Trends in the Formation and Development of the Human Rights Mechanism in Ukraine. 2022 No 3 (No 15) Access to Justice in Eastern Europe 19-40.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 17 січня 2024).
9. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 17 січня 2024).
10. Селіванов А., Євграфов П. Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності. *Право України*. 2003. № 4. С. 80-85.
11. Ставнійчук М. Інститут конституційної скарги в механізмі гарантування та розвитку конституційного ладу України: теоретичні та практичні проблеми реалізації. *Український часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 36-48.
12. Gerhard Dannemann. Constitutional Complaints: The European Perspective. *The International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 43. №. 1 (Jan., 1994). pp. 142-153.
13. Бринь Т. Конституційний Суд України в механізмі захисту та забезпечення прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 19 с.
14. Шаповал В. М. Суд як орган конституційного контролю (із зарубіжного досвіду). *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 20-33.
15. Конституційний Суд України. Конституційні скарги. URL: <https://ccu.gov.ua/konstytucijni-skargy> (дата звернення: 17 січня 2024).
16. Гульгай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1 (72). С. 24-33.
17. CDL-AD(2013)034-е Opinion on proposals amending the Draft Law on the amendments to the Constitution to strengthen the independence of Judges of Ukraine. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)034-е](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)034-е) (дата звернення: 17 січня 2024).
18. CDL-AD(2021)006-е Ukraine - Opinion on the draft law on Constitutional Procedure (draft law no. 4533) and alternative draft law on the procedure for consideration of cases and execution of judgements of the Constitutional Court (draft law no. 4533 -1) adopted by the Venice Commission at its 126th Plenary Session (online, 19-20 March 2021). URL:

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)006-e) (дата звернення: 17 січня 2024).

19. Щербанюк О. Індивідуальна конституційна скарга як засіб забезпечення конституційної демократії. *Право України*. 2018. № 12. С. 77-91.
20. Federal Constitutional Court. Annual Statistics 2014. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Verfahren/Jahresstatistiken/2014/statistik_2014_node.html (дата звернення: 17 січня 2024).
21. Черняк Є. Застосування судами положень Конституції України як норм прямої дії та право на перегляд судового рішення за наслідками встановлення конституційності закону, іншого правового акта чи їх окремих положень як засіб захисту основних прав і свобод. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 115-126.

References

1. European Council conclusions on Ukraine, enlargement and reforms. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/14/european-council-conclusions-on-ukraine-enlargement-and-reforms/> (access date: 17.01.2024).
2. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/> (access date: 17.01.2024).
3. EU Commission's Recommendations for Ukraine's EU candidate status. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232 (access date: 17.01.2024).
4. CDL-AD(2016)034-e Ukraine - Opinion on the draft Law on the Constitutional Court, adopted by the Venice Commission at its 109th Plenary Session (Venice, 9-10 December 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)034-e) (access date: 17.01.2024).
5. Barabash, Yu. (2020) Means for the protection of rights vs legal certainty as a dilemma of the domestic official constitutional doctrine in the context of functioning of the institute of individual constitutional complaint. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 4, 47-60 [in Ukrainian].
6. Litvinov, O. M., Bogush, V. V. (2018). Institutional mechanism of securing a constitutional complaint in Ukraine: conceptual problems. *Problems of legality*, Issue 141, 34-42 [in Ukrainian].
7. Stefanchuk, M. (2022). Modern Trends in the Formation and Development of the Human Rights Mechanism in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*, 3 (15) 19-40.
8. The Constitution of Ukraine (1996, June 28). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (access date: 17.01.2024) [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine on the Constitutional Court of Ukraine No 2136-VIII (2017, July 13). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (access date: 17.01.2024) [in Ukrainian].
10. Selivanov, A., Yevhrafov, P. (2003). Constitutional complaint of citizens in the realities of today. *Law of Ukraine*, 4, 80-85 [in Ukrainian].
11. Stavniichuk, M. (2019) The institute of the constitutional complaint in the mechanism for ensuring and developing of the constitutional order in Ukraine: theoretical and practical problems of implementation. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 2, 36-48 [in Ukrainian].
12. Dannemann, G. (1994). Constitutional Complaints: The European Perspective. *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 43, 1, 142-153.
13. Brin, T. O. (2010). The Constitutional Court of Ukraine in the Mechanism of Protection and Ensuring Human and Civil Rights and Freedoms. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine [in Ukrainian].
14. Shapoval, V. M. (2005). Court as a body of constitutional control (from foreign experience). *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 6, 20-33 [in Ukrainian].
15. Constitutional Court of Ukraine. Constitutional complaints. URL: <https://ccu.gov.ua/>

- konstytucijni-skargy (access date: 17.01.2024).
16. Gultay, M. (2013). Full or normative constitutional complaint: in search of national model. Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, 1 (72), 24-33 [in Ukrainian].
 17. CDL-AD(2013)034-e Opinion on proposals amending the Draft Law on the amendments to the Constitution to strengthen the independence of Judges of Ukraine. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)034-e) (access date: 17.01.2024).
 18. CDL-AD(2021)006-e Ukraine - Opinion on the draft law on Constitutional Procedure (draft law no. 4533) and alternative draft law on the procedure for consideration of cases and execution of judgements of the Constitutional Court (draft law no. 4533 -1) adopted by the Venice Commission at its 126th Plenary Session (online, 19-20 March 2021). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)006-e) (access date: 17.01.2024).
 19. Shcherbanyuk, O. (2018). The individual constitutional complaint as a tool to ensure constitutional democracy. Law of Ukraine, 12, 77-91 [in Ukrainian].
 20. Federal Constitutional Court. Annual Statistics 2014. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Verfahren/Jahresstatistiken/2014/statistik_2014_node.html.
 21. Cherniak, Ye. (2020). The application by the courts of the provisions of the constitution of Ukraine as directly applicable norms and the right to review a judicial act following the establishment of the constitutionality of a law, another legal act or their provisions as a means of protecting fundamental rights and freedoms. Ukrainian Journal of Constitutional Law, 4, 115-126 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.02.2024 р.

M. M. Stefanchuk, Doctor of Judicial Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

the Department of Justice of the Educational and Scientific Institute of Law

60 Volodymyrska St, Kyiv, 01033, Ukraine

e-mail: m.stefanchuk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6239-9091>

D. V. Lupiichuk, 4-th year Student of the Bachelor's Degree Program

Taras Shevchenko National University of Kyiv

the Department of Justice of the Educational and Scientific Institute of Law

60 Volodymyrska St, Kyiv, 01033, Ukraine

e-mail: lupiichuk2070@gmail.com

CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN THE SYSTEM OF HUMAN RIGHTS MECHANISM IN UKRAINE: SEARCH FOR AN OPTIMAL MODEL

Summary

The article highlights the legal regulation and doctrinal views on current trends in the search for an optimal model of a constitutional complaint in the system of the human rights mechanism of the Ukrainian State. It is stated that one of the main current challenges that necessitate further reform of the constitutional justice system is the international obligations assumed by Ukraine to further improve the organization and functioning of the institutions of this system as a prerequisite for its European integration.

The purpose of the article is to establish the current prerequisites determining the choice of the optimal model of constitutional complaint in Ukraine, and to present the author's vision of further development of this institution.

It is stated that among the existing models of the legal institution of constitutional complaint (normative limited and full constitutional complaint), Ukraine currently has a limited normative

model which provides for the possibility for a person to appeal only against the law which was applied in a court decision if the subject considers it unconstitutional. It is established that European expert institutions point out the need to introduce a full constitutional complaint in Ukraine, which would allow individuals to effectively protect their rights and freedoms at the national level with a reduction in the number of appeals to international judicial bodies. It is highlighted the risks of introducing the full constitutional complaint model, including: the risk of a potential significant increase in the workload of the Constitutional Court of Ukraine, which may lead to a slowdown in its work; the risk of turning the constitutional control body into another court instance.

It is proposed promising directions for the development of these issues, which are limited to improving the efficiency of the judicial system in terms of implementing the legislative provisions on non-application by a court of a law or other legal act if the court concludes that they contradict the Constitution of Ukraine, and applying in such cases the provisions of the Constitution as direct effect provisions rather than a subsidiary mechanism for correcting such application.

It is identified the areas for further research in the context of scientific and legislative elaboration of the full model of a constitutional complaint with a view to its implementation in the future.

Keywords: human rights mechanism, constitutional justice, Constitutional Court of Ukraine, constitutional complaint, models of constitutional complaint, constitutional procedure, development trends.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300732>

УДК 341.01

О. А. Гавриленко, докт. юрид. наук, професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Юридичний факультет
Кафедра міжнародного і європейського права
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

КОРНЕЛУС ВАН БЯЙНКЕРСХУК – ВИДАТНИЙ ПРЕДСТАВНИК ГОЛЛАНДСЬКОЇ ШКОЛИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА КІНЦЯ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

Статтю присвячено висвітленню життєвого шляху, наукової діяльності та бібліографічної спадщини видатного нідерландського юриста, теоретика права, дослідника проблем міжнародного права Корнелюса ван Бяйнкерсхука (Бінкерсхука, Бейнкерсгук). Зауважено, що біографічно-правові дослідження становлять неабияку цінність серед широкого розмаїття наукових публікацій міжнародно-правового спрямування з огляду на те, що дослідження деталей біографій учених надає можливість наочно побачити чинники та сам процес формування їхніх поглядів, розкрити раніше приховані грані наукової творчості та шляху, який спонукає їх до постановки нової проблеми, до вибору комплексу методів її вирішення і, як наслідок, до нового знання.

У статті висвітлено різні, часом суперечливі оцінки наукової позиції К. ван Бяйнкерсхука. Одна група дослідників вважає його провідним представником позитивістської школи міжнародного права, що вбачається доволі аргументованим. Його поділяють і зарубіжні дослідники, які зазначають, що Бяйнкерсхук не просто наголошує на позитивному елементі, але робить його майже виключною основою своєї творчості. Інші фахівці не погоджуються з таким твердженням, оскільки у його вченні поняття «розум» виступає як варіація теорії природного права.

Наголошено, що із певними зауваженнями К. ван Бяйнкерсхука, окрім іншого, можна вважати одним з фундаторів міжнародно-правового джерелознавства, адже, як видно з його праць, з усіх тогочасних юристів-міжнародників він є мабуть першим, хто, ймовірно, був ознайомлений із основами дипломатики, а також широко використовував герменевтичний підхід не лише до судових рішень, але й до статей договорів, а також писаних норм звичаєвого права. Його праці в подальшому справили суттєвий вплив на еволюцію європейської та американської міжнародно-правової думки і майбутні дослідники також ще неодноразово звертатимуться до наукової спадщини цього непересічного правознавця.

Ключові слова: міжнародне право, історія міжнародного права, історія науки, голландська школа міжнародного права, позитивізм.

Постановка проблеми. Вже протягом тривалого часу як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники міжнародного права значну увагу приділяють висвітленню юридично-біографічних аспектів історії цієї науки. Зародки такої традиції бачимо ще в працях доби нової історії – класичного періоду в розвитку міжнародно-правової науки. Розвивалася вона й у подальшому. Цей підхід можна вважати цілком виправданим адже розвиток міжнародно-правових поглядів, учень неможливо дослідити повно і всебічно без звернення до характеристики особистостей, творців і носіїв правових ідей та положень, не розглянувши їхнього життєвого шляху, досвіду, навколишніх умов, у яких вони працювали. Біографічно-правові дослідження становлять неабияку цінність серед широкого розмаїття наукових публікацій міжнародно-правового спрямування також з огляду на те, що дослідження деталей біографій учених надає можливість наочно побачити чинники та сам процес формування їхніх поглядів, розкрити раніше приховані грані наукової творчості [1] та шляху, який спонукає їх до постановки нової проблеми, до вибору комплексу методів її вирішення і, як наслідок, до нового знання. Окрім того, подібні дослідження спрямовані на популяризацію знань про розвиток правової науки серед широких верств населення [2].

Ім'я Корнеліуса ван Бйнкерсхука (Бінкерсхука, Бейнкерсгука) неодноразово згадується у вітчизняних працях з міжнародного права в ряду інших видатних вчених-міжнародників. Водночас, звертає на себе увагу той факт, що спеціальних історико-правових досліджень біобібліографічного спрямування, які хоча б стисло висвітлювали біографію та наукову спадщину цього непересічного вченого, одного з фундаторів науки міжнародного права, (окрім лаконічної характеристики його міжнародно-правових поглядів, наведеного у праці О. О. Мережка [3], а також статті В. Н. Денисова в шеститомній юридичній енциклопедії [4]), в Україні досі не здійснювалося. Саме це й спонукає до заповнення виявленої лакуни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній вітчизняній науці міжнародного права біографічні дослідження посідають далеко не останнє місце. Серед найвідоміших можна назвати праці М. В. Буроменського [5], О. А. Гавриленка [6], А. О. Гачкевича [7], В. Н. Денисова [8], І. В. Земана [9; 10] О. О. Мережка [3], Л. В. Міхневич [11], К. О. Савчука [12; 13], Т. Л. Сироїд [14; 15], О. В. Тарасова [16] та багатьох інших. Серед сучасних зарубіжних наукових розвідок, спеціально присвячених постаті К. ван Бйнкерсхука, звертають на себе увагу опублікована в Міжнародному часописі Червоного Хреста невелика за обсягом стаття Дж. Х. Ромбака [17], а також фундаментальна англomовна монографія японського дослідника К. Акаші (Kinji Akashi) «Корнеліус ван Бінкерсхук: його роль в історії міжнародного права» [18], яка, однак, є бібліографічною рідкістю та лишається недоступною для більшості вітчизняних фахівців.

Метою статті є висвітлення життєвого шляху, наукової діяльності та бібліографічної спадщини видатного нідерландського юриста [19], теоретика права, дослідника проблем міжнародного права Корнеліуса ван Бйнкерсхука. Хронологічні межі дослідження охоплюють роки життя вченого – період від 1673 до 1743 р.

Виклад основного матеріалу. З наявних джерел відомо, що Корнеліус ван Бйнкерсхук (Cornelius van Bijnkershoeck (Bynkershoeck); гол. *bijn* – бджола; *kers* –

вишня; hoek – гак, кут; kershoeck – вишневий закуток) народився 29 травня 1673 року в м. Мідделбург, розташованому на острові Валхерен, у «поважній родині середнього класу» [17, с. 567]. Його батько був доволі заможним купцем. На той час це була територія Республіки Об'єднаних Провінцій (Республіки Семи Сполучених Нижніх Земель), що утворилася в 1583 році внаслідок перемоги Нідерландської революції [20, с. 215].

З метою отримання теологічної освіти Бяйнкерсхук вступив до знаного на той час Фризького університету¹ в м. Франекер у провінції Фрісландія, але невдовзі зрозумів, що кар'єра священнослужителя його не цікавить, і переорієнтувався на вивчення права [21, с. 25]. Він був старанним і талановитим студентом, про що пізніше згадував його викладач, один з найвідоміших голландських юристів [22, с. 47], автор знаних у всій західній та центральній Європі праць з цивільного права [23; 24; 25] професор Ульріх Губер. У двадцятидворічному віці Корнеліус ван Бяйнкерсхук завершив навчання в університеті набувши статусу дипломованого доктора сучасного та стародавнього права [17, с. 567].

Молодий правник оселився в Гаазі, де на той час розташовувався федеральний уряд Республіки Об'єднаних Провінцій, а також Верховний суд Голландії та Зеландії, і розпочав свою професійну діяльність у якості адвоката. Досить швидко він набув репутації висококваліфікованого фахівця. Як зауважує Дж. Ромбак, «багато клієнтів приходили до нього за порадою, а сам він став відомою особистістю в різних прошарках суспільства» [17, с. 567]. Віддаючи більшість часу юридичній практиці Бяйнкерсхук водночас займається науково-дослідною роботою. Він працює над трактатом, присвяченим висвітленню голландського муніципального права «*Corpus juris Hollandici et Zelandici*» (відповідно до заповіту вченого, цей його твір так і не було надруковано) та публікує низку розвідок з римського права [19, с. 390], зокрема й міжнародного. У 1702 р. вийшло друком його перше об'ємне дослідження «*De Dominio Mares*» [26], праця про панування над морями, присвячена важливим питанням, які викликали палкі суперечки юристів протягом двох попередніх століть. Зокрема, тут він розглядав актуальні на той час питання воєнної контрабанди, вважаючи, що такою є не лише зброя та боєприпаси, селітра та коні, але також мотузки, вітрила та інші військово-морські припаси, а також провізія. Саме Бяйнкерсхук першим запропонував відміряти ширину територіального моря відповідно до дальності польоту гарматного ядра, яка на той час складала приблизно три милі і на його аргументації ґрунтувалося закріплення у ХІХ столітті тримильної максимальної ширини територіального моря.

Цей період його життя, протягом якого він поєднував адвокатську діяльність з науковою роботою, тривав близько десяти років. В 1703 році К. ван Бяйнкерсхук дістав шанс для кар'єрного зростання. Він отримав запрошення від уряду його рідної провінції Зеландії посісти вакантне місце у Верховному суді (Hoge Raad) Голландії, Зеландії та Західної Фрісландії, який засідав у Гаазі. Незважаючи на те, що формально компетенція цього суду поширювалася лише на три провінції, вони на той час все ж відігравали найбільшу роль у політичному та економічному житті Нідерландів, а тому з цим судом активно консультувалися й органи інших провінцій держави. Усвідомлення такого стану речей надало до-

¹ Університет проіснував з 1585 по 1811 р.

слідникам можливості дійти висновку, що цей орган *de facto* являв собою найвпливовіший суд Республіки Об'єднаних Провінцій.

На посаді члена суду К. ван Бяйнкерсхук перебував протягом двадцяти років. В 1724 році для амбітного судді відкрилися нові можливості, якими він скористався повною мірою, не гребуючи навіть аморальними з нинішньої точки зору методами. Утім, як вважає Дж. Ромбак, «складна система конфедеративного управління та сучасні уявлення про пристойність того часу можуть його вибачити» [17, с. 568]. Внаслідок напруженої боротьби він обійшов своїх конкурентів та обійняв посаду президента (голови) Верховного суду, на якій перебував аж до самої смерті (16 квітня 1743 року).

Як зазначають автори виданої в Бостоні (США) у 1914 році колективної монографії «Видатні юристи світу» («Great jurists of the world»), виконання К. ван Бяйнкерсхуком покладених на нього посадових обов'язків надало йому можливість «зрозуміти природу та звичаї міждержавних дипломатичних відносин і досконало ознайомитися зі звичаями та практичними деталями міжнародного морського права» [19, с. 391]. У 1721 році він опублікував трактат «Щодо форуму послів як у цивільних, так і в кримінальних справах» («De foro legatorum tam in causa civili, quam criminali liber singularis», 1721 p.) [27], пізніше перекладений французькою мовою («Traité du juge competent des ambassadeurs, tant pour le civil, que pour le criminel», 1723 [28]).

До числа інших найвідоміших праць К. ван Бяйнкерсхука, окрім вже згаданих раніше, відносяться також «Нариси про різні аргументи. Спостереження римського права» («Opuscula Varii Argumenti. Observationum juris romani», 1710 p.), продовження якого в чотирьох книгах побачило світ дещо згодом [29], а також «Питання публічного права» («Quaestiones Juris Publici Libii II», 1737 p.) [30]. Перша книга цієї праці була присвячена праву війни [31]. Зокрема, ним було розроблено доволі чітке визначення війни, яке охоплювало основні характеристики цього феномену: «війна – це змагання незалежних осіб, яке ведеться силою чи шахрайством заради відстоювання своїх прав» [17, с. 569]. Бяйнкерсхук сперечався з Г. Гроцієм, який вважав, що міжнародний звичай за будь-яких обставин вимагає оголошення війни. Не погоджуючись з його аргументацією вчений наводив багато прикладів, щоб спростувати цю його точку зору і наголошував: якщо немає спеціальної конвенції про протилежне, це не є необхідним. Привертає увагу й ще одна його нестереотипна думка, що стосується права війни: як правило, початок бойових дій передбачає припинення комерційних відносин між воюючими державами, але «комерція, в інтересах підданих, іноді дозволена, або взагалі, або лише щодо певних товарів». Отже, «pro parte sic bellum, pro parte pax erit inter subditos utriusque principis» («з одного боку буде війна, з іншого – мир між підданими обох князів») [19, с. 404]. Така позиція з огляду на його загалом струнку доктрину виглядає доволі неочікуваною.

Різноманітні за напрямками наукового інтересу твори Бяйнкерсхука, які привернули значну увагу і вже почали чинити вплив на міжнародно-правову, і загалом на юридичну та політичну думку того часу, були зібрані професором юриспруденції в Лозанні Віка (Vicat), і опубліковані у двох томах в 1761 році в Женеві [19, с. 390]. Інше повне зібрання побачило світ у Неаполі в 1766 році [32].

Останнім часом лунають різні, часто суперечливі оцінки наукової позиції К. ван Бяйнкерсхука. Наприклад, О. О. Мережко [3, с. 228] та В. Н. Денисов

[4, с. 215-216] писали, що його варто вважати провідним представником позитивістської школи міжнародного права. Такий висновок вбачається доволі аргументованим. Його поділяють і зарубіжні дослідники, які зазначають, що Бяйнкерсхук «не просто наголошує на позитивному елементі, але робить його майже виключною основою своєї творчості» [19, с. 396]. На думку голландського вченого, воля народів, явна чи висловлена, є важливішою за детально розроблені теорії природного права, хоча в кожній системі є місце для аргументованої критики (*ratio*), завдяки якій до норм міжнародного права можуть бути внесені певні корективи. Він погоджується з базовим постулатом Гуго Гроція: «*Rationes, quae pro se quisque afferunt, nihil definite concludant, quia jus hoc, non ut jus naturale, ex certis rationibus certo oritur, sed ex voluntate gentium modum accipit*» («Причини, які кожен стверджує для себе, не є підставою для остаточного висновку, адже це право – не як природне право, що зазвичай виникає з певних причин, а набуває своєї форми з волі народів») [27].

Водночас, із оцінкою видатного голландського правника як цілковитого прихильника теорії позитивізму погоджуються не всі дослідники. Зокрема, низку вагомих аргументів, що суперечать погляду на К. ван Бяйнкерсхука, як на абсолютного апологета цієї теорії, наводить А. О. Пастушенко [33, с. 180]. Такої ж самої думки притримується й японський дослідник К. Акаші, який вважає неможливим віднести погляди К. ван Бяйнкерсхука до позитивістського напрямку в науці міжнародного права, оскільки у його вченні поняття «розум» виступає як варіація теорії природного права; однак, якщо «розум» за переконанням Бяйнкерсхука є продуктом волі людини, то в такому разі його можна назвати «волютаристом» [18, с. 179].

К. ван Бяйнкерсхук був переконаний, що правила, встановлені законами та договорами, самі по собі не є достатніми для встановлення права народів (тобто міжнародного права); щоб бути справедливими і дієвими, вони повинні бути розумними. Думка жодного авторитетного юриста, науковця чи практика, не має бути поза критикою: «*Nulla ulloquum hominum auctoritas ibi valet, si ratio repugnet*» («Жоден авторитет будь-якої людини не діє там, де проти нього розум»). Бяйнкерсхук намагається узгодити та поєднати розум та звичай, які на його думку становлять цілісну основу міжнародного права [19, с. 396].

Праці К. ван Бяйнкерсхука насичені сентенціями, які в подальшому широко використовувалися в міжнародно-правовій теорії та практиці. Зокрема, він наголошував, що міжнародне право (право народів) є похідним від звичаїв (*usus*), традицій і поведження (*mores*), а також прямої згоди держав (*consensus gentium*), яка висловлена в договорах (*pacta*). За відсутності писаного права існування віддавна існуючих універсальних звичаїв і практики їхнього застосування, як зазначав вчений, є презумпцією їхнього правового характеру та їхньої обов'язкової сили для всіх людей «якщо... вони використовують розум» («*si... ratione utantur*»), і, таким чином, «народами набуваються права та обов'язки, без яких мир і війна, торгівля, посольства та альянси не мають сенсу» [27]. Явно виражена згода завжди має перевагу над презумпцією мовчазної згоди («*Voluntas expressa tacitam excludit*»). Міжнародно-правова практика інших держав іноді може суперечити на нашій власній вигоді, – наголошував Бяйнкерсхук, – але ми повинні розглядати це з точки зору розуму, а не з огляду на особисту вигоду [19, с. 396].

Наукова аргументація голландського правника характеризується практичною обґрунтованістю, прямою та розсудливістю. Їй не притаманні загальні абстракції та академічні тонкощі. Водночас, він не був схильним до бездоказових теорій, і не абсолютизував прецедент. Його висновки підтверджувалися не просто логікою, а зверненням до розуму, здорового глузду і повсякденної юридичної практики, притаманної часу, коли він жив та працював.

В будь-якому випадку беззаперечним фактом є те, що наукові ідеї Бяйнкерсхука справили величезний вплив на розвиток західноєвропейської та американської науки міжнародного права. Праці голландського вченого були добре знайомі й серед правників, які працювали в університетах, що розташовувалися на теренах сучасної України. Зокрема, професор кафедри міжнародного права Харківського університету Д. І. Каченовський (1827-1872) [14, с. 72-81], виступаючи з доповіддю перед Лондонським юридичним товариством [33, с. 180] цитував його латинську тезу «*ratio juris gentium magistra est*» («розум є наставником права народів») та наголошував, що наукові праці К. ван Бяйнкерсхука «мають більше цінності, навіть для сьогодення, ніж багатотомні компіляції усіх німецьких професорів того часу... Його практичний геній та ерудиція заслуговують другого місця в нашій оцінці після Гроція» [34, с. 106-111]. Одним із засадничих гасел цієї доповіді Д. І. Каченовського стали слова голландського юриста: «Міжнародне право складається лише з правил, заснованих на розумі, і підтверджених згодою націй» [33, с. 180].

Висновки і пропозиції. Наприкінці узагальнимо підсумки проведеного дослідження. Здійснений короткий огляд життєвого шляху та міжнародно-правових поглядів К. ван Бяйнкерсхука додав деяких важливих рис до його портрету. Відтепер, оцінюючи в майбутньому наукову спадщину вченого, можна буде не обмежуватися однією лише стандартною фразою про його значний внесок до науки міжнародного права. З різних елементів його праць, з присвяченої йому літератури біографічного характеру вибудовується поки ще не зовсім цілісна, але доволі зрозуміла система поглядів. Наукові дослідження Бяйнкерсхука характеризуються підкресленим пієтетом до міжнародно-правових звичаїв, до принципів справедливості та гуманності, покладених у підґрунтя сучасного права.

Джерела свідчать, що протягом свого тривалого професійного життя К. ван Бяйнкерсхук набув навичок лаконічного висловлювання, точного аналізу складних проблем, чіткості пояснень, майстерності в деталях і, загалом, неупередженого ставлення до розгляду суперечливих кейсів. Неодноразово він цілком свідомо висловлював думку, прямо протилежну практиці його власної держави. Наприклад, маючи справу, з питанням про нейтральні вантажі на судні ворога, він виступав проти голландської дипломатії та ордонансів, за допомогою яких Голландія збагачувала себе, і таке ставлення є тим більш помітним через те, що він обіймав у своїй країні визначну судову посаду. Його аргументація постійно підкреслюється влучними історико-правовими прикладами. Його твори відображають щирість і жвавість темпераменту, іноді до сухого наукового тексту додається нотка гумору, як, наприклад, коли він згадує про численні суперечки, що виникали через означення тютюну як предмету військової контрабанди: нічого суттєвого в перебігу суперечки насправді не сталося, – іронічно зауважує вчений, – вона «злетіла з димом» («*in fumum abierat*») [19, с. 392].

Звичайно, судячи з сучасної точки зору, в методології Бяйнкерсхука можна виявити певні недоліки, наприклад, з одного боку, схильність знаходити за допомогою його твердої логіки розв'язання різноманітних міжнародно-правових або теоретико-правових проблем, які вже були вирішені раніше та вважалися загальноновизнаними, а з іншого боку – надміру прагматичне ставлення до міжнародного права. В низці випадків, здається, йому варто було б уточнювати свою позицію відносно юридичних шкіл, які вже були створені задовго до того, як він почав писати. Водночас, варто наголосити, що, з певними зауваженнями, К. ван Бяйнкерсхука можна вважати одним з фундаторів міжнародно-правового джерелознавства, адже, як видно з його праць, з усіх тогочасних юристів-міжнародників він є мабуть першим, хто, ймовірно, був ознайомлений із основами науки дипломатички, яка спрямовує увагу на автентичність, походження, встановлення дати, зовнішні ознаки джерела. Він також широко використовував герменевтичний підхід не лише до судових рішень, але й до статей договорів, а також писаних норм звичаєвого права. Його праці в подальшому справили суттєвий вплив на еволюцію європейської та американської міжнародно-правової думки і майбутні дослідники також ще неодноразово звертатимуться до наукової спадщини цього непересічного правознавця.

Список використаної літератури

1. Арнаутова Л. П. Правова спадщина як предмет юридичної біографістики. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу* (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Т. 1. Одеса : Фенікс, 2013. С. 103-105.
2. Стефанчишена Т. М. Юридична біографістика як форма популяризації та збереження культурної і правової спадщини. *Короленківські читання 2018. Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості: матеріали XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції* : у 2 ч. Ч. 1 (м. Харків, 24 жовтня 2018 року); ред.: В. Д. Ракитянська [та ін.]. Харків: ХДНБ ім. В. Г. Короленка, 2019. С. 162-166.
3. Мережко А. А. Історія міжнародно-правових вчень. Київ: Таксон, 2006. 492 с.
4. Денисов В. Н. Бейнкерсгук Корнеліс ван. *Юридична енциклопедія*. В 6 т. Т. 1: А-Г. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998. С. 215-216.
5. Буроменский М. В., Сенаторова О. В., Тарасов О. В. Харківська школа міжнародного права. *Міжнародне право*. 2013. № 1. С. 131-147.
6. Гавриленко О. А. В. П. Даневський як історик міжнародного права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. Вип. 22. С. 21-25.
7. Гачкевич А. О. Життєвий шлях і наукова спадщина Людвіка Ерліха. *Порівняльно-правові дослідження*. 2014. № 1. С. 74-82.
8. Денисов В. Н. Володимир Михайлович Корецький у літописі юридичної науки України. *Право України*. 2008. № 11. С. 131-136.
9. Земан І. В. Студентський період життя та перші наукові кроки Рафаеля Лемкіна. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2015. Вип. 37. Ч. 2. С. 31-38.
10. Земан І. В. Зігмунт Цибіховський – перший завідувач кафедрою права народів та міжнародного приватного права у Львівському університеті. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 210-218.
11. Міхневич Л. В. Міжнародне право за межами класичних університетів (дорадянський період). *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 18. С. 38-47.
12. Савчук К. О. Дмитро Іванович Каченовський як юрист-міжнародник. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 404-411.
13. Савчук К. О. Міжнародно-правові погляди академіка В. Е. Грабаря: моногр. Київ, 2003. 128 с.

14. Біобібліографічний словник-довідник професорсько-викладацького складу кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського університету (1805-2020 рр.) / ред. Т. Л. Сироїд, О. А. Гавриленко, І. С. Воеводін, А. Л. Шевченко. Харків: ТОВ «Планета-Прінт», 2020. 174 с.
15. Gavrylenko O. A., Syroed T. L. Classical and Modern Traditions in Kharkiv University: International and European Law. *Jus Gentium. Journal of International Legal History*. 2019. Vol. 4. № 2. P. 607-620.
16. Тарасов О. В. Семенов Володимир Сергійович. *Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. Т. 3. М-Я.* / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. Київ: Академперіодика, 2019. С. 744-745.
17. Rombach J. H. Cornelius van Bynkershoek. *International Review of the Red Cross*. 1973. № 152. P. 567-571. URL: <https://international-review.icrc.org/articles/cornelius-van-bynkershoek> (дата звернення 12.02.2024).
18. Akashi K. Cornelius van Bynkershoek: His Role in the History of International Law. Hague; Boston : Kluwer Law International, 1998. XII, 199 p.
19. Great Jurists of the World. Edited by Sir John MacDonell and Edward Manson. With an Introduction by Van Vechten Veeder. Boston: Little, Brown, and Company, 1914. XXXII, 607 p. URL: <https://archive.org/details/cu31924017097035/page/n1/mode/2up?q=Great+Jurists+of+the+World> (дата звернення 10.02.2024).
20. Tracy J. The Founding of the Dutch Republic: War, Finance, and Politics in Holland, 1572-1588. New York: Oxford University Press, 2008. 342 p. P. 215.
21. Numan O.W.S. Cornelis van Bynkershoek, zijn leven en zijne geschriften. Leiden: J. Hazenberg, 1869. 519 p. URL: <https://archive.org/details/cornelisvanbynk00numagoog> (дата звернення 7.01.2024).
22. Cheshire G.C. Private international law. Oxford: Clarendon Press, 1961. 733 p.
23. Huberi U. De jure civitatis libri tres : novam juris publici universalis disciplinam continentes : insertis aliquot de jure sacrorum & ecclesiae capitibus. Franequeræ : Ex officina Leonardi Strickii, 1698. 646 p. URL: https://archive.org/details/bub_gb_EJNCAAAAcAAJ (дата звернення 12.02.2024).
24. Huberi U. De ratione juris docendi et discendi dialogus. Franequerae Gyselaar, 1684. 111 p. URL: https://archive.org/details/bub_gb_X6PlcIZF2IIC/page/n115/mode/2up (дата звернення 12.02.2024).
25. Huberi U. Positiones juris, secundum Institutiones & Pandectas. Amstelaedami : Apud Franciscum l'Honoré, 1733. 504 p. URL: <https://archive.org/details/ulrichuberipos00hubegoog/page/n751/mode/2up> (дата звернення 12.02.2024).
26. Bynkershoek C. van. De Domino Mares Dissertatio. The Minor Works of Cornelius van Bynkershoek, Jurisconsult and Presiding Judge. Introduction by James Brown Scott. Translated by Ralph Van Deman Magoffin. New York: Oxford University Press 1923. Reprint W.S. Hein, 1995. 429, [3] p.
27. Bynkershoek C. van. De foro legatorum tam in causa civili, quam in criminali, liber singularis. Lugduni Batavorum, apud Joannem vander Linden, 1721. 207 p. URL: <https://archive.org/details/deforolegatorumt00bijn/page/n5/mode/2up> (дата звернення 7.01.2024).
28. Bynkershoek C. van. Traité du juge competent des ambassadeurs, tant pour le civil, que pour le criminel, traduit du latin de mr. de Bynkershoek. URL: https://archive.org/details/bub_gb_AJdxhYz7TDYC (дата звернення 29.01.2024).
29. Bynkershoek C. van. Opuscula Varii Argumenti. Observationum juris romani, Nunc Primum Collecta Atque in Duos Tomos Distributa. Cum Praefatione D. Francisci Caroli Conradi. Halle: Sumtibus Ern. Gottl. Crugii, 1729. Two volumes. [IV], 5-28, [6], [5]-424, [24]; [II], 3-407, [29] p.
30. Bynkershoek C. van. Quaestionum juris publici libri duo. Volume one. Latin text of 1737. A Photographic Reproduction of the Edition of 1737, with a List of Errata, and a Portrait of Bynkershoek. Oxford: Clarendon Press, 1930. VIII, [30], 417, [2] p.
31. Bynkershoek C. van. A Treatise On The Law Of War. Translated from the original Latin of Cornelius van Bynkershoek. Being the first book of his juris publici. With notes, by Peter Stephen du Ponceau, Counsellor at Law in the Supreme Court of the United Stites of America. Philadelphia: Published by Farrand & Nicholas; also, by Farrand, Mallory & Co., Bostor.P.H. Nicklin & Co., Baltimore; D. Farrand & Green, Albany; Lyman, Mallory & Co., Portland; and Swift fee Chipman, Middlebury, (Vt.) Fry and Kammerer, Printers. 1810. 218 p.

32. Bynkershoek C. van. Opera omnia, In quibus multa ex romano veteri, nec non ex gentium & publico universali, etiamque Hollandiae cum publico tum privato jure. Capita elegantissime doctissimeque tractantur &c. In quatuor tomos diftributa ac variis indicibus locupletata. Tomus quartus: Juris privati quaestionum. Libros IV. Ed. 5., a quamplurimis mendis perpolita. Neapoli: Ex Typ. J. De Dominicis, sumtibus heredum T. Alphani, 1766. URL: <https://archive.org/details/corneliivanbynke04bijn/page/n5/mode/2up> (дата звернення 1.02.2024).
33. Пастушенко А. О. Між ідеалізмом та позитивізмом: методологічний бунт Д. І. Каченовського. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 118. С. 178-182. С. 180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_118_43 (дата звернення 17.02.2024).
34. Katchenovskiy D. I. On the present state of international jurisprudence. Part 1 [read 21st June, 1858]. *Papers read before the Juridical Society. 1858-1863*. Vol. II. London: William Maxwell, 1863. P. 99-111.

References

1. Arnautova L. P. (2013). Legal heritage as a subject of legal biography. Legal life of modern Ukraine: materials of the International Scientific Conference (Odesa, May 16-17, 2013). T. 1. Odesa: Fenix, P. 103-105 [in Ukrainian].
2. Stefanchishena T. M. (2019). Legal biography as a form of popularization and preservation of cultural and legal heritage. Korolenko`s readings 2018. Libraries, archives, museums as centers of education and personal development: materials of the XXI All-Ukrainian scientific and practical conference: In 2 parts. Part 1 (Kharkiv, October 24, 2018); ed.: V. D. Rakityanska [and others]. Kharkiv: KhSSL named after V. Korolenko, P. 162-166 [in Ukrainian].
3. Merezhko A. A. (2006). History of international legal doctrines. Kyiv: Takson, 492 p. [in Ukrainian].
4. Denisov V. N. (1998). Beinkersgook Cornelis van. *Encyclopedia of Law*. In 6 vols. Vol. 1: A-G. Kyiv: Publishing House «Ukrainian Encyclopedia» named after M. P. Bazhan, P. 215-216 [in Ukrainian].
5. Buromensky M. V., Senatorova O. V., Tarasov O. V. (2013). Kharkov School of International Law. *International law*. No. 1. P. 131-147 [in Ukrainian].
6. Havrylenko O. A. (2016). V. P. Danevsky as a historian of international law. *Journal of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*. Series: Law. Issue 22. P. 21-25. [in Ukrainian].
7. Gachkevich A. O. (2014). The life path and scientific heritage of Ludwik Ehrlich. *Comparative legal studies*. No. 1. P. 74-82 [in Ukrainian].
8. Denisov V. N. (2008). Volodymyr Mykhailovych Koretskyi in the annals of legal science of Ukraine. *Law of Ukraine*. No. 11. P. 131-136 [in Ukrainian].
9. Zeman I. V. (2015). The student period of life and the first scientific steps of Raphael Lemkin. *Bulletin of Lviv University. Series: International relations*. Issue 37. Part 2. P. 31-38. [in Ukrainian].
10. Zeman I. V. (2012). Zygmunt Tsybihovskiy is the first head of the Department of Law of Nations and International Private Law at Lviv University. *Bulletin of Lviv University. Series: International relations*. Issue 30. P. 210-218 [in Ukrainian].
11. Mikhnevich L. V. (2017). International law beyond the boundaries of classical universities (pre-Soviet period). *Almanac of international law*. Issue 18. P. 38-47. [in Ukrainian].
12. Savchuk K. O. (2009). Dmytro Ivanovich Kachenovskiy as an international lawyer. *Constitutional State*. Issue 20. P. 404-411 [in Ukrainian].
13. Savchuk K. O. (2003). International legal views of academician V. E. Grabar: monograph. Kyiv, 128 p. [in Ukrainian].
14. Biobibliographic dictionary-handbook of the teaching staff of the Department of International and European Law, Faculty of Law of Kharkiv University (1805-2020) / editor: T. L. Syroid, O. A. Havrylenko, I. S. Voevodin, A. L. Shevchenko. Kharkiv: Planeta-Print LLC, 2020. 174 p. [in Ukrainian].
15. Gavrylenko O. A., Syroid T. L. (2019). Classical and Modern Traditions in Kharkiv University: International and European Law. *Jus Gentium. Journal of International Legal History*. Vol. 4. № 2. P. 607-620.

16. Tarasov O. V. (2019). Semenov Volodymyr Serhiovych. International encyclopedia law: in 3 vol. Vol. 3. M-Ya. / edited by: Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denisov (co-chairs) and others. Kyiv: Akadempriodika. P. 744-745. [in Ukrainian].
17. Rombach J. H. (1973). Cornelius van Bynkershoek. *International Review of the Red Cross*. № 152. P. 567-571. URL: <https://international-review.icrc.org/articles/cornelius-van-bynkershoek>
18. Akashi K. (1998). Cornelius van Bynkershoek: His Role in the History of International Law. Hague; Boston : Kluwer Law International. XII, 199 p. URL: <https://searchworks.stanford.edu/view/3960952>
19. Great Jurists of the World. Edited by Sir John MacDonell and Edward Manson. With an Introduction by Van Vechten Veeder. Boston: Little, Brown, and Company, 1914. XXXII, 607 p. URL: <https://archive.org/details/cu31924017097035/page/n1/mode/2up?q=Great+Jurists+of+the+World>
20. Tracy J. (2008). The Founding of the Dutch Republic: War, Finance, and Politics in Holland, 1572-1588. New York: Oxford University Press. 342 p. P. 215.
21. Numan O. W. S. (1869). Cornelis van Bynkershoek, zijn leven en zijne geschriften. Leiden: J. Hazenberg, 519 p. URL: <https://archive.org/details/cornelisvanbynk00numagoog>
22. Cheshire G. C. (1961). Private international law. Oxford: Clarendon Press. 733 p.
23. Huberi U. (1698). De jure civitatis libri tres : novam juris publici universalis disciplinam continentes : insertis aliquot de jure sacrorum & ecclesiae capitibus. Franequerae : Ex officina Leonardi Strickii, 646 p. URL: https://archive.org/details/bub_gb_EJNCAAAAcAAJ
24. Huberi U. (1684). De ratione juris docendi et discendi dialogus. Franequerae Gyselaar, 111 p. URL: https://archive.org/details/bub_gb_X6PlcIZF2IIC/page/n115/mode/2up
25. Huberi U. (1733). Positiones juris, secundum Institutiones & Pandectas. Amstelaedami : Apud Franciscum l'Honoré, 504 p. URL: <https://archive.org/details/ulricihuberipos00hubegoog/page/n751/mode/2up>
26. Bynkershoek C. van. De Domino Mares Dissertatio. (1995). The Minor Works of Cornelius van Bynkershoek, Jurisconsult and Presiding Judge. Introduction by James Brown Scott. Translated by Ralph Van Deman Magoffin. New York: Oxford University Press 1923. Reprint W.S. Hein, 429, [3] p.
27. Bynkershoek C. van. (1721). De foro legatorum tam in causa civili, quam in criminali, liber singularis. Lugduni Batavorum, apud Joannem vander Linden. 207 p. URL: <https://archive.org/details/deforolegatorumt00bijn/page/n5/mode/2up>
28. Bynkershoek C. van. Traité du juge competent des ambassadeurs, tant pour le civil, que pour le criminel, traduit du latin de mr. de Bynkershoek. URL: https://archive.org/details/bub_gb_AJdxhYz7TDYC
29. Bynkershoek C. van. (1729). Opuscula Varii Argumenti. Observationum juris romani, Nunc Primum Collecta Atque in Duos Tomos Distributa. Cum Praefatione D. Francisci Caroli Conradi. Halle: Sumtibus Ern. Gottl. Crugii. Two volumes. [IV], 5-28, [6], [5]-424, [24]; [II], 3-407, [29] p.
30. Bynkershoek C. van. (1930). Quaestionum juris publici libri duo. Volume one. Latin text of 1737. A Photographic Reproduction of the Edition of 1737, with a List of Errata, and a Portrait of Bynkershoek. Oxford: Clarendon Press. VIII, [30], 417, [2] p.
31. Bynkershoek C. van. (1810). A Treatise On The Law Of War. Translated from the original Latin of Cornelius van Bynkershoek. Being the first book of his juris publici. With notes, by Peter Stephen du Ponceau, Counsellor at Law in the Supreme Court of the United States of America. Philadelphia: Published by Farrand & Nicholas; also, by Farrand, Mallory & Co., Boston P.H. Nicklin & Co., Baltimore; D. Farrand & Green, Albany; Lyman, Mallory & Co., Portland; and Swift fee Chipman, Middlebury, (Vt.) Fry and Kammerer, Printers. 218 p.
32. Bynkershoek C. van. (1766). Opera omnia, In quibus multa ex romano veteri, nec non ex gentium & publico universali, etiamque Hollandiae cum publico tum privato jure. Capita elegantissime doctissimeque tractantur &c. In quatuor tomos diftributa ac variis indicibus locupletata. Tomus quartus: Juris privati quaestionum. Libros IV. Ed. 5., a quamplurimis mendis perpolita. Neapoli: Ex Typ. J. De Dominicis, sumtibus heredum T. Alphani. URL: <https://archive.org/details/corneliiivanbynke04bijn/page/n5/mode/2up>
33. Pastushenko A. O. (2017). Between idealism and positivism: methodological rebellion of D. I. Kachenovsky. Gileia: Scientific Bulletin. Issue 118. P. 178-182. P. 180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_118_43 [in Ukrainian].

34. Katchenovskiy D. I. (1863). On the present state of international jurisprudence. Part 1 [read 21st June, 1858]. *Papers read before the Juridical Society. 1858-1863*. Vol. II. London: William Maxwell. P. 99-111.

Стаття надійшла 21.02.2024 р.

O. A. Havrylenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
Faculty of Law
the Department of International and European Law
4 Svobody Sq, Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

CORNELIUS VAN BIJNKERSHOEK – AN OUTSTANDING REPRESENTATIVE OF THE DUTCH INTERNATIONAL LAW SCHOOL (THE END OF THE 17TH - FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY)

Summary

The article is dedicated to highlighting the life path, scientific activity and bibliographic heritage of the outstanding Dutch lawyer, legal theorist, researcher of international law problems Cornelius van Bijnkershoeck (a.k.a. Bynkershoeck). It is noted that biographical and legal studies are of considerable value among the wide variety of scientific publications of an international legal direction, given that the study of the details of biographies of scientists provides an opportunity to clearly see the factors and the very process of forming their views, to reveal previously hidden facets of scientific creativity and path, which prompts them to pose a new problem, to choose a set of methods for solving it and, as a result, to new knowledge.

The article highlights different, sometimes contradictory assessments of the scientific position of C. van Bijnkershoeck. One group of researchers considers him a leading representative of the positivist school of international law, which is considered to be quite well-argued. It is shared by foreign researchers, who note that Bijnkershoeck not only emphasizes the positive element, but makes it the almost exclusive basis of his work. Other specialists do not agree with this statement, since in his teaching the concept of «reason» acts as a variation of the theory of natural law.

It is emphasized that, with certain remarks, C. van Bijnkershoeck, among other things, can be considered one of the founders of international legal source studies, because, as can be seen from his works, of all international lawyers of that time, he is probably the first who was probably familiar with the basics of diplomacy, and also widely used the hermeneutic approach not only to court decisions, but also to articles of treaties, as well as written norms of customary law. His works subsequently had a significant impact on the evolution of European and American international legal thought, and future researchers will also repeatedly refer to the scientific heritage of this outstanding jurist.

Keywords: international law, history of international law, history of science, Dutch school of international law, positivism.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300716>

УДК 340.12

Н. І. Бровко, докт. юрид. наук, професор
Білоцерківський національний аграрний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра конституційного права та теоретико-правових дисциплін
пл. Соборна, 1, Біла Церква, 09100, Україна
e-mail: 09101959nb@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3525-2817>

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ БЛАГОДІЙНОСТІ

У статті з позицій філософсько-правового розуміння досліджено благодійність та благодійну діяльність як найважливіший прояв духовності та культури людства, характеристику окремих особистостей, які мають високі емоційно-моральні якості, співчуття, милосердя, відповідальність, турботу, любов до ближнього. Встановлено, що у сучасному українському суспільстві благодійність проявляється у формах волонтерства, меценатстві, допомоги нужденним, є важливим і необхідним соціальним інститутом, адже свідчить про функціонування соціальної держави з гуманістичною складовою.

Історичний досвід свідчить, що благодійність, як діяльність окремих груп чи особистостей виникла досить давно і поступово переформатувалась у важливу суспільну діяльність та інститут держави. Тому, вказану категорію варто розглядати ширше, з урахуванням внеску у соціальну сферу окремих суб'єктів, благодійних організацій, фондів.

Констатовано, що благодійність як суспільно важлива та корисна діяльність має бути спрямована на зміцнення суспільної єдності, утвердження загально визнаних цінностей, побудову гуманного суспільства, яке об'єднується заради вирішення спільних проблем. Антропологічна парадигма, що лежить в основі гуманізму наголошує на значенні благодійності як діяльності для суспільства та на розвитку самої особистості благодійника, а здійснений філософсько-правовий аналіз цієї категорії дає можливість заглибитись у сутність людської особистості, проаналізувати мотиви благодійної діяльності та розглядати благодійництво не лише як надання матеріальної допомоги, тим хто її потребує. З урахуванням того, що благодійна діяльність є мірилом духовності та має відповідати моральним якостям благодійника варто розглядати в основі благодійності й аксіологічний компонент, визначаючи у благодійній діяльності ціннісні основи. Наголошено, що у сучасному суспільстві під час суспільних трансформацій благодійність набуває нових рис і значення, втрачає свій сенс, своє глибинне призначення, що може привести до регресу так як становить загрозу для суспільства, держави, усталених принципів, визначених міжнародним правом.

Ключові слова: благодійність, благодійні організації, допомога, альтруїзм, благодійництво, надання допомоги, неприбуткова діяльність.

Постановка проблеми. Будь-які перетворення призводять до змін. Сучасне суспільство змінюється у напрямку гуманізації. Справжній гуманізм досягається лише в умовах практичної реалізації людської природи через її вчинки та діяльність. Гуманістична природа людини проявляється у її соціальній діяльності як допомога, любов до ближнього, жертвовність, що на сьогодні називають благодійністю. Розуміння благодійності варто аналізувати ведучи мову про особистість, її свідомість, моральні та етичні погляди, що існують у ній, бажання та потребою надавати допомогу і підтримку тим, хто її потребує - хворим, бідним, сиротам, інвалідам, незахищеним верствам населення. Діяльність благодійних організацій, волонтерський рух, розвиток благодійних фондів на сьогодні є поширеним явищем, яке спрямоване не лише на реалізацію активних дій направлених на допомогу, але й на виховання гуманістичного та відповідального суспільства [1, с. 44]. Однак, незважаючи на гуманістичну складову благодійності, існують ризики використання неприбуткових організацій, зокрема благодійних, у злочинних схемах, накштал легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, прикриття незаконної діяльності інших суб'єктів, що за своєю суттю нівелює розуміння благодійності як безкорисливої, свідомої добродійної діяльності та загрожує розвитку гуманного суспільства. Аналіз проблематики здійснюється з позицій філософського праворозуміння, що дає можливість проаналізувати витоки та сутність феномену благодійності в контексті діяльності благодійних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема благодійності, її природи були предметом осмислення філософів різних епох. У своїх працях цю категорію аналізували Арістотель, Платон, Сократ, Ф. Аквінський, Б. Спіноза, Р. Декарт, Дж. Локк, Дж. Берклі, Г.Форд, Дж. Міль, І. Кант, М. Лютер, Ж.-П. Сартр, М. Шелер та інші. Благодійна діяльність та благодійність, як багатоаспектна категорія була предметом наукових пошуків науковців сучасності, які досліджували її з позицій різних дисциплін, враховуючи її багатогранність та той факт, що коріння її виходить з людської особистості та тісно пов'язане з людською діяльністю, зокрема М. Житника, Ш. Завидняка, С. Євтушка, О. Кочневої, Т. Курінної, В. Кошіля, Н. Саранської, В. Стинської, М. Строгаля, І. Шостака та інших.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу благодійності, встановленні її сутності у контексті розгляду як суспільно корисної діяльності, мотивів та намірів благодійників, виявлення загроз, які виникають у процесі здійснення благодійної діяльності з метою недопущення використання благодійних організацій у особистих, корисливих цілях.

Виклад основного матеріалу. Благодійність є досить багатогранною категорією, розуміння якої завжди викликало зацікавленість. Великий енциклопедичний словник визначає благодійність як надання матеріальної допомоги тим, хто її потребує - як окремим особам, так і організаціям. Метою благодійності може бути заохочення і розвиток суспільно-важливих сфер чи певної діяльності [2, с. 79], тобто мова йтиме про допомогу фізичним та юридичним особам, незалежно від їх статусу і положення.

Словник «Longman Handy Learner's Dictionary» тлумачить благодійність як великодушність, щедрість, допомога бідним, доброта до осіб, позбавлених волі, милосердя, допомога людям, які того потребують, добродійність для людства та визначається терміном «charity» [3].

Словник із соціальної роботи визначає її як альтруїстичну діяльність «charitable activity», яка спрямована на надання фінансової чи іншої допомоги тим, хто її потребує, поліпшення умов функціонування суспільства та його окремих інституцій [4].

Соціальна енциклопедія визначає благодійність як «загальнолюдський рух, що охоплює низку гуманних дій окремих осіб, організацій, суспільства»; Велика українська енциклопедія вказує на благодійність як безкорисливу добровільну діяльність, яка пов'язана з наданням певної допомоги чи підтримки [5].

Благодійність можна трактувати як неприбуткову діяльність організацій або приватних осіб, яка спрямована на задоволення потреб суспільного розвитку. У більш широкому розумінні благодійністю можна вважати «інвестиціями у соціальній сфері» [6, с. 89].

На думку Н. Савранської благодійність це добровільна та безкорислива діяльність, спрямована на допомогу тим, хто її потребує, яка здійснюється без отримання прибутку, де матеріальні та нематеріальні ресурси розподіляються власником задля задоволення потреб інших, покращення життя спільноти або вирішення важливих соціальних проблем, що мають суспільне значення [7, с. 6].

Національне законодавство визначає благодійність як добровільну допомогу, як особисту так і майнову, яка здійснюється для надання допомоги, розвитку і підтримки різних сфер життєдіяльності суспільства і держави для задоволення суспільних інтересів [8].

Сьогодні ведучи мову про благодійність маємо на увазі активну дію - «зробити добро», альтруїзм, який проявляється як фінансова чи інша допомога. Також благодійністю є діяльність спеціально створених установ для здійснення добродійних справ. Різновиди благодійництва теж різні від матеріальної підтримки до меценатства і спонсорства. Благодійність має комплексний характер, є елементом матеріальної, і духовної складової. Якщо говорити про благодійність в її матеріальному виразі, то варто говорити про економічну благодійність, проте, конкретний характер благодійної діяльності визначає моральні якості та рівень духовності благодійників, оскільки їх діяльність є вирішальним орієнтиром формування морально-етичних цінностей у людських відносинах.

Благодійність містить антропологічне підґрунтя. Така парадигма є основою гуманізму, як розуміння людини найвищою цінністю. В основі благодійності лежить гуманне прагнення допомогти як знайомій так і незнайомій людині, шляхом надання безоплатної допомоги та любов до людської істоти, тобто природа благодійності пов'язана також і з аксіологією, незалежно від того, чи є людина її суб'єктом чи об'єктом. Тому наразі благодійність має стати основою формування аксіології українського суспільства, відповідно витоки цього явища варто шукати у філософській площині.

Проблематику благодійності та її аспекти аналізували філософи, мислителі різних епох, адже ця категорія пов'язана з категоріями справедливості, милосердя, любові, відповідальності, духовності, доброти, моральності. Н. Савранська виділяє три основні історичні типи благодійності: антична, тобто дохристиянська, яка мала матеріальний характер без моральних основ; християнська, заснована на милосерді, любові до ближнього, яка надавалась усім нуж-

денним незалежно від громадянської належності та всесвітня, яка надавалась тим, хто мав можливість працювати та потребував роботи [7, с. 8].

Благодійність у давні часи Античності розглядалась як ключовий компонент соціальної допомоги в державі, та на думку Н. Савранської була «рятивним інструментарієм послаблення соціальної напруги у соціумі» [9, с. 116]. Філософські вчення того часу впливали і формували особистісний світогляд. Допомогати і надавати підтримку вважалось природною функцією як держави так і заможних верств населення. Паралельно з цим благодійність мала на меті впливати на суперечності у суспільстві, зокрема ті що виникають між класами та намагалась пом'якшити соціальний розрив між ними. Епоха Античності заслуговує на увагу у контексті даної проблематики, так як саме у цей час з'явилося розуміння добротності. Однак, спочатку філософи Античності акцентували увагу на категорії «благо», з якої пізніше вийшло розуміння благодійності як діяльності.

Арістотель визначав благо як те, що є найкращим для усіх, тобто те, що за самою своєю природою є гідним, або те, що робить благом інші дотичні до нього речі. Розуміння Арістотелевого блага у «Нікомаховій етиці» включає в себе ідею полісемії конкретного блага, що відповідає різноманітності видів і форм буття. Він робить акцент на розсудливості, яка дозволяє приймати правильні рішення для блага і користі кожного. Окрім вищого блага він звертається до загального, спільного блага у різних сферах життя, в яких виявляються людські прагнення та інтереси [10, с. 421].

Платон у цьому контексті звертав увагу на категорію добра, яке, на його думку є найвищим у ієрархії світового буття, а Сократ визначав благодійність привілеєм шляхетних. Його розуміння доброчесності мало політичне підґрунтя, бо саме благородні мають можливість бути благодійниками.

Середньовічна філософія трактувала добро як благо з позиції християнського світогляду, розрізняючи ці категорії та визначаючи найвище благо як таке, що походить від Бога, джерела усього сущого.

Особливу роль у розумінні благодійності відіграє релігія, яка сприяє формуванню гуманістичних цінностей суспільства. Для будь-якої релігійної течії благодійність є обов'язковою діяльністю, яка проявляється у турботі, піклуванні, наданні допомоги хворим жебракам, сиротам, соціально незахищеним верствам та тим хто її потребує. Про благі справи і про милосердя йдеться у Торі, Корані, Біблії, де засуджується скупість, закликається надання допомоги нужденним, до співчуття, жертвності заради блага інших. Прояв милосердя до інших розцінюється як милосердя до Бога.

Милосердя досягає моральної повноти, коли воно втілюється у вчинках, які не тільки задовольняють інтереси інших, але й спрямовані на духовне вдосконалення.

З позиції християнської моралі благодійність є моральним проявом до нужденних та водночас виразом їх благих помислів. Тому релігійні течії внесли помітний внесок у процес становлення благодійності як діяльності. У цьому контексті варто погодитись з І. Гребцовою, що «Довгий час благодійність у всіх європейських країнах існувала як традиція, що продиктована християнським милосердям, яка за формою може бути віднесена до приватної благодійності» [11, с. 17-18].

Епоха Нового часу змінює погляд на благодійність та пояснює благо через його корисність для людських потреб та визначає базову роль у цьому самої людини. Р. Декарт, як засновник раціоналізму наголошував на домінуванні людського розуму та применшував при цьому роль почуттів, відчуттів, тобто внутрішнього світу людини. Все що викликає сумнів не є достовірним, відповідно істина виходить від розуму і встановлюється лише ним. Р. Декарт перебільшував можливості раціонального пізнання відокремлюючи його від чуттєвого рівня та визнавав існування суто раціональних джерел знань відповідно благодійність як моральне почуття виходить від сутності людини, а не від її розуму, тому варто щоб милосердя було осмисленим та раціональним.

Б. Спіноза акцентував увагу на свободі людини, у якій панує детермінізм. Людина наділена мисленням, розумом, а її свобода полягає у єдності розуму і волі. Лише така свобода є реальною, яка осмислена розумом, тому благі вчинки визначаючи свободу у діях людини повинні бути усвідомленими. Дещо інші позиції висловлює Дж. Локк, зазначаючи, що усі знання про світ ґрунтуються на чуттєвому досвіді, а розум є другорядним у пізнанні світу. Тому благодійність як діяльність має чуттєві витoki, осмислюється людиною, є усвідомленою. Його позиція підтримана Дж. Берклі, який стверджував, що матеріальне сприймається органами відчуття і відповідно милосердя та допомога також мають право існувати, якщо будуть сприйматись чуттєво.

Дещо змінився зміст категорій милосердя та благодійність у Новий час з розвитком протестантства. Це пов'язано із запереченням протестантизмом жебрацтва як такого, на що має бути направлена благодійність. Головною метою благодійності вважалось не лише подаяння та допомога нужденним, але вплив на їх свідомість аби вони могли подолати свій стан та обставини, у яких опинились. Тобто у Новому часі прослідковується розуміння благодійності як одного з важливих чинників формування культури особистості. На думку О. Запороженка, особливо актуальною проблема ефективності благодійності постає в Новий час, що пов'язано з індустріалізацією, модернізацією та збільшенням кількості нужденних [12, с. 25]. Безперечно, одиничні випадки проявів благодійності та розвиток благодійності як суспільної і організованої діяльності сприяли усвідомленню її як необхідності, і у цьому разі на перший план у свідомості благодійника виступали категорії справедливості, жертвовності, відповідно, поряд з цим досить доречно поставало питання доцільності такої діяльності. Так як благодійність подекуди являє собою пасивне використання допомоги, розуміння її як належної формує підсвідоме звання до отримання такої допомоги.

Представник протестантизму М. Вебер не схвалював допомогу нужденним та не вбачав у цьому благодійність, як таку, вважаючи бажанням самих людей бути бідними гріхом. Суспільство яке схвалює благодійність, схвалює і жебрацтво, хоча воно повинно мати інше призначення - створювати умови для бідних що вони мали змогу подолати своє становище. Таким чином, під благодійністю протестанти вбачали не християнське учення, а моральні норми. Перехід від доктринальної до світської релігії дозволив створити новий тип розуміння благодійності, яка виходила з релігії.

На що ж має бути направлена благодійність: на благо іншої людини чи на її думки про власне благо? У чому сенс благодійності: у готовності і спроможності

надати допомогу чи у бажанні людини прийняти її? Яка саме допомога, який її розмір чи прояв може вважатись благодійністю?

У ряді релігійних течій наголошується на свідомому милосерді, засуджується марнотратство. Прохання про допомогу має бути перевірене, однак засуджувати тих хто просить про допомогу недопустимо. Релігійні вчення юдеїв та ісламізм закликають до надання милостині і водночас нагадують людям про необхідність докладання власних зусиль для подолання життєвих і матеріальних труднощів. Тому сенс благодійності у тому, що зовнішня допомога не повинна замінювати потребу в самодопомозі, вона не має порушувати баланс обміну, знижувати цінність праці, заохочувати лінощі серед незахищених верств населення. Не дивлячись на благородні, на перший погляд, мотиви благодійність не виховує впевненість людини в собі. Людство буде розвиватись, якщо подолає в собі інертність, страх, пасивність, вважає Г. Форд [13, с. 254]. На цьому наголошував і Дж. Міль, зазначаючи, що головним критерієм благодійності є її практичність. Благодійність повинна рятувати людину, але вона не матиме сенсу, якщо буде призводити до втрати людиною самої себе, людської сутності, яка повинна працювати і прагнути до самозабезпечення [14, с. 423]. Звикаючи до отримання благодійної допомоги люди втрачають прагнення і мотивацію до розвитку і руху, самовдосконалення і духовного зростання. Такі явища, якщо вони набувають масовості призводять до втрати життєвих орієнтирів людства та негативно впливають на суспільний розвиток.

Благодійність пов'язана з категоріями особистості, що визначають моральні почуття соціальної відповідальності, совісті, гідності. Для благодійників, які прагнуть змінити навколишню дійсність важливим є мотивація їх діяльності. Тому інтерес до благодійності можна розглядати як прагнення до самовираження, духовного самовдосконалення, гармонії з собою і світом. Зацікавленість у вирішенні розв'язанні соціальних проблем створює можливості для піару, підвищує рівень задоволеності, надає впевненості суспільству у здатності досягати поставлених цілей.

На думку О. Кочнової, у процесі благодійності вирішуються не лише соціальні проблеми, благодійник у міру своєї духовності, виходить за межі повсякденного природного буття людини, за межі людського розуміння світу, перебуваючи у стані трансцендентності. Трансцендентувати, означає долати межі свого емпіричного існування, долати себе, прагнути вийти на новий щабель духовної свободи [15, с. 10]. Таку ж думку підтримує М. Житник зазначаючи, що благодійна діяльність є мірилом духовності та відповідає моральним якостям благодійника. Вона спрямована на пасивне населення та є індикатором формування морально-етичних цінностей людських взаємин у суспільстві [1, с. 46].

Безумовно, здійснюючи благодійність особа керується особистим моральним обов'язком, який витікає із вимог суспільної моралі. Загальне благо є джерелом такого обов'язку, яке формує особисту моральну вимогу відносно інших і самого себе. Поклик до благодійності виражає сутність людини і є її моральним спонуканням до активних дій, тому така діяльність є добровільною. Однак розуміння добровільності також є неоднозначним та може містити в собі різні мотиви – від страху осуду, примусу аж до внутрішнього поклику та необхідності, що варіюється залежно від ситуації. Справжнім моральним обов'язком є вільне

підпорядкування суспільним вимогам або особисте спонукання, яке не залежить від внутрішнього примусу.

Значний внесок у розуміння добродетності зробили німецькі філософи, а німецька класична філософія пронизана уявленнями про мораль, моральність, етичні категорії та їх вплив на особистість. І. Кант зазначав, що моральність проявляється у вчинках, і саме вони визначають особистість, її поведінку, ставлення до світу. Моральні вчинки можливі за умови усвідомленої відповідальності особистості, вони є свідомим утвердженням моральних цінностей. Головне - це намір людини, що виходить з почуття безкорисливості, обов'язку, відповідальності [16, с. 87].

І. Кант, М. Лютер, Ж.-П. Сартр підкреслювали значення мотиву у будь-якій людській діяльності, звертали увагу на моральний контроль людини та моральні наміри як основні детермінанти людської поведінки. Таким чином вони акцентували увагу на духовних глибинах особистості, її переживаннях, душі людини як показника її сутності.

Погляди І. Канта аналізував М. Шелер. У нього благо аналізується разом з категорією цінності. М. Шелер наголошував на зв'язку між цінностями та матерією, між предметами та їх сприйняттям, цінностями та їх носіями. Етичні цінності виходять від особистості, стверджував М. Шелер. Він був прибічником феноменологічної антропології, яка переросла у аксіологію та яку він обґрунтовував зважаючи на етичний і філософський матеріал. Особистість розкривається не лише в душі, а й у сфері світу, яка включає в себе всі можливості душі й матеріальних благ. На його думку, суспільна мораль формується у процесі переваги одних цінностей над іншими. Особистість повинна володіти високою духовністю, бути наповненою любов'ю до життя і ближніх, бути милосердною, і саме у цьому її моральний сенс буття. Звідси слідує, що благодійність як людська діяльність має походити від сутності людини, її душі, усвідомленої необхідності надавати допомогу та бути наповненою духовністю. Людина, яка займається благодійністю є високодуховною особистістю. Під альтруїзмом автор розумів орієнтацію на інших людей та певне відразливе ставлення до самого себе, втеча від себе. Альтруїзм має бути направлений на іншого, так як не може витримати присутності себе самого. І увага, направлена на іншого, сприймається як бажане і цінне. Людина напружено ставиться до себе, що пов'язано з суперечливим розумінням себе самого і у результаті вона повинна здійснити переоцінку цінностей [17, с. 151].

Наразі благодійництво в Україні здійснюють волонтерські організації, благодійні організації та благодійні фонди, громадські організації або окремі особистості. Благодійництво набуває поширення, що пов'язано з військовими діями на території держави, тяжкою економічною ситуацією, тобто відродження та поширення благодійності є реакцією суспільства на існуючу соціально-економічну ситуацію. Дійсно, сьогодні благодійність призводить до появи специфічних організацій, нахштал волонтерських, які є формою благодійної діяльності та здійснюють свою діяльність, направлену на допомогу нужденним й існують завдяки їм. Тобто вони опосередковано зацікавлені в існуванні таких «потребуючих допомоги суб'єктів» адже без них їх діяльність втрачатиме сенс. У цьому контексті варто згадати епоху християнства, яке розглядалось ідейним джерелом благодійності, а християнський моральний кодекс вимагав турбуватись про знедолених

та німечин. Існувала певна ідеалізація бідності, яка стала обов'язковою доктриною. Варто згадати релігійні інституції, такі як монастирі, церковні школи, які активно функціонували у Середньовіччі та не лише допомагали знедоленим, але й існували за їх рахунок. Тому, на жаль, під прикриттям благодійності, подекуди, особа переслідує й інші, як правило корисливі мотиви, що є актуальним і нині. Наразі доводиться спостерігати випадки, коли прояви благодійності набувають різних виразів, що пов'язано з домінуванням в особистості егоїстичних орієнтирів, зокрема, коли благодійність вчиняється заради не лише власного морального задоволення, але й особистих, майнових інтересів. У підтвердження варто згадати думку Г. Форда щодо благодійності «...гроші є негативним фактором, який впливає на особистий та суспільний розвиток» [13, с. 122], який ставив під сумнів справжні мотиви благодійності, вважаючи, що у ній відсутнє співчуття та заінтересованість у допомозі.

Під істинною сутністю благодійництва варто розуміти не лише безкорисливі мотиви, але й загрози, які можуть поставати при цьому та становити небезпеку для суспільства. Аналіз діяльності неприбуткових організацій, їх використання у незаконних цілях востаннє проводився Державною службою фінансового моніторингу України у 2019 році, тоді як реалії сучасного життя свідчать про активізацію діяльності благодійних організацій, що вимагає детальної уваги з боку уповноважених осіб. Зауважимо, що Державна служба фінансового моніторингу здійснює розслідування у різних сферах, однією з пріоритетів якої є контроль за рухом фінансових потоків громадян та юридичних осіб. До небезпечних діянь які мали місце у 2022 році (згідно даних Держфінмоніторингу) було розповсюдження оголошень про збір коштів нібито на потреби Збройних Сил України з використанням Інтернету та месенджера Telegram; незаконне використання гуманітарної допомоги і благодійних пожертв (реалізація транспортних засобів, ввезених із-за кордону на користь Збройних Сил України); використання громадських/благодійних організацій для отримання гуманітарної допомоги у воєнний час, з подальшою її реалізацією для власного збагачення [18], що підтверджує тезу про зростання протиправних діянь за участю та під прикриттям волонтерських, благодійних організацій.

Аналіз Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» дозволяє стверджувати, що діяльність благодійної організації може бути припинена у результаті винесення рішення суду щодо припинення такої організації за умови використання активів (доходів) благодійної організації з порушенням вимог до здійснення благодійної діяльності не менш як 12 місяців; неможливість самостійної реорганізації або ліквідації благодійної організації у визначених випадках; засудження уповноважених осіб благодійної організації за вчинення кримінального правопорушення передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України [8].

На нашу думку, у законі варто передбачити також підставу припинення благодійної організації «здійснення благодійної діяльності всупереч вимог установчих документів такої організації» зокрема, з метою отримання прибутку в процесі такої діяльності.

З метою посилення відповідальності фізичних осіб, які можуть створювати благодійні організації для цілей, що суперечать законодавству, унеможливити

створення таких організацій, пропонується доповнити ст. 201-2 Кримінального кодексу України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», яка передбачає відповідальність за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку частиною наступного змісту: ч. 4 *«Дії фізичної особи, які полягають у створенні юридичної особи приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність як основну мету такої діяльності, без наміру здійснення благодійної діяльності, які вчинені за попередньою змовою групою осіб або службовою особою з використанням службового становища та містять дії передбачені у ч. 1 вказаної статті»*.

Висновки і пропозиції. Здійснений аналіз дозволяє прийти до висновків, що благодійність як суспільно важлива та корисна діяльність має бути спрямована на зміцнення соціальної солідарності, розвиток та утвердження загальнолюдських цінностей, побудову гуманного суспільства, яке об'єднується заради вирішення спільних проблем. Вона ґрунтується на антропологічній парадигмі, як одній з фундаментальних основ гуманізму та системи поглядів на людині, що є найвищою цінністю. Однак у сучасному суспільстві підчас трансформацій суспільної свідомості благодійність набуває нових рис та значення, що становить загрозу для суспільства, держави, утвердження принципів, що визначені міжнародним правом. Філософсько-правовий аналіз категорії благодійності дозволяє розглядати благодійництво не лише як діяльність, що спрямована на надання матеріальної допомоги, тим хто її потребує, але розуміти її сутність та призначення, акцентувавши увагу на іншій стороні, вбачаючи у ній моральне підґрунтя та розкриваючи глибинну сутність людини та її діяльності. Усвідомлення істинного призначення благодійності та запропоновані зміни до чинного законодавства дозволять не лише змінювати свідомість конкретного індивіда дотичного до питань благодійності, але й формувати правосвідоме суспільство, що важливо в сучасних умовах євроінтеграційного розвитку держави.

У Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» передбачити підставу припинення благодійної організації як «здійснення благодійної діяльності всупереч вимог установчих документів такої організації», що має на меті отримання прибутку; посилити кримінальну відповідальність фізичних осіб, зокрема за створення юридичної особи, установчі документи якої визначають благодійну діяльність без наміру здійснення такої діяльності та за дії, пов'язані з незаконним використанням гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги такими благодійними організаціями або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку шляхом внесення доповнень до Кримінального кодексу України.

Список використаної літератури

1. Житник М. Благодійність у соціально-філософській ретроспективі та перспективі. Вісник НУУ «КП». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 2. 2015. С. 43-49.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю. С. Шемшученко. К.: Юрична думка, 2007. 992 с.

3. Longman Handy Learner's Dictionary. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/charity>.
4. Словник із соціальної роботи. URL: <https://slovnuk.me/dict/socialwork/благодійність>
5. Велика українська енциклопедія. Т. 1. / ред. В. М. Локтев, П. І. Андон, та інші. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2016. 592 с. URL: <https://vue.gov.ua/Благодійність>
6. Буздуган Я. М. Роль благодійних організацій у вирішенні соціальних проблем суспільства. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Економіка. 2002. № 12. С. 99-103.
7. Савранська Н. О. Етико-філософський аналіз благодійності : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.07. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2008. 15 с. URL: <https://elib.nakkim.edu.ua/bitstream/handle>
8. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 25, Ст. 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
9. Савранська Н. О. Благодійність: реальне милосердя та діяльнісна любов. Практична філософія. К. : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Центр практичної філософії, 2008. № 2 (28). С. 114-119.
10. Арістотель. Нікомахова етика. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с. URL: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf.
11. Гребцова І. Становлення благодійного руху в новоросійському краї: форми і напрямки добродійної діяльності. Благодійність у сучасному світі: витоки, проблеми, перспективи. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2019. 82 с. С. 14-20. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/blahodijnist.pdf>
12. Запороженко О. Соціально-психологічні аспекти феномену благодійності. Благодійність у сучасному світі: витоки, проблеми, перспективи. Збірник наукових праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2020. 57 с. С. 23-27. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/blahodijnist.pdf>
13. Генрі Форд. Моє життя та робота. Київ, Наш Формат, 2015. 344 с. URL: <https://chitaka.com.ua/knigi/moye-zhyttya-ta-robota/>
14. Міл Джон Стюарт. Про свободу та інші есе. К., 2001. 463 с. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill17.htm>
15. Кочнова О. А. Благодійність як соціокультурний феномен (культурологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 26.00.01. Таврійський націон. ун-т імені В. І. Вернадського. Сімферополь, 2009. 35 с.
16. Кант І. Аналітика чистого практичного розуму. Критика практичного розуму / І. Кант; наук. ред. А. Єрмоленко. Пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського. К.: Юніверс, 2004. С. 21-120. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf
17. Scheler M. The Nature of Sympathy / [Transl. P. Heath]. Hamden (Conn.): Archon Books, 1973. 274 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_nature_of_sympathy.html?id=34F16qrpb0C&redir_esc=y
18. Державна служба фінансового моніторингу. Звіт за 2022 рік. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit2022ukr.pdf>.

References

1. Zhytnyk, M. (2015). Blahodiinist u sotsialno-filosofskii retrospektyvi ta perspektyvi. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «KPI». Ser.: Filozofia. Psykholohiia. Pedahohika. Vol. 2, P. 43-49 [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Yu. (Ed.). (2007). Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnuk. Kyiv: Yurydychna dumka, P. 992 [in Ukrainian].
3. Longman Dictionary of Contemporary English Online. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/charity>
4. Slovnuk iz sotsialnoi roboty online. URL: <https://slovnuk.me/dict/socialwork/blahodiinist> [in Ukrainian].
5. Loktiev V. M., & Andon P. I. (Eds.). (2016). Velyka ukrainska entsyklopediia (3rd ed.,

- rev.). (Vol. 1). Kyiv: Osnova. URL: <https://vue.gov.ua/Blahodiinist> [in Ukrainian].
6. Buzduhan, Ya. (2002). Rol blahodiinykh orhanizatsii u vyrishenni sotsialnykh problem suspilstva. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser.: Ekonomika. Vol. 12, P. 99-103. [in Ukrainian].
 7. Savranska, N. O. (2008). Ethical and philosophical analysis of charity. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: KNUI im. T. Shevchenka. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/> [in Ukrainian].
 8. On Charitable Activities and Charitable Organizations: Law of Ukraine. No 5073-VI. (2013, July, 5). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 25, 252 [in Ukrainian].
 9. Savranska, N. (2008). Blahodiinist: realne myloserdia ta diialnisna liubov. Praktychna filozofia. Vol. 2 (28). P. 114-119 [in Ukrainian].
 10. Aristotel (2002). Nikomakhova etyka. Kyiv: Akvilon-Plius. P. 480. URL: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf [in Ukrainian].
 11. Hriebtsova, I. (2019). The Formation of the Charitable Movement in the Novorossiysk Territory: Forms and Directions of Charitable Activity. Blahodiinist u suchasnomu sviti: vytoky, problemy, perspektyvy: Proceedings of the Conference Title (pp. 14-20). Izmail: RVV IDHU. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/blahodijnist.pdf> [in Ukrainian].
 12. Zaporozhchenko O. (2019). Social and psychological aspects of the phenomenon of charity. Blahodiinist u suchasnomu sviti: vytoky, problemy, perspektyvy. Proceedings of the Conference Title (pp. 23-27). Izmail: RVV IDHU. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/blahodijnist.pdf> [in Ukrainian].
 13. Ford, H. (2015). My life and work. Kyiv: Nash Format. P. 344. URL: <https://chitaka.com.ua/knigi/moye-zhyttya-ta-robota/> [in Ukrainian].
 14. Mil, D. (2001). On liberty: Essays. Kyiv: Osnovi. P. 463. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill17.htm> [in Ukrainian].
 15. Kochnova, O. A. (2009). Charity as a socio-cultural phenomenon (cultural analysis). Extended abstract of candidate's thesis. Simferopol : Tavriyskiy natsion. un-t im. V. Vernadskoho [in Ukrainian].
 16. Vishenskiy, S. (Ed.). (2004). Kant I. Criticism of pure reason. (I. V. Burkovskiy, Trans.). Kyiv: Yunivers. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf? [in Ukrainian].
 17. Scheler, M. (1973). The Nature of Sympathy (P. Heath, Trans.). Hamden (Conn.): Archon Books, P. 274. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_nature_of_sympathy.html?id=34F16qrpdb0C&redir_esc=y
 18. Report of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for 2022. (2022). Kyiv: URL: <https://fiiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit2022ukr.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 20.02.2024 р.

N. I. Brovko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
 Bila Tserkva National Agrarian University
 Faculty of Social Sciences and Humanities
 the Department Constitutional Law and Theoretical and Legal Disciplines
 1 Soborna Sq, Bila Tserkva, 09100, Ukraine
 e-mail: 09101959nb@gmail.com
 ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3525-2817>

PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS OF CHARITY

Summary

The article analyzes charity and charitable activities from the standpoint of philosophical and legal understanding as the most important manifestation of spirituality and culture of mankind, and also characterization of individuals with high emotional and moral qualities,

compassion, mercy, responsibility, care, and love for their neighbors. It is established that in modern Ukrainian society, charity is manifested in the forms of volunteerism, patronage, and assistance to the needy, and is an important and necessary social institution, as it testifies to the functioning of a welfare state with a humanistic component.

Historical experience shows that charity, as an activity of individual groups or individuals, emerged a long time ago and gradually transformed into an important social activity and institution of the state. Therefore, this category should be considered more broadly, taking into account the contribution to the social sphere of individual entities, charitable organizations, and foundations.

It is stated that charity as a socially important and useful activity should be aimed at strengthening social unity, affirming universally recognized values, and building a humane society which unites to solve common problems. The anthropological paradigm underlying humanism emphasizes the importance of charity as an activity for society and the development of the benefactor's personality, and the philosophical and legal analysis of this category makes it possible to delve into the essence of the human personality, analyze the motives of charitable activities and consider charity not only as providing material assistance to those in need. Given that charitable activity is a measure of spirituality and should correspond to the moral qualities of the benefactor, it is worth considering the axiological component in the basis of charity, defining the value basis in charitable activity. The author emphasizes that in modern society, in the course of social transformations, charity acquires new features and significance, loses its meaning and its deep purpose, which can lead to regression as it poses a threat to society, the State, and the established principles defined by international law.

Keywords: charity, charitable organizations, assistance, altruism, philanthropy, aid, non-profit activity.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300718>

УДК 351.74:343.346.4(477)

А. В. Денисова, докт. юрид. наук, професор, завідувач кафедри
Одеський державний університет внутрішніх справ
Кафедра адміністративного права та адміністративного процесу
вул. Успенська, 1, Одеса, 65014, Україна
e-mail: alinadenysova99@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5551-9297>

С. В. Медведенко, доктор філософії, доцент, декан факультету
Одеський державний університет внутрішніх справ
Факультет підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
вул. Успенська, 1, Одеса, 65014, Україна
e-mail: 7431367@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9441-8552>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Розвиток транспортної інфраструктури та зростання автомобільного парку неминуче призводять до збільшення дорожнього руху, що ставить перед Національною поліцією складні завдання з підтримання безпеки на дорогах та запобігання порушенням правил дорожнього руху. Дослідження засвідчує, що ефективне запобігання порушенням правил дорожнього руху потребує комплексного підходу, який враховує як організаційні, так і правові аспекти. Мета даної роботи полягає в дослідженні організаційно-правових особливостей діяльності Національної поліції України з метою запобігання порушенням правил дорожнього руху. Аналізуються ключові аспекти організаційної структури та функцій поліцейських підрозділів, які здійснюють контроль за безпекою на дорогах. Особлива увага приділяється правовому регулюванню, визначенню повноважень поліції та їхньому забезпеченню на законодавчому рівні. Робота також розглядає механізми взаємодії поліції з іншими відомствами та громадськими організаціями з метою забезпечення ефективного контролю та зменшення порушень правил дорожнього руху в Україні. У даній роботі розглядаються організаційно-правові особливості діяльності Національної поліції у сфері запобігання порушенням правил дорожнього руху. Зокрема, проаналізовано організаційну структуру та функції поліцейських підрозділів, які займаються контролем за безпекою на дорогах. Також розглянуто важливі аспекти правового регулювання, які визначають повноваження поліції щодо запобігання та реагування на порушення правил дорожнього руху. Особлива увага приділяється взаємодії поліції з іншими відомствами та громадськими організаціями з метою ефективного забезпечення безпеки на дорогах. Отже, дана робота пропонує висвітлити організаційні та правові аспекти роботи Національної поліції у сфері запобігання порушенням правил дорожнього руху та розкрити шляхи підвищення ефективності її діяльності в цьому напрямку.

Ключові слова: Національна поліція, правове забезпечення, організаційне забезпечення, взаємодія, запобігання, правила дорожнього руху.

Постановка проблеми. В сучасному українському суспільстві питання безпеки на дорогах та дотримання правил дорожнього руху стають все більш актуальними, оскільки зростає кількість дорожньо-транспортних пригод і порушень правил, що призводять до непередбачуваних наслідків для життя та здоров'я людей, а також завдають значних матеріальних збитків. Відповідно, у центрі уваги стає діяльність національної поліції як ключового органу, що відповідає за забезпечення безпеки на дорогах та вжиття заходів щодо запобігання порушенням правил дорожнього руху. Проблема полягає в необхідності дослідження організаційно-правових аспектів діяльності національної поліції у сфері запобігання порушенням правил дорожнього руху з метою ефективного контролю та зменшення кількості дорожніх пригод і порушень правил. Це включає в себе аналіз організаційної структури поліції, розкриття її повноважень та обов'язків у цій сфері, оцінку ефективності правового регулювання, що стосується запобігання дорожнім інцидентам, а також вивчення механізмів співпраці з іншими відомствами та громадськими організаціями для досягнення загальної мети – забезпечення безпеки на дорогах. Такий аналіз є критично важливим для розробки та вдосконалення стратегій і методів роботи поліції з метою ефективного запобігання дорожнім пригодам та порушенням правил дорожнього руху, що відображається на загальному стані безпеки на дорогах та суспільного порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботі національної поліції важливим етапом є інтеграція європейських принципів та стандартів правоохоронної діяльності, зокрема, акцент на застосуванні превентивних поліцейських заходів.

Різні аспекти поліцейської діяльності у попередженні правопорушень через застосування превентивних заходів досліджували різні науковці, серед яких: У. Русанюк [3], В. Варивода, Д. Євдокимов, Г. Сюрвачик, О. Жук [1], Х. Ярмакі, Р. Пилипів, М. Веселов [5].

Такі дослідники та вчені, як О. Сердюк, К. Бугайчук [4], С. Ігнатов [2], внесли вагомий внесок у розуміння організаційно-правових аспектів запобігання порушенням правил дорожнього руху поліцією в Україні через свої наукові дослідження та публікації.

Мета статті полягає у розкритті основних аспектів організації та правового регулювання діяльності поліції в Україні з метою запобігання порушенням правил дорожнього руху. Стаття спрямована на вивчення системи заходів, що вживаються поліцією для забезпечення безпеки на дорогах, а також на аналіз ефективності цих заходів у запобіганні дорожнім пригодам та порушенням правил дорожнього руху. Метою статті є висвітлення організаційних та правових аспектів роботи поліції з метою підвищення ефективності її діяльності у цій сфері та забезпечення безпеки всіх учасників дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу. У 2023 році збільшилась кількість дорожньо-транспортних пригод (ДТП) на 26,9% порівняно з попереднім роком, досягнувши загальної кількості 23 642 випадки. Число загиблих унаслідок ДТП зросло на 9,4%, становлячи загалом 3 053 особи у 2023 році. Також відзначається збільшення кількості травмованих у ДТП на 27,5%, досягнувши загалом 29 502

постраждалих у 2023 році. Хоча у деяких регіонах відбулося зменшення кількості ДТП та постраждалих, загальна тенденція є позитивною і вимагає подальшого удосконалення заходів безпеки дорожнього руху для зменшення кількості інцидентів та їх наслідків [11].

Така статистика ставить питання посилення профілактики запобігання національною поліцією порушенням правил дорожнього руху.

Організаційно-правові особливості запобігання національною поліцією порушенням правил дорожнього руху - це комплекс заходів та правових норм, що регулюють та визначають організаційне забезпечення та функціонування поліційних структур з метою забезпечення безпеки на дорогах.

Це включає в себе розподіл повноважень між підрозділами поліції, систему контролю за їхньою діяльністю, проведення профілактичних та превентивних заходів, співпрацю з іншими відомствами та громадськістю, а також впровадження та дотримання встановлених законодавством правил та процедур. Ці особливості спрямовані на зменшення кількості порушень правил дорожнього руху, підвищення рівня безпеки учасників дорожнього руху та покращення дорожньої ситуації в цілому, а також організаційного забезпечення дотримання правил дорожнього руху.

Діяльність Національної поліції України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху відіграє ключову роль, оскільки саме їй доручено обов'язки щодо запобігання, попередження та оформлення дорожньо-транспортних пригод [1, с. 97-98].

Суб'єктами з профілактики правопорушень є державні органи, зокрема Національна поліція, громадські організації та окремі громадяни, які періодично виконують завдання з профілактики правопорушень [3, с. 175].

Запобігання порушенням правил дорожнього руху є важливою функцією для Національної поліції України і базується на спеціальних організаційно-правових особливостях.

Терміни та мета Національної поліції в умовах сучасної державності враховуються у визначенні патрульної поліції як незалежного підрозділу та структури поліції, що відповідає за правове та організаційне забезпечення громадської безпеки, правопорядку, захист прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави. Її функції включають запобігання, виявлення та припинення злочинів та порушень законів, а також забезпечення безпеки на дорогах [5, с. 99].

Україна має ряд законодавчих актів, які регулюють питання дорожнього руху та безпеки на дорогах, таких як Конституція України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про Національну поліцію» [6], Закон України «Про дорожній рух» [7].

Варто відзначити, що у 2020 році Кабінет Міністрів України прийняв рішення про затвердження розпорядження «Щодо ухвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року». Однак, на сьогодні не було виявлено суттєвих змін у покращенні організаційного та правового забезпечення [8].

Це важливо, оскільки безпека на дорогах безпосередньо впливає на життя та здоров'я громадян, економічний розвиток країни і загальний рівень її благополуччя. Наявність законодавчих актів, які регулюють питання дорожнього руху та правового забезпечення на дорогах, є основою для створення системи правил

і стандартів, які дозволяють зменшити кількість дорожньо-транспортних пригод і захистити життя учасників руху.

Проте, важливо визнати, що прийняття законів само по собі не гарантує покращення безпеки на дорогах. Для досягнення позитивних результатів необхідні комплексні заходи, включаючи ефективне виконання законодавства, надання відповідних ресурсів та інфраструктури для організаційного забезпечення порядку, а також ефективну освітню та інформаційну роботу серед громадян.

У світлі цього факту те, що не було суттєвих змін у покращенні безпеки на дорогах України після прийняття Стратегії до 2020 року, свідчить про необхідність більш ефективної реалізації положень законодавства та звернення уваги на проблеми, які є причиною дорожніх аварій та порушень правил дорожнього руху. Недоліки у виконанні законодавства можуть призвести до серйозних наслідків для безпеки громадян і правового забезпечення, тому вирішення цієї проблеми є надзвичайно важливим для уряду та суспільства в цілому.

Ефективна законодавча база є запорукою успішної діяльності Національної поліції України. Національна поліція України має спеціалізовані підрозділи, які відповідають за контроль за дорожнім рухом та безпеку на дорогах. Це включає патрульну поліцію України (Департамент патрульної поліції) – міжрегіональний територіальний орган Національної поліції України, який складається зі структурних підрозділів апарату Департаменту патрульної поліції і його територіальних (відокремлених) підрозділів.

Правове забезпечення діяльності підрозділів превентивної діяльності має значну кількість нормативних актів, які відрізняються за різними ознаками, такими як суб'єкти правотворчості, порядок прийняття, назва, порядок набрання чинності, а саме:

- положення Про Національну поліцію: Постанова КМУ від 28.10.2015 р. № 877. Накази МВС:

- про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: Наказ МВС України від 06.11.2015 р. № 1376;

- про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: Наказ МВС України 08.02.2019 р. № 100;

- про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: Наказ МВС, МОЗ України від 09.11.2015 р. № 1452/735;

- про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі: Наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395;

Не можна не звернути увагу на той факт, що згідно з результатами оцінки службової діяльності Національної поліції України за 2022 рік, патрульна поліція була визнана респондентами найбільш ефективним підрозділом поліції, поряд з дільничними офіцерами поліції, працівниками оперативних підрозділів та службою «102» [9].

Спостерігається постійний ріст рівня довіри до патрульної поліції, який у 2022 році становив 16,7%, порівняно з минулим роком (12,6%), що є на 4,1%

вище [4, с. 25]. Так, рівень довіри до патрульної поліції постійно зростає, що свідчить про певний успіх у діяльності поліції в цій сфері. Це є результатом взаємодії та ефективних заходів безпеки дорожнього руху, які впроваджує поліція, а також сприятливого спілкування з громадськістю та позитивного сприйняття її роботи загалом. Ріст рівня довіри є важливим показником ефективності діяльності поліції в запобіганні порушенням правил дорожнього руху і підтриманні громадської безпеки на дорогах.

Національна поліція активно використовує технічні засоби для контролю за порушеннями правил дорожнього руху, такі як відеоспостереження, радари для вимірювання швидкості, алкотестери та інші. Використання технічних засобів для контролю за порушеннями правил дорожнього руху в Україні регулюється Кримінально-процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення [7]. Найближчим за змістом напрямком може бути лише організаційне забезпечення публічного порядку відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію».

Поліцейські здійснюють постійне патрулювання на дорогах для виявлення порушень та організаційного забезпечення дотримання правил учасниками дорожнього руху. Вони також проводять превентивні заходи, включаючи освітню роботу серед водіїв та пішоходів. Ця діяльність регулюється Законом України «Про Національну поліцію» [6] та іншими відповідними нормативно-правовими актами, які визначають повноваження та функції поліції щодо забезпечення безпеки на дорогах.

Згідно з чинним законодавством (згідно зі статтею 222 КУпАП), Національна поліція має повноваження розглядати та вирішувати справи, що стосуються різноманітних адміністративних правопорушень [10].

Важлива взаємодія і використання технічних засобів та проведення патрулювання для забезпечення безпеки на дорогах в Україні визначається декількома ключовими факторами. По-перше, безпека на дорогах є пріоритетною задачею для будь-якого суспільства.

По-друге, ефективне патрулювання доріг дозволяє поліції оперативно реагувати на небезпечні ситуації на дорогах та негайно припиняти порушення правил. Це сприяє покращенню загальної безпеки на дорогах та створює умови для комфортного та безпечного руху для всіх учасників.

По-третє, проведення превентивних заходів, включаючи освітню роботу серед водіїв та пішоходів, допомагає підвищити свідомість щодо правил дорожнього руху та безпеки на дорогах, що допомагає сформуванню культури безпеки на дорогах серед населення та може значно зменшити кількість дорожніх пригод.

Серед таких випадків варто відзначити порушення громадського порядку, порушення правил дорожнього руху, а також випадки порушень правил безпеки руху транспортних засобів та правил користування ними. Поліцейські надають інформацію та роз'яснення щодо правил дорожнього руху громадянам, водіям та пішоходам, щоб підвищити рівень свідомості та відповідальності.

Хоча поліція розглядає і вирішує значну кількість справ, пов'язаних з адміністративними правопорушеннями, основною особливістю її адміністративно-юридичної діяльності є те, що головною метою цієї діяльності є забезпечення публічної безпеки і збереження громадського порядку [2, с. 10].

Особливість організаційно-правової діяльності поліції в галузі запобігання полягає в широкому колі посадових осіб, які мають юрисдикційні повноваження. Згідно зі статтею 222 частини 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, працівники органів та підрозділів Національної поліції, які мають спеціальні звання та відповідно до наданих їм повноважень, мають право розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати адміністративні стягнення від імені поліції.

Національна поліція накладає відповідні санкції на осіб, які порушують правила дорожнього руху, згідно з встановленою законодавчою процедурою [10].

Загалом, організаційно-правові особливості запобігання порушенням правил дорожнього руху в Україні включають широкий спектр заходів, спрямованих на підтримку безпеки на дорогах та виконання водіями встановлених правил і обмежень.

Висновки і пропозиції. Організаційно-правові особливості запобігання порушенням правил дорожнього руху Національною поліцією в Україні включають широкий спектр заходів, таких як використання технічних засобів контролю, патрулювання доріг, превентивні заходи та санкції за порушення. Ці заходи спрямовані на забезпечення безпеки учасників дорожнього руху та підвищення рівня свідомості щодо правил та обов'язків на дорозі.

Щоб покращити систему запобігання порушенням правил дорожнього руху Національною поліцією України, необхідно, по-перше, сприяти розширенню використання технічних засобів контролю, це визначається як критична необхідність. Збільшення кількості відеоспостереження на дорогах, а також встановлення додаткових радарів для вимірювання швидкості та алкотестерів для виявлення нетверезих водіїв, допоможе вдосконалити моніторинг і контроль за порушеннями.

По-друге, посилення освітньої роботи є не менш важливим аспектом. Запровадження обов'язкових курсів з безпеки дорожнього руху для водіїв та пішоходів, а також включення цієї теми у шкільну та студентську програми, сприятиме підвищенню рівня свідомості та відповідальності усіх учасників руху.

По-третє, необхідно забезпечити регулярні тренування та навчання поліцейських з питань контролю за дорожнім рухом та взаємодії з громадою сприятиме їхній ефективності в роботі.

По-четверте, вдосконалення законодавства вимагає постійної уваги. Проведення аналізу та оновлення законодавства щодо дорожнього руху з метою підвищення ефективності санкцій та впровадження нових правил безпеки є важливим етапом у цьому процесі.

Нарешті, запровадження інноваційних технологій, таких як штучний інтелект та автономні системи, допоможе покращити контроль за дорожнім рухом та прогнозування інцидентів.

Список використаної літератури

1. Варивода В., Євдокимов Д., Сюрвачик Г., Жук О. Забезпечення Національною поліцією безпеки дорожнього руху: правові та організаційні аспекти. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 110 с.
2. Ігнатів С. Конспект лекцій з дисципліни "Превентивна (профілактична) поліцейська діяльність". Рецензенти Манжула А., Очеретяний М. Дніпро, 2019. С. 4.

3. Русанюк У. Я. Класифікація суб'єктів системи профілактики адміністративних проступків посадових осіб органів публічного управління. Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 173-176.
4. Сердюк О. О., Бугайчук К. Л. Безпека та довіра 2022: за результатами досліджень 2015-2022 років, проведених у Харківській області: монографія, І. В. Щербакова та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2022. 184 с.
5. Ярмакі Х. П., Пилипів Р. М., Веселов М. Ю. Адміністративно-правове регулювання діяльності патрульної поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні: монографія. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2019. С. 99.
6. Про Національну поліцію: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 6.03.2024).
7. Про дорожній рух: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 6.03.2024).
8. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 07.03.2024).
9. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17civik2018/zvit2021/Zvit_NPU_2022_.pdf (дата звернення: 9.03.2024).
10. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі: Наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text> (дата звернення 10.03.2024).
11. Статистика ДТП в Україні за 2022-2023 роки. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka> (дата звернення 01.03.2024).

References

1. Variavoda V., Yevdokymov D., Syuravchuk G., Zhuk O. (2019) Ensuring Road Safety by the National Police: Legal and Organizational Aspects [in Ukrainian].
2. Ignatov S. (2019). Lecture Notes on “Preventive (Prophylactic) Police Activities” Discipline [in Ukrainian].
3. Rusanuk U. Ya. (2020). Classification of Subjects in the System of Preventing Administrative Offenses by Officials of Law Enforcement Agencies [in Ukrainian].
4. Serdiuk O. O., Bugaichuk K. L. (2022). Security and Trust 2022: Based on Research Results from 2015-2022 Conducted in the Kharkiv Region [in Ukrainian].
5. Yarmaki Kh. P., Pylypiv R. M., Veselov M. Yu. (2019). Administrative-Legal Regulation of the Patrol Police Activities for Ensuring Road Safety in Ukraine [in Ukrainian].
6. On the National Police: Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
7. On Road Traffic: Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> [in Ukrainian].
8. Approval of the Strategy for Improving Road Safety in Ukraine for the Period up to 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. Report of the National Police of Ukraine on the Results of Work in 2022. Official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17civik2018/zvit2021/Zvit_NPU_2022_.pdf [in Ukrainian].
10. On Approval of the Instruction for the Preparation of Police Materials on Administrative Offenses in the Field of Road Safety Not Recorded in Automatic Mode: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated November 7, 2015 No. 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text> [in Ukrainian].
11. Road Traffic Accidents Statistics in Ukraine for 2022-2023. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.03.2024 р.

A. V. Denysova, Doctor of Science in Law, Professor

Odesa State University of Internal Affairs

Head of the Department of Administrative Law and Administrative Process

1 Uspenska St, Odesa, 65014, Ukraine

e-mail: alinadenysova99@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5551-9297>

S. V. Medvedenko, PhD of Law (Degree of Philosophy Doctor)

Odesa State University of Internal Affairs

Dean Faculty for Training of Personnel for Police Units of Preventive Activities

1 Uspenska St, Odesa, 65014, Ukraine

e-mail: 7431367@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9441-8552>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PECULIARITIES OF PREVENTION OF TRAFFIC VIOLATIONS BY THE NATIONAL POLICE

Summary

The development of transportation infrastructure and the growth of the automotive fleet inevitably lead to an increase in road traffic, posing complex challenges for national law enforcement agencies in ensuring road safety and preventing traffic violations. Research indicates that effective prevention of traffic violations requires a comprehensive approach that considers both organizational and legal aspects. The aim of this work is to explore the organizational and legal features of the Ukrainian National Police's activities aimed at preventing traffic violations. Key aspects of the organizational structure and functions of police units responsible for road safety enforcement are analyzed, along with a focus on legal regulation, defining the police's powers, and their legislative support. The paper also examines mechanisms for police cooperation with other agencies and civil organizations to ensure effective control and reduction of traffic violations in Ukraine. It delves into the organizational and legal aspects of the National Police's activities in preventing traffic violations, analyzing the organizational structure and functions of police units responsible for road safety enforcement. Special attention is given to police interaction with other agencies and civil organizations to effectively ensure road safety. Therefore, this work aims to highlight the organizational and legal aspects of the National Police's efforts in preventing traffic violations and to identify ways to enhance its effectiveness in this regard.

Keywords: national police, legal framework, organizational framework, cooperation, prevention, traffic rules.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300721>

УДК 342.9

О. А. Кирій, аспірант

Державний податковий університет

Кафедра фінансового та податкового права

вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08205, Україна

e-mail: o.a.kyrii@email.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-6815-9850>

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ УГОДИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

У статті з'ясовано сутність та розкрито зміст правової природи угоди за результатами проведення процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. Досліджено зміст угоди за результатами проведення процедури досудового врегулювання публічно-правових спорів. У результаті дослідження встановлено, що угоду за результатами досудового врегулювання публічно-правового спору науковці досить часто відносять до певної галузі права, а саме розглядають як вид цивільно-правового або адміністративно-правового договору. Визначено сутнісні ознаки угоди за результатами проведення процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. Проаналізовано основні проблемні аспекти визначення правової природи угоди, укладеної сторонами публічно-правового спору за наслідками проведення процедури досудового врегулювання спору. Встановлено, що за умови виокремлення досудового врегулювання публічно-правових спорів як самостійної процедури не потрібно буде проводити додаткових процесуальних механізмів посвідчення угоди про примирення сторін за результатами досудового врегулювання спору. Підсумовано, що угода про результати досудового врегулювання спору є сприятливим досудовим засобом вирішення спорів, що дозволяє сторонам, які уклали таку угоду, досягти задовільних результатів, вирішити свої проблеми та заощадити час та ресурси суду на здійснення юстиції. Зроблено висновок, що угода про результати досудового врегулювання адміністративно-правового спору укладається у кількості примірників відповідно до кількості сторін – по одному для кожної сторони та один примірник для судді – посередника (медіатора) та набирає чинності в день її затвердження суддею окружного адміністративного суду.

Ключові слова: адміністративно-правовий спір, угода за результатами проведення процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів, досудове врегулювання спору, медіація, медіаційна угода, мирова угода, угода про примирення, врегулювання спору.

Постановка проблеми. Розповсюдження альтернативних методів врегулювання публічно-правових спорів в Україні створює нові можливості для зміцнення принципів правової держави. Чим більше різноманітних шляхів захисту прав громадян, тим більш зрілим є правове середовище країни та вище рівень правової культури населення. Важливо наголосити, що розвиток альтернативних досудових методів врегулювання приватноправових спорів є пріоритетним напрямом у сучасній юридичній науці. Однак можливість застосування таких методів під

час врегулювання публічно-правових спорів є предметом активних дискусій як серед науковців, так і досвідчених юристів. Ефективність впровадження досудового врегулювання адміністративно-правових спорів, враховуючи їх специфіку, безпосередньо залежить від якості нормативного регулювання всіх аспектів їх проведення та закріплення отриманого результату. Саме тому детальне вивчення правової природи та змісту угоди за результатами проведення процедури досудового врегулювання спорів як фінального документа, який укладається сторонами спору є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти досудового врегулювання адміністративно-правових спорів, зокрема і правову природу та зміст угоди за результатами проведення процедури досудового врегулювання спорів вивчали такі науковці, як: В. Біла, О. Бортнік, А. Бортнікова, Л. Бурова, М. Кучерова, Н. Мазаракі, В. Маковій, І. Озерський, О. Сидельников, К. Токарева, Т. Шинкар, О. Хохленко, Л. Юхненко та інші.

Метою написання статті є аналіз правової природи угоди за результатами процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів, правових наслідків процедури досудового врегулювання публічно-правових спорів на сучасному етапі та визначення подальших перспектив нормативного врегулювання угоди за результатами процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів.

Виклад основного матеріалу. Визначення правових наслідків досудового врегулювання публічно-правових спорів тісно пов'язане з мирним врегулюванням спору в адміністративному судовому процесі та правовим статусом угоди за результатами досудового врегулювання спору, яка затверджується судовим рішенням. Завдяки неформальним методам, які ґрунтуються на взаємному інтересі сторін, можливе ефективне врегулювання їх спорів та конфліктів без судового процесу, тобто за допомогою процедури досудового врегулювання спору. Одним з найшвидших, економних та вдалих методів вирішення спору є укладення мирової угоди, оскільки такий конфлікт припиняється за згодою обох сторін і звичай не залишає у сторін відчуття незадоволення [1, с. 67].

Так, при завершенні діяльності щодо врегулювання спору слід передбачити варіанти процесуального оформлення отриманих результатів. Слід відзначити, що це – одне із найбільш гострих і спірних питань.

Наголошуємо, що за умови виокремлення досудового врегулювання публічно-правових спорів як самостійної процедури не потрібно буде проводити додаткових процесуальних механізмів посвідчення угоди про примирення сторін за результатами досудового врегулювання спору. Адже сутність примирення сторін та укладення угоди про примирення є логічним завершенням процесу врегулювання спору на підставі добровільного волевиявлення сторін.

Так, Л. Юхненко зауважує, що у випадку досягнення компромісу за результатами процедури врегулювання спору, сторони підписують мирову угоду, яка повинна бути затвердженою ухвалою суду і матиме юридичну силу судового рішення [2, с. 111].

Проте, варто зазначити, що використання поняття «мирова угода» в аспекті досудового врегулювання публічно-правового спору не є доцільним, оскільки мирова угода існує в рамках адміністративного судового процесу. Вважаємо за

Поміж іншого, у законопроекті «Про медіацію» № 2480 від 27 березня 2015 року було встановлено, що домовленості, які досягли сторони внаслідок медіації, можуть бути оформлені письмово у вигляді договору, який є цивільним правочином і підлягає виконанню відповідно до законів України. Договір, укладений за результатами медіації, повинен відповідати всім вимогам до цивільного правочину і не повинен містити положень, що суперечать законам України, а також інтересам держави і суспільства, та його моральним принципам [7].

Отже, у вказаному законопроекті дійсно наявна спроба законодавчого віднесення угоди про примирення до цивільного права. Проте слід відзначити перемогу над цим неправильним напрямком та нахил розробників законопроектів про медіацію до ідеї універсальності, а не обмеження її галузевою приналежністю. Вказане підтверджується вказівкою в чинному Законі України «Про медіацію» лише на письмовий характер медіаційної угоди та заборону включення до медіаційної угоди положень, що суперечать законам України, інтересам держави і суспільства, а також його моральним принципам. Крім того, у Законі зазначено, що до змісту медіаційної угоди входить спільне рішення сторін щодо врегулювання спору між ними та/або зобов'язання щодо форми та порядку усунення завданої конфліктом шкоди.

Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію» медіаційною угодою визначається письмова угода учасників правових відносин щодо способу врегулювання всіх або певних спорів, які виникли або виникнуть між ними, шляхом проведення процедури медіації. Така угода може укладатися у формі медіаційного застереження в угоді або у формі окремого договору [8].

З огляду на вищевикладене, медіаційна угода, яка укладається після проведення процедури врегулювання спору для вирішення адміністративно-правових спорів, вважається правочином, тобто дією особи, що спрямована на набуття, зміну або припинення прав та обов'язків. Оскільки у процедурі медіації беруть участь, як мінімум, дві сторони та медіатор, медіаційна угода вважається двостороннім або багатостороннім правочином, який, згідно зі статтею 202 Цивільного кодексу України, визнається договором. Таким чином, угода за результатами медіації являє собою договір між двома або більше сторонами, які мають взаємні права та обов'язки, які можуть бути встановлені, змінені або припинені відповідно до умов угоди [6, с. 80].

Угода, яка укладається після медіації, має відповідати закону, проте водночас не повинна бути обмеженою нормами, що регулюють певну сферу суспільних відносин. Таку саму позицію висловлює Н. Мазаракі, яка стверджує, що, хоча більшість угод, укладених за результатами медіації, мають цивільно-правовий характер, їх правова природа та сфера застосування виходять за рамки правовідносин, оскільки вони базуються на поняттях моралі, добросовісності та справедливості. З огляду на широкий спектр застосування, угоди за результатами примирення є універсальним інструментом, придатним для врегулювання різноманітних спірних відносин, тому прив'язка правової природи такої угоди до певної галузі права є недоцільною [9, с. 174].

Відповідно до статті 190 КАС України, умови примирення сторін викладаються у заяві про примирення. Така заява може бути представлена у вигляді єдиного документа, який підписують обидві сторони, або у вигляді окремих до-

кументів: заяви однієї сторони щодо умов примирення та письмової згоди іншої сторони на ці умови. Перед тим, як суд ухвалить рішення відносно затвердження угоди про примирення та закриття провадження по справі, суддя пояснює сторонам можливі наслідки такого рішення та перевіряє, чи не обмежені представники сторін у праві вчинити відповідні дії. Умови примирення сторін затверджуються ухвалою суду, якою одночасно закривається провадження у справі [10].

Погоджуємось з думкою М. Кучерової, яка вказує на те, що положення угоди про примирення можуть мати матеріально-правові та процесуально-правові наслідки без необхідності затвердження судом, у той час як мирова угода набирає правової сили лише після затвердження ухвалою суду [11, с. 84].

Винятком є ситуація, коли угода про примирення є результатом судової медіації. У зв'язку з тим, що судова медіація передбачає діяльність судді у якості посередника, затвердження медіаційної угоди через судовий процес є загальноприйнятою практикою, аналогічно до затвердження умов примирення сторін у адміністративному процесі. При введенні до національної правової системи такої моделі посередництва можливим є узгоджений підхід до статусу заяви про примирення сторін та угоди, укладеної в результаті медіації, оскільки вони потребують судового затвердження та є виконавчими документами [12, с. 86].

Продовжуючи досліджувати правову природу угоди за результатами досудового врегулювання адміністративно-правового спору, слід зазначити, що існує підхід, відповідно до якого позасудова мирова угода є різновидом адміністративного договору [13, с. 6].

Так, О. Д. Сидельніков аргументував важливість визначення позасудової мирової угоди як одного з видів адміністративного договору для врегулювання адміністративних спорів. Вчений також розглядав інститут примирення сторін як комплексний правовий механізм, що поєднує норми адміністративного та адміністративного процесуального права в організовану структуру з метою досягнення мирного врегулювання публічно-правового спору. За його дослідженням, інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві складається з трьох основних правових категорій: процедура примирення, що описує конкретну нормативно визначену діяльність сторін публічно-правового спору з метою його мирного вирішення та формального закріплення узгоджених умов, надаючи їм юридичну силу; мирова угода, яка є процесуальним договором, у якому встановлюються умови вирішення публічно-правового спору; примирення сторін, яке є юридичним фактом, що включає попередні дві категорії та створює фактичний склад, при якому публічно-правовий спір об'єктивно припиняється, а провадження у справі також закривається [13, с. 4].

Поміж іншого, щодо питання віднесення угоди за результатами судової медіації до певного типу адміністративного договору, доцільно додати, що її необхідно визначати як окремий вид адміністративного договору – угоду про примирення, до якої, крім медіаційної угоди, можуть входити інші типи угод, такі як мирова угода або медіаційна угода. Угоду, яка укладається внаслідок вирішення адміністративно-правового спору, можна розглядати як відокремлений вид адміністративного договору, який може включати різноманітні рішення, такі як нормативно-правові акти або індивідуальні правові акти, дії (в тому числі бездіяльність) суб'єктів владних повноважень, або інших суб'єктів під час

здійснення ними своїх владних функцій на підставі чинного законодавства. Розгляд медіаційної угоди як виду адміністративного договору забезпечує її обов'язкове виконання, оскільки суб'єкт владних повноважень діє на підставі принципу дозволено лише те, що прямо передбачено законом. Наявність у КАС України норм щодо оскарження адміністративних договорів, а також можливість укладання адміністративного договору замість видання індивідуального акту чи для регулювання питань надання адміністративних послуг, зобов'язує суб'єктів владних повноважень до його виконання, тому розгляд угоди за результатами судової медіації як одного з видів такого договору забезпечує її обов'язковість [6, с. 79].

Так, відповідно до п. 16 ч. 1 ст. 4 КАС України адміністративний договір – спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; ґ) для врегулювання питань надання адміністративних послуг [10].

У законодавстві не зазначено прямо, що заява про примирення сторін чи угода за результатами досудового врегулювання спору є адміністративним договором. Однак, В. Біла вважає, що угоди про примирення як юридичні форми компромісу у справах, таких як порушення митних правил, угоди про розстрочення грошових зобов'язань або домовленості про відстрочення митних платежів, можуть бути віднесені до адміністративних договорів [14, с. 46].

Згідно з думкою А. Бортнікової, медіаційна угода як адміністративний договір у вирішенні адміністративно-правових спорів, характеризується наступними рисами: 1) особливий склад учасників процедури (суб'єкт владних повноважень та посередник); 2) рівність сторін угоди, оскільки результати медіації надають обом сторонам однакові права й обов'язки; 3) базується на домовленості сторін; 4) обмежена у визначенні повноважень (домовленості не можуть перевищувати дискреційних повноважень суб'єкта владних повноважень як сторони переговорів); 5) укладається на підставі закону; 6) має на меті вирішення конфлікту за допомогою досягнення взаємовигідного рішення, яке одночасно враховує публічні інтереси та захищає приватні інтереси; 7) набуває форму угоди [6, с. 79].

Зважаючи на те, що адміністративні договори можуть заміняти індивідуальні акти, віднесення до них угод, укладених в результаті медіації, не можна виключити. Проте, питання щодо практичної реалізації медіації до моменту видання індивідуального акта викликає сумніви, адже медіація у сфері публічно-правових спорів часто асоціюється переважно з оскарженням вже існуючих індивідуальних правових актів. На нашу думку, інститут адміністративного договору має недостатню чіткість у законодавчому визначенні, оскільки немає однозначної думки стосовно його сутності та ознак, які можна використовувати

на практичному рівні. Наприклад, О. Хохленко підкреслює, що адміністративний договір має бути укладений письмово з обов'язковим оприлюдненням [14, с. 81].

З огляду на це, зважаючи на те, що за правовою природою медіація є конфіденційним процесом, неможливо вважати її адміністративним договором без прямого визначення у законі. Вирішення адміністративно-правових спорів через медіацію не має створювати прецедентів, тому публічне оприлюднення її результатів у кожному конкретному випадку є недоцільним.

Угода про результати досудового врегулювання адміністративно-правового спору, укладається в результаті вказаної процедури між сторонами спору у простій письмовій формі відповідно до загальних принципів адміністративного процесуального законодавства України та принципів досудового врегулювання публічно-правового спору. Угода містить опис досягнутих сторонами спільних рішень щодо позасудового врегулювання спору і підписується всіма сторонами досудового врегулювання спору.

Поміж іншого, відповідно до статті 21 Закону України «Про медіацію» в медіаційній угоді зазначаються: 1) дата та місце заключення угоди; 2) інформація щодо сторін процедури та їх представників; 3) інформація щодо медіатора та суб'єкта, який забезпечив проведення процедури, реквізити договору про проведення медіації та правил проведення медіації; 4) погоджені сторонами зобов'язання, способи та терміни їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання; 5) інші умови, встановлені сторонами процедури. Також в межах вказаної угоди сторони спору можуть виходити за межі предмета конфлікту, який був визначений у договорі про проведення медіації, або за межі предмета позову, особливо коли медіація відбувається під час досудового розслідування, судового або іншого провадження. Проте медіаційна угода не повинна містити положень, що порушують права та інтереси інших осіб, а також інтереси держави та суспільні інтереси [8].

Поміж іншого, в межах угоди про результати досудового врегулювання публічно-правового спору сторони вказують інформацію, яку вони вважають припустимою для використання як доказів для ознайомлення суду або можливого судового провадження. До такої інформації, конфіденційність якої учасники досудового врегулювання спору зобов'язані зберігати, відносяться: пропозиції однієї із сторін щодо застосування досудового врегулювання спору та готовність цієї сторони до участі в такій процедурі; думки або пропозиції, висловлені однією із сторін щодо можливості врегулювання адміністративно-правового спору; визнання певних фактів, наданих однією із сторін під час застосування досудового врегулювання адміністративно-правового спору; готовність однієї із сторін прийняти пропозицію судді-медіатора чи іншої сторони щодо врегулювання спору, а також інші відомості.

У вказаному аспекті важливим є питання визначення обов'язковості угоди про результати досудового врегулювання спору та наслідків її невиконання. Варто зазначити, що більшість дослідників, які займаються науковими дослідженнями у сфері досудового врегулювання публічно-правових спорів, підкреслюють, що угода, укладена сторонами під час досудового врегулювання публічно-правового спору, є обов'язковою для виконання. Однак, в жодній з публікацій не розглядається питання щодо механізмів забезпечення виконання цієї угоди сторонами спору.

Можливими механізмами забезпечення виконання угоди за результатами досудового врегулювання адміністративно-правового спору визначають наступні. По-перше, нормативне закріплення можливості нотаріального посвідчення угоди за результатами досудового врегулювання публічно-правового спору, що надасть їй виконавчої сили. У цьому контексті, приватна медіація знаходить органічне завершення через дії органів нотаріату, що сприяє зменшенню навантаження на судову систему, і не вимагає радикального перегляду законодавчої системи [3, с. 58]. По-друге, угоду за результатами досудового врегулювання адміністративно-правового спору передають до суду для її перевірки та затвердження, а також отримання виконавчого листа в разі, якщо має місце факт невиконання угоди. По-третє, сторони можуть самостійно визначити в угоді за результатами досудового врегулювання адміністративно-правового спору або звернення до суду, або арбітражне застереження, або проведення нової процедури в разі невиконання угоди [12, с. 87].

Доцільно звернути увагу, що для захисту прав добросовісних учасників у медіаційному процесі, слід розглянути можливість спрощеного порядку виконання угод за результатами досудового врегулювання спору. Розвиваючи цю концепцію найбільш доцільною є можливість нотаріального посвідчення угоди та надання їй виконавчої сили. Це сприятиме забезпеченню реалізації угод, досягнутих у медіаційному процесі, з дотриманням як принципів юрисдикційної, так і неюрисдикційної діяльності [16, с. 58].

Враховуючи вищезазначене і керуючись основним принципом добровільності процедури досудового врегулювання публічно-правових спорів, вважаємо, що не можна стверджувати про обов'язковість угоди, укладеної під час досудового врегулювання публічно-правових конфліктів. Якщо така угода не виконується, це свідчить про те, що процедура досудового врегулювання спору не вдалася, а зазначені у ній умови не відображають реального бажання сторін спору.

Питання про надання юридичного статусу угоді про завершення процедури досудового врегулювання спору залишається відкритим. Нині єдиним доступним механізмом для цього є процедури, передбачені статтею 190 КАС України. У контексті цього питання слід розглядати можливість трансформації угоди про результати досудового врегулювання публічно-правового спору на ухвалу про примирення сторін, що регулюється процесуальним законодавством [10].

Положення статті 190 КАС України визначає, що сторони мають право повністю або частково врегулювати свій спір на основі взаємних поступок. Примирення сторін може бути лише відносно прав та обов'язків сторін та предмета адміністративного позову [10]. Наша позиція полягає в тому, що вказане положення стосується врегулювання спору в суді, оскільки у випадку альтернативної процедури умови угоди про результати досудового врегулювання спору, обсяг позову і, відповідно, межі спірних вимог не фіксуються. Умови примирення сторін затверджуються ухвалою суду, якою суд одночасно завершує справу. Ця ухвала є виконавчим документом і має бути виконана сторонами у визначені строки. У разі невиконання ухвали суду щодо затвердження умов примирення її можуть примусово виконати відповідно до встановленого законом порядку для виконання судових рішень.

Отже, згідно з чинним законодавством, юридичне закріплення угоди про досудове врегулювання публічно-правового спору ґрунтується на статті 190 КАС України. Зазначені положення цієї статті встановлюють обов'язок сторін дотри-

муватися угоди про результати досудового врегулювання спору та гарантії її виконання.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, угода про досудове врегулювання публічно-правового спору, на сьогодні, не має самостійного юридичного значення, оскільки окрім затвердження судовим рішенням, відсутні інші механізми оскарження цієї угоди. На наше глибоке переконання, за умови виокремлення досудового врегулювання публічно-правових спорів як самостійної процедури не потрібно буде проводити додаткових процесуальних механізмів посвідчення угоди про примирення сторін за результатами досудового врегулювання спору. Угода про результати досудового врегулювання спору є сприятливим досудовим засобом вирішення спорів, що дозволяє сторонам, які уклали таку угоду, досягти задовільних результатів, вирішити свої проблеми та заощадити час та ресурси суду на здійснення юстиції. З огляду на це, вважаємо, що угода про результати досудового врегулювання адміністративно-правового спору має включати: дату та місце укладення угоди про результати досудового врегулювання спору; найменування (для юридичних осіб) або прізвище, ім'я та по батькові за його наявності (для фізичних осіб) сторін досудового врегулювання спору, їхнє місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб); предмет адміністративно-правового спору; викладення рішення, досягнутого сторонами щодо досудового врегулювання спору. Сторони досудового врегулювання адміністративно-правового спору мають право визначити в угоді про результати досудового врегулювання адміністративно-правового спору й інші положення та домовленості сторін зазначеної процедури. Угода про результати досудового врегулювання адміністративно-правового спору укладається у кількості примірників відповідно до кількості сторін – по одному для кожної сторони та один примірник для судді-посередника (медіатора). Угода про результати досудового врегулювання адміністративно-правового спору набирає чинності в день її затвердження суддею відповідного адміністративного суду.

Список використаної літератури

1. Бортнік О. Г. Мiroва угода у цивільному судочинстві : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2007. 227 с.
2. Юхненко Л. Досудове врегулювання спору шляхом проведення переговорів за допомогою судді в адміністративному судочинстві: сутність і проблеми запровадження. *Юридичний вісник : цюкварт. журнал*. 2013. № 3. С. 106-112.
3. Бутова Л. І. Правова природа медіаційної угоди. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 56-59.
4. Шинкар Т. І. Судова та позасудова процедури медіації. Медіаційна угода як результат успішно проведеної процедури медіації. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. / відп. ред. М. В.Афанасьєва. Одеса: Юрид. літ., 2016. Т. 2. С. 16-18.
5. Маковій В. П. Правова природа медіаційних угод. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 99-103.
6. Бортнікова А. Г. Медіаційна угода, укладена за результатами вирішення публічно-правового спору в рамках позасудової медіації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 2. С. 77-80.
7. Про медіацію: Проект Закону України від 27.03.2015 року № 2480. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558 (дата звернення: 15.03.2024).

8. Про медіацію: Закон України № 1875-IX від 16.11.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
9. Мазаракі Н. Загальна характеристика договорів, що укладаються у сфері медіації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 171-174.
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>. (дата звернення: 15.03.2024).
11. Кучерова М. Медіаційна та мирова угода при врегулюванні земельних спорів. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 9. С. 83-87.
12. Токарева К. С. Угода за результатами медіації в системі адміністративно-правового регулювання. *Право і Безпека*. 2020. № 3 (78). С. 85-89.
13. Сидельников О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 21 с.
14. Біла В. Р. Адміністративний договір як правова форма публічного адміністрування: оновлення доктринальних підходів. *Право і безпека*. 2019. № 4 (75). С. 43-48.
15. Хохленко О. М. Процедура укладення адміністративних договорів. *Dictum factum*. 2019. № 1. С. 79-86.
16. Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 248 с.

References

1. Bortnik O. H. (2007). *Myrova uhoda u tsyvilnomu sudochynstvi*. Doctor's thesis. Kharkivskiy natsionalnyi un-t vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
2. Yukhnenko L. (2013). *Dosudove vrehuliuvannia sporu shliakhom provedennia perehovoriv za dopomohoiu suddi v administratyvnomu sudochynstvi: sutnist i problemy zaprovadzhenia*. Yurydychnyi visnyk : shchokvart. zhurnal, 3 [in Ukrainian].
3. Burova L. I. (2015). *Pravova pryroda mediatsiinoi uhody*. Chasopys tsyvilistyky, 18. 3 [in Ukrainian].
4. Shynkar T. I. (2016). *Sudova ta pozasudova protsedury mediatsii. Mediatsiina uhoda yak rezultat uspishno provedenoj protsedury mediatsii. Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku derzhavy ta prava v umovakh yevrointehratsii: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 16-18). Odesa: Yuryd.lit [in Ukrainian].
5. Makoviy V. P. (2021). *Pravova pryroda mediatsiynnykh uhod. Pivdenoukraïnskyj pravnychyj chasopys*, 1 [in Ukrainian].
6. Bortnikova A. H. (2017). *Mediatsiina uhoda, ukladena za rezultatamy vyrishennia publichno-pravovoho sporu v ramkakh pozasudovoi mediatsii. Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsi*, 6 [in Ukrainian].
7. Draft Law of Ukraine on Mediation № 2480 (2015, March 27). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558 [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine on Mediation № 1875-IX від 16.11.2021 (2021, November). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text> [in Ukrainian].
9. Mazaraki N. (2018). *Zahalna kharakterystyka dohovoriv, shcho ukladaiutsia u sferi mediatsii. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 2 [in Ukrainian].
10. Code of Administrative Procedure of Ukraine (2005, July 06). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> [in Ukrainian].
11. Kucherova M. (2019). *Mediatsiina ta myrova uhoda pry vrehuliuvanni zemelnykh sporiv. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9 [in Ukrainian].
12. Tokarieva K. S. (2020). *Uhoda za rezultatamy mediatsii v systemi administratyvnopravovoho rehuliuvannia. Pravo i Bezpeka*, 3 [in Ukrainian].
13. Sydielnikov O. D. (2017). *Instytut prymyrennia storin v administratyvnomu sudochynstvi: Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
14. Bila V. R. (2019). *Administratyvnyi dohovor yak pravova forma publichnoho administruvannia: onovlennia doktrynalnykh pidkhodiv. Pravo i bezpeka*, 4 (75) [in Ukrainian].

15. Khokhlenko O. M. (2019). Protsedura ukladennia administratyvnykh dohovoriv. Dictum factum, 1 [in Ukrainian].
16. Ozerskyi I. V. (2020). Aktualni problemy mediatsii v yurysdyktsiynomu protsesi Ukraïny. Mykolaïv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.03.2024 р.

O. A. Kyrii, Postgraduate Student
State Tax University
the Department of Financial and Tax Law
31 Universytetska St, Irpin, 08205, Ukraine
e-mail: o.a.kyrii@email.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-6815-9850>

LEGAL NATURE AND CONTENT OF THE AGREEMENT BASED ON THE RESULTS OF PRE-TRIAL SETTLEMENT ADMINISTRATIVE AND LEGAL DISPUTES

Summary

The article clarifies the essence and reveals the content of the legal nature of an agreement based on the results of the pre-trial settlement of administrative and legal disputes. The content of the agreement based on the results of the pre-trial settlement of public law disputes is investigated. As a result of the study, it is established that scholars often refer an agreement based on the results of pre-trial settlement of a public law dispute to a certain branch of law, namely, they consider it to be a type of civil law or administrative law contract. The author identifies the essential features of an agreement based on the results of the procedure for pre-trial settlement of administrative and legal disputes. The author analyses the main problematic aspects of determining the legal nature of an agreement concluded by the parties to a public law dispute following the pre-trial dispute resolution procedure. The author establishes that if pre-trial settlement of public law disputes is distinguished as an independent procedure, there will be no need for additional procedural mechanisms for certification of the agreement on reconciliation of the parties based on the results of pre-trial settlement of a dispute. The author concludes that an agreement on the results of pre-trial dispute settlement is a favourable pre-trial means of dispute resolution which allows the parties which have entered into such an agreement to achieve satisfactory results, resolve their problems and save time and resources of the court for the administration of justice. It is concluded that an agreement on the results of pre-trial settlement of an administrative legal dispute is concluded in the number of copies in accordance with the number of parties - one for each party and one copy for a judge-mediator (mediator) and comes into force on the day of its approval by a judge of a district administrative court.

Keywords: administrative and legal dispute, agreement based on the results of the procedure for pre-trial settlement of administrative and legal disputes, pre-trial settlement of a dispute, mediation, mediation agreement, settlement agreement, conciliation agreement, dispute settlement.

О. О. Корнійченко, аспірант

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Кафедра права та правоохоронної діяльності

вул. Шевченка, 1, Кропивницький, 25006, Україна

e-mail: a.korniychencko@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-3497-4966>

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ І КОМУНАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто особливості призначення керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я у період дії воєнного стану, проаналізовано відповідний нормативний механізм, з'ясовано проблемні аспекти та запропоновано шляхи їх вирішення.

Зібрано та досліджено інформацію щодо здійснення призначень керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я суб'єктами, у власності (управлінні) яких знаходиться більшість таких закладів, починаючи з 20.05.2022 р. Установлено, що у період дії воєнного стану переважна частина уповноважених суб'єктів призначають керівників без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом. Відзначено, що наявність суб'єктів, які до вказаних призначень підходять у відмінний спосіб, може свідчити про недосконалість нормативних конструкцій Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII.

Обґрунтовано, що у період дії воєнного стану правові підстави для проведення конкурсів як на зайняття посад керівників державних, комунальних закладів охорони здоров'я, так і будь-яких інших суб'єктів господарювання державного сектору економіки чи комунальних підприємств, установ, організацій, відсутні.

Зроблено висновок, що можливість застосування спрощеного порядку призначення керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я, а також інших суб'єктів господарювання державного сектору економіки, комунальних підприємств, установ, організацій, встановленого ч. 5 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII, має бути диференційованою й обґрунтованою, тобто пов'язаною із реальною неможливістю суб'єкта призначення провести конкурс, зокрема у зв'язку з воєнними (бойовими) діями. З огляду на означене запропоновано внести відповідні зміни і доповнення до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII.

Ключові слова: заклад охорони здоров'я, керівник закладу охорони здоров'я, призначення на посаду, воєнний стан.

Постановка проблеми. За сучасних обставин Український народ протистоїть безпрецедентній загрозі екзистенційного характеру – збройній агресії зі сторони російської федерації, що прямо детермінує необхідність функціонування нашої держави в умовах правового режиму воєнного стану.

Означені чинники, зокрема, суттєво ускладнюють або взагалі унеможливають функціонування низки правових механізмів, встановлених звичайним

законодавством. Стосується вказане й призначення керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я, що має відбуватися на конкурсній основі. У зв'язку з цим, Верховною Радою був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12.05.2022 р. № 2259-ІХ, яким, поряд з іншим, урегульовано питання щодо зайняття посад керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки, комунальних підприємств, установ та організацій у викликах воєнного часу. Так, шляхом внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII встановлено, що у період дії воєнного стану особи призначаються на відповідні посади без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом [1].

Таким чином, наразі на території України діє спрощений порядок призначення керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я, який, з одного боку, дозволяє власникам таких закладів пришвидшити прийняття кадрових управлінських рішень та забезпечити їх безперебійне функціонування, а з іншого – викликає суперечності в частині його реалізації та створює корупціогенні фактори. На підставі викладеного постає необхідність проведення науково-правового дослідження за обраною тематикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на специфіку та відносну новизну проблематики, питання щодо особливостей призначення керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я у період дії воєнного стану на цей час не отримало належного висвітлення у працях вчених. Водночас дослідження, предметом яких були правовідносини та/або управління (менеджмент) у сфері охорони здоров'я, а також окремі аспекти правового статусу керівника закладу охорони здоров'я, містяться в доробку представників різних галузей знань, зокрема: М. Банчук, Н. Васюк, Т. Вежновець, В. Галай, В. Долота, С. Книша, Т. Курило, В. Лещенка, Б. Логвиненка, А. Маркіної, Г. Матукової, В. Парія, Я. Радиша, В. Рудого, І. Сенюти, В. Стеценко, С. Стеценка.

Мета статті – проаналізувати порядок призначення керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я у період дії воєнного стану, з'ясувати відповідні особливості, визначити проблемні питання та запропонувати шляхи їх вирішення.

Вклад основного матеріалу. За загальним правилом, закріпленим у ч. 10 ст. 16 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ, керівники державних і комунальних закладів охорони здоров'я призначаються на посаду на конкурсній основі шляхом укладання з ними контракту на строк від трьох до п'яти років. Порядок проведення відповідного конкурсу та порядок укладання контракту з керівником державного, комунального закладу охорони здоров'я затверджуються Кабінетом Міністрів України [2].

Існування спеціальної законодавчої норми, яка передбачає встановлення уніфікованого порядку проведення відповідного конкурсного відбору, є позитивним галузевим фактором, необхідним для реалізації ключових засад належного врядування. Разом з цим, спираючись на правову позицію Великої Палати Верховного Суду, викладену у Постанові від 05.06.2019 р. (справа № 817/1678/18),

варто вказати, що визначення порядку проведення конкурсу на заняття посад керівників закладів охорони здоров'я має за мету дотримання публічного інтересу суспільства, насамперед, в особі окремих громад, щодо належного управління такими закладами.

Натомість, у період дії воєнного стану особи призначаються на посади керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки, комунальних підприємств, установ, організацій суб'єктом призначення, сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, а також за наявності у Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларації за минулий рік [1]. Такий порядок передбачений ч. 5 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII (далі – Закон № 389-VIII), яка формально є імперативною нормою, тобто не передбачає альтернативного способу дій для суб'єктів призначення у період дії воєнного стану.

Водночас проведений аналіз призначень керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я, починаючи з 20.05.2022 р. і до сьогодні, засвідчив, що наразі серед уповноважених суб'єктів не склалося однаковості в частині вибору нормативного механізму призначення осіб на ці посади. У цьому контексті принагідно зазначити, що згідно з вищевказаною нормою Закону № 389-VIII суб'єктами, уповноваженими на здійснення призначень означених керівників у період дії воєнного стану, є: Міністерство охорони здоров'я України (в особі його очільника) – щодо державних закладів охорони здоров'я; сільські, селищні, міські голови, голови районних, районних у місті, обласних рад – щодо комунальних закладів охорони здоров'я власності (спільної власності) відповідних територіальних громад.

На основі інформації, отриманої відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI від суб'єктів призначень, у власності (управлінні) яких знаходиться більшість закладів, встановлено, що у період дії воєнного стану, починаючи з 20.05.2022 р.:

1) призначення керівників закладів охорони здоров'я на підставі ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII (без конкурсного відбору) здійснюють: Міністерство охорони здоров'я України, 16 обласних рад (з 21 опитаної), 14 міських рад міст-обласних центрів (з 21 опитаної);

2) призначення керівників закладів охорони здоров'я на конкурсній основі (відповідно до ч. 10 ст. 16 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII) здійснюють: 3 обласні ради (з 21 опитаної) – Волинська, Тернопільська, Черкаська обласні ради, 1 міська рада міста-обласного центру (з 21 опитаної) – Луцька міська рада;

3) призначень керівників закладів охорони здоров'я у будь-якому порядку не здійснювали: 2 обласні ради (з 21 опитаної) – Житомирська, Полтавська обласні ради, 6 міських рад міст-обласних центрів (з 21 опитаної) – Житомирська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська міські ради. Згідно

з наданою інформацією, відсутність призначень обумовлена тим, що відповідні посади не ставали вакантними.

Деталізована інформація щодо окресленого вище наведена в таблиці.

Таблиця

Інформація щодо призначень керівників закладів охорони здоров'я у період дії воєнного стану, починаючи з 20.05.2022 р., Міністерством охорони здоров'я України, обласними радами, міськими радами міст-обласних центрів

Суб'єкт призначення	Механізм призначення:		Кількість призначених керівників (станом на дату виконання дослідження)
	без конкурсного відбору (тимчасово, на період дії воєнного стану)	на конкурсній основі (у звичайному порядку на строк від 3 до 5 років)	
1. Міністерство охорони здоров'я України (в особі очільника)	✓		6
2. Обласні ради (самостійно або в особах голів чи уповноважених виконавчих органів ради – у залежності від механізму призначення):			
Вінницька обласна рада	✓		20
Волинська обласна рада		✓	3
Дніпропетровська обласна рада	✓		2
Житомирська обласна рада	–	–	–
Закарпатська обласна рада	✓		2
Запорізька обласна рада	✓		2
Івано-Франківська обласна рада	✓		4
Київська обласна рада	✓		2
Кіровоградська обласна рада	✓		9
Львівська обласна рада	✓		–
Миколаївська обласна рада	✓		1
Одеська обласна рада	✓		9
Полтавська обласна рада	–	–	–
Рівненська обласна рада	✓		8
Сумська обласна рада	✓		–
Тернопільська обласна рада		✓	4
Харківська обласна рада	✓		5
Хмельницька обласна рада	✓		1
Черкаська обласна рада		✓	4
Чернівецька обласна рада	✓		4
Чернігівська обласна рада	✓		1
3. Міські ради міст-обласних центрів (самостійно або в особах голів чи уповноважених виконавчих органів ради – у залежності від механізму призначення):			
Вінницька міська рада	✓		1
Дніпровська міська рада	✓		1
Житомирська міська рада	–	–	–
Запорізька міська рада	✓		–
Івано-Франківська міська рада	✓		3
Київська міська рада	✓		15
Кропивницька міська рада	✓		4
Луцька міська рада		✓	1
Львівська міська рада	✓		–
Миколаївська міська рада	–	–	–
Одеська міська рада	–	–	–
Полтавська міська рада	–	–	–
Рівненська міська рада	✓		2
Сумська міська рада	✓		2
Тернопільська міська рада	✓		–
Ужгородська міська рада	✓		2
Харківська міська рада	✓		8
Хмельницька міська рада	✓		1
Черкаська міська рада	–	–	–
Чернівецька міська рада	✓		5
Чернігівська міська рада	–	–	–

Поряд з цим, шляхом моніторингу рішень (розпорядчих актів) з'ясовано, що до переліку рад, які у період дії воєнного стану призначають керівників закладів охорони здоров'я на конкурсній основі, зокрема, належать: Бориславська міська рада (Дрогобицький район Львівської області), Великодимерська селищна рада (Броварський район Київської області), Новгород-Сіверська міська рада (Чернігівська область), Новомиргородська міська рада (Кіровоградська область), Прилуцька міська рада (Чернігівська область), Трускавецька міська рада (Львівська область).

Іншим прикладом є Житомирська обласна та Криворізька міська ради (в особах їх голів), які у період дії воєнного стану керівників закладів охорони здоров'я не призначали, однак визначали виконувачів обов'язків. При цьому прикметно, що строк виконання обов'язків керівника для закладів охорони здоров'я Житомирської обласної ради встановлюється «...до призначення на таку посаду переможця конкурсу або до спливу дванадцятимісячного строку після припинення чи скасування воєнного стану» (приміром, див. розпорядження голови Житомирської обласної ради від 20.12.2022 р. № 526-к, від 03.04.2023 р. № 103-к, від 31.07.2023 р. № 285-к), а для закладів охорони здоров'я Криворізької міської ради – два місяці, після спливу двомісячного терміну особа (та сама або інша) знову призначається виконувачем обов'язків на цей же строк (як приклад, див. розпорядження Криворізького міського голови від 12.05.2023 р. № 112-р, від 12.07.2023 р. № 181-р, від 12.09.2023 р. № 244-р). Проте в обох випадках суб'єкти призначення застосовують механізми, які не передбачені законодавством про правовий режим воєнного стану. Так, Житомирська обласна рада (в особі голови) керується Законом № 389-VIII, однак фактично призначає не керівника, а виконувача обов'язків керівника. У свою чергу, Криворізька міська рада (в особі голови) діє відповідно до п. 6 Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1094, який встановлює, що з дня виникнення вакантної посади до призначення керівника закладу за результатами конкурсу орган управління тимчасово покладає виконання обов'язків керівника закладу на особу з числа штатних працівників закладу або призначає виконуючого обов'язки з числа інших осіб на строк, що не перевищує два місяці [3]. Іншими словами такий варіант обов'язково передбачає проведення конкурсу та, відповідно, має реалізовуватися у мирний час.

Таким чином, можемо узагальнити, що переважна більшість суб'єктів призначень сприймають ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII як імперативну правову норму, що цілком вірно, а тому, у період дії воєнного стану призначають керівників закладів охорони здоров'я без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом. Поряд з цим, наявність суб'єктів, які до призначень відповідних керівників підходять у відмінний спосіб, може свідчити про недосконалість нормативних конструкцій вказаного Закону та неоднозначність їх сприйняття. Тож вважаємо за доцільне зазначити таке:

- по-перше, формулювання «у період дії воєнного стану особи призначаються на посади...без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом...», застосоване в абз. 1 ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII, виключає дис-

крецію (власний розсуд) суб'єкта призначення та, відповідно, зобов'язує його діяти згідно з цим приписом;

- по-друге, згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4];

- по-третє, особлива правова природа Закону № 389-VIII вказує на те, що його норми не створюють колізій і не конкурують з нормами інших законодавчих актів, які регулюють аналогічні суспільні відносини. У період дії воєнного стану норми цього Закону є пріоритетними, а норми інших нормативно-правових актів мають застосовуватися в частинах, що йому не суперечать. Це пов'язано з тим, що вказаний Закон, на відміну від інших, регулює суспільні відносини не постійно, а тимчасово, у виключних (надзвичайних) обставинах, що обумовили необхідність введення такого правового режиму як воєнний стан. Водночас, з метою забезпечення правової визначеності, положення про особливості дії нормативно-правових актів в умовах воєнного стану доцільно закріпити у Законі № 389-VIII, а саме шляхом доповнення ст. 13 частиною другою такого змісту:

«2. У період дії воєнного стану закони та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону».

За таких обставин вбачається, що наразі (у період дії воєнного стану) правові підстави для проведення конкурсів як на зайняття посад керівників державних, комунальних закладів охорони здоров'я, так і будь-яких інших суб'єктів господарювання державного сектору економіки чи комунальних підприємств, установ, організацій, відсутні.

Продовжуючи далі, маємо відзначити, що спрощений порядок призначення осіб на посади керівників, встановлений актуальною редакцією ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII, був запроваджений у терміновому порядку у відповідь на посталі виклики воєнного стану, які вимагали оперативного ухвалення низки кадрових рішень. У зв'язку з цим, зазначеним законодавчим актом не передбачалось диференціації територій України крізь призму безпосереднього впливу воєнних дій і ступінь небезпеки.

Водночас, зважаючи на актуальні обставини, погоджуємося з думкою М. Смоковича, що наразі ступінь загрози і небезпеки на території України є неоднаковим. Територію держави умовно можна поділити на зони, де: а) ведуться активні бойові дії або велися такі дії; б) триває тимчасова чи стійка окупація українських територій; в) є необхідні матеріальні умови та фізичні можливості для роботи (приміщення, комп'ютерна техніка, електрика, інтернет тощо), або таких умов і можливостей немає [5, с. 452-453]. Подібні судження висловлюють й інші дослідники. Зокрема Л. Корнута відзначає, що під час війни в Україні наявні різні типи територій – тиллові, прифронтові, фронтові, окуповані, деокуповані тощо, але закон цього не враховує. Особливості кожного типу території мають визначати індивідуальні управлінські підходи й окремі норми правового регулювання [6, с. 466-467].

Екстраполюючи означене вище на предмет нашого дослідження, можемо зробити висновок, що порядок призначення керівників суб'єктів господарюван-

ня державного сектору економіки, комунальних підприємств, установ, організацій, встановлений ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII, є оптимальним для застосування на територіях можливих та активних бойових дій і необґрунтованим відносно інших (тилових) територій України. Так, згідно з інформацією щодо призначень керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я (див. таблицю), вбачається, що суб'єкти призначень, які знаходяться на віддалених територіях (Волинська, Тернопільська, Черкаська обласні ради, Луцька міська рада й інші), функціонують в умовах, що дозволяють здійснювати призначення осіб на такі посади у звичному конкурсному порядку. Також варто зауважити, що порядок призначення керівників, встановлений ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII, хоч і обумовлений об'єктивними підставами для запровадження, однак передбачає обмеження засад демократичного врядування та створює сприятливе корупційне середовище (є корупціогенним). У зв'язку з цим, можливість застосування такого порядку призначення має бути диференційованою, тобто пов'язаною із реальною неможливістю суб'єкта призначення провести конкурс, зокрема, у зв'язку з воєнними (бойовими) діями.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що з метою раціоналізації обмежувального впливу правового режиму воєнного стану та сприяння здійсненню у відповідний період публічного адміністрування, заснованого на засадах належного врядування, Закон № 389-VIII доцільно доповнити нормами права, які передбачатимуть диференціацію територій України в залежності від ведення воєнних (бойових) дій. У цьому контексті пропонуємо вказаний Закон доповнити статтею 7-1 такого змісту:

«Стаття 7-1. Правовий режим території України

1. У період дії воєнного стану територія України може поділятися на:

- 1) території, на яких не ведуться воєнні (бойові) дії;
- 2) території, на яких ведуться воєнні (бойові) дії, що включають: території можливих воєнних (бойових) дій; території активних воєнних (бойових) дій;
- 3) тимчасово окуповані території.

2. Порядок формування переліку територій, на яких ведуться воєнні (бойові) дії, та тимчасово окупованих територій встановлюється Кабінетом Міністрів України.

3. Належність відповідних адміністративно-територіальних одиниць України до певного типу територій визначає спрямованість органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій (у разі їх утворення), органів місцевого самоврядування в частині реалізації повноважень, наданих цим Законом для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності».

У свою чергу, запропоновані доповнення обумовлюють внесення інших змін до Закону № 389-VIII, а також деяких пов'язаних нормативно-правових актів, з метою приведення їх у відповідність один одному. Зокрема необхідно:

1) у тексті вказаного Закону: слова «райони, де ведуться бойові дії», «місцевості, де ведуться бойові» в усіх відмінках замінити словами «території, на яких ведуться воєнні (бойові) дії»; слова «бойові дії» в усіх відмінках замінити словами «воєнні (бойові) дії»;

2) ч. 7 ст. 15 вказаного Закону викласти у такій редакції:

«7. Адміністративно-територіальні одиниці, які є оточеними, визначаються відповідними обласними військовими адміністраціями за погодженням з Генеральним штабом Збройних Сил України».

Окрім цього, з метою обґрунтованого застосування спрощеного порядку призначення керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я, а також інших суб'єктів господарювання державного сектору економіки чи комунальних підприємств, установ, організацій, пропонуємо абз. 1 ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII викласти у такій редакції:

«У період дії воєнного стану на територіях, на яких ведуться воєнні (бойові) дії, особи призначаються на посади державної служби, посади в органах місцевого самоврядування, посади керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки, комунальних підприємств, установ, організацій керівником державної служби або суб'єктом призначення, сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради, начальником відповідної військової адміністрації без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад, а також за наявності у Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік».

У свою чергу, доцільно зупинитися на самій процедурі призначення осіб на посади керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я згідно із ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII, а точніше на відсутності її регламентації.

Як вже зазначалось, ч. 5 ст. 10 вищевказаного Закону передбачено, що у період дії воєнного стану особи призначаються на такі посади без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад, а також за наявності у Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відповідної декларації за минулий рік [1]. Тобто окрема процедура відбору кандидатів на зайняття посад, а також чіткий механізм призначення, цією нормою не встановлюються. Аналогічне стосується й інших положень цього Закону. Отже, в цій частині законодавець наділив суб'єктів призначень дискреційними повноваженнями (правом на власний розсуд визначати процедуру (механізм) призначення осіб на відповідні посади).

У відповідному контексті Національне агентство України з питань державної служби вказує, що уповноважений суб'єкт самостійно визначає, у який спосіб він планує організувати призначення на такі вакансії. Залежно від обраного способу, він може розмістити інформацію на офіційному вебсайті, сторінках в соціальних мережах чи повідомити про вакансію за допомогою внутрішніх каналів комунікації тощо [7]. При цьому відзначаємо, що таке розуміння підкрі-

плюється наявною судовою практикою (як приклад, див. постанову Восьмого апеляційного адміністративного суду від 23.05.2023 р. (справа № 300/4339/22), рішення Хмельницького окружного адміністративного суду від 05.08.2022 р. (справа № 560/6927/22), рішення Вінницького міського суду Вінницької області від 09.10.2023 р. (справа № 127/14266/23), рішення Кіровоградського окружного адміністративного суду від 16.10.2023 р. (справа № 340/6569/23)).

Серед іншого, ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII не передбачає надання переваг особам, які претендують на зайняття певної посади і відповідають встановленим вимогам, у залежності від черговості подання заяви та необхідних документів, досвіду роботи, зокрема й у зв'язку із зайняттям цієї ж посади у минулому, тощо. Оцінювання кандидатів, включаючи визначення критеріїв такого оцінювання, встановлення додаткових вимог (умов) та інше у період дії воєнного стану є виключною прерогативою суб'єкта призначення.

Водночас суб'єкт призначення не вправі залишити заяву особи про призначення на посаду без розгляду. Так, приміром, Восьмий апеляційний адміністративний суд дійшов до висновку, що залишення без розгляду заяви особи про призначення її на вакантну посаду директора закладу освіти, поданої відповідно до ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII, є незаконною бездіяльністю суб'єкта призначення (міського голови) (постанова від 23.05.2023 р. у справі № 300/4339/22). Для обґрунтування такого висновку суд посилається на положення Закону України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. № 5203-VI, та зазначає, що повноваження відповідача щодо розгляду заяви позивача про призначення на посаду є адміністративною послугою, на яку поширюється дія зазначеного закону, у тому числі в частині обов'язку надати адміністративну послугу у зазначений законом строк [8]. У свою чергу, погоджуючись із позицією про неправомірність діяння щодо залишення заяви особи без розгляду, вважаємо, що відповідний обов'язок суб'єкта призначення передбачений не Законом України «Про адміністративні послуги», а нормативними правилами (інструкціями) з діловодства, зокрема Правилами організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України 18.06.2015 р. № 1000/5.

З огляду на вищевказане вбачається, що заява особи, подана згідно із ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII, підлягає обов'язковому розгляду відповідним суб'єктом призначення у строк, що, як правило, не перевищує 30 календарних днів з дати її реєстрації у якості вхідного документа. Результат розгляду такої заяви може передбачати її задоволення (шляхом прийняття розпорядчого акта про призначення на посаду, вказану у заяві, й укладання контракту) або відхилення (шляхом надання вмотивованої відповіді).

Поряд з цим, варто враховувати приписи ст. 22 Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII, згідно з якими забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу; на вимогу особи, якій відмовлено в прийнятті на роботу, власник або уповноважений ним орган, зобов'язані письмово повідомити про причину такої відмови [9].

До заяви особи про призначення на посаду керівника додаються:

1) заповнена особова картка встановленого зразка (для керівників державних

і комунальних закладів охорони здоров'я може використовуватися Типова форма первинної облікової документації № П-2 «Особова картка працівника», затверджена наказом Держкомстату, Міністерства оборони України від 25.12.2009 р. № 495/656);

2) документи, що підтверджують:

– наявність громадянства України (згідно зі ст. 5 Законом України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р. № 2235-III);

– наявність освіти (документи про вищу освіту (дипломи спеціаліста, магістра, додатки до них), чинний документ відповідної форми, що підтверджує спеціалізацію «Організація і управління охороною здоров'я» тощо);

– досвід роботи (трудова книжка, відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, архівна довідка тощо);

– подання декларації у Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Належним підтвердженням подання декларації (щорічної, кандидата на посаду) може бути її копія та/або роздруковане повідомлення від Національного агентства з питань запобігання корупції про успішне подання декларації із зазначенням її ідентифікаційного номера (ID), дати і часу подання (надходить автоматично на електронну пошту суб'єкта декларування та персональний електронний кабінет у вказаному реєстрі);

– рівень володіння державною мовою (подання документа передбачено ч. 7 ст. 10 Закону № 389-VIII протягом трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, у разі якщо він не був поданий раніше [1]). Згідно із п. 16 ч. 1 ст. 9, ч. 3 ст. 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII, документами, які засвідчують рівень володіння державною мовою керівника державного або комунального закладу охорони здоров'я, є документ про повну загальну середню освіту за умови, що такий документ підтверджує вивчення української мови як навчального предмета (дисципліни), або державний сертифікат про рівень володіння державною мовою, виданий Національною комісією зі стандартів державної мови [10].

У свою чергу, кваліфікаційні вимоги для керівників закладів охорони здоров'я у період дії воєнного стану не змінюються. Так, абз. 1 ч. 5 ст. 10 Закону № 389-VIII вказує, що особа, яка претендує на зайняття посади, повинна мати освіту та досвід роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідної посади [1]. У наведеній частині ця норма є бланкетною, тобто такою, що відсилає до норм спеціального законодавства. Відносно керівників закладів охорони здоров'я державної та комунальної власності таким законодавством є: Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII (ч. 8 ст. 16) та Довідник кваліфікаційних характеристик професій (Випуск 78 «Охорона здоров'я»), затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 р. № 117.

Не зазнає змін і порядок укладення контракту. Тобто у період дії воєнного стану чинною залишається процедура, встановлена Порядком укладення контракту з керівником державного, комунального закладу охорони здоров'я, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 792. Відповідно до

п. 3 вказаного Порядку контракт укладається згідно з типовою формою для відповідної організаційно-правової форми державного, комунального закладу охорони здоров'я в письмовій формі у двох примірниках, по одному для кожної із сторін, що мають однакову юридичну силу [11]. Типові форми контракту також затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 792.

Висновки і пропозиції. Резюмуючи викладений матеріал, можемо зазначити, що перебування держави у стані війни вимагає переходу до особливого правового режиму, згідно з яким правові порядки і механізми переформатовуються з метою уможливлення їх подальшої реалізації. Означене стосується й порядку призначення керівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я, який у період дії воєнного стану є спрощеним (не передбачає проведення конкурсу) та в загальному вигляді регламентується положеннями ст. 10 Закону № 389-VIII. У свою чергу, конкретна процедура заповнення таких вакансій визначається відповідним суб'єктом призначення самостійно (є його дискреційним повноваженням).

Загалом правозастосовча діяльність суб'єктів призначень набуває більш владного характеру, однак належне здійснення призначення особи на посаду потребує комбінованого застосування як пріоритетного законодавства про правовий режим воєнного стану, так і окремих частин спеціального законодавства.

Водночас, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що Закон № 389-VIII потребує змін і доповнень, спрямованих на забезпечення однозначності його окремих нормативних конструкцій, раціоналізацію обмежувального впливу правового режиму воєнного стану та сприяння здійсненню у відповідний період публічного адміністрування, заснованого на засадах належного врядування.

Список використаної літератури

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
3. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1094. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2017-%D0%BF>.
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Смокович М. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: *Право*. 2022. № 70. С. 450-455. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>.
6. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
7. Призначення осіб на посади державної служби під час воєнного стану. URL: <http://surl.li/cberh>.
8. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 23.05.2023 р. Справа № 300/4339/22. URL: <http://surl.li/qvuqz>.
9. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
10. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України

- від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#n86>.
11. Про затвердження Порядку укладення контракту з керівником державного, комунального закладу охорони здоров'я та типових форм контракту з керівником державного, комунального закладу охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 792. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2019-%D0%BF#n14>.

References

1. Law of Ukraine on the Legal Regime of Martial Law № 389-VIII. (2015, May 12). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 28, pp. 250 [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Healthcare № 2801-XII. (1992, November 19). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 4, pp. 19 [in Ukrainian].
3. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Procedure for Holding a Competition for the Position of Head of a State or Municipal Healthcare Institution № 1094. (2017, December 27). *Oftsiniyi visnyk Ukrainy*. 8, pp. 14 [in Ukrainian].
4. Constitution of Ukraine: Law № 254k/96-VR. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 30, pp. 141 [in Ukrainian].
5. Smokovych M. (2022). Administration of justice under martial law: to the problem of legislative changes. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 70, 450-455. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72> [in Ukrainian].
6. Halunko V., Stetsenko S., Berlach A., Bukhanevych O., Sytnykov O. et al. (2023). Administrative Law and Administrative Procedure of Ukraine under Martial Law: a collective monograph. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla» [in Ukrainian].
7. Appointment of persons to civil service positions during martial law. (n.d.). URL: <http://surl.li/cbrch> [in Ukrainian].
8. Decision of the Eighth Administrative Court of Appeal of 23.05.2023, case № 300/4339/22. (2023, May 23). URL: <http://surl.li/qvuqz> [in Ukrainian].
9. Labour Code of Ukraine: Law of Ukraine № 322-VIII. (1971, December 10). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> [in Ukrainian].
10. Law of Ukraine On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language № 2704-VIII. (2019, April 25). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 21, pp. 81 [in Ukrainian].
11. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Procedure for Concluding a Contract with the Head of a State or Municipal Healthcare Institution and Standard Forms of Contract with the Head of a State or Municipal Healthcare Institution № 792. (2019, August 21). *Oftsiniyi visnyk Ukrainy*. 69, pp. 169 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 02.03.2024 р.

O. O. Korniihenko, Postgraduate Student

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

the Department of Law and Law Enforcement

1 Shevchenka St, Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine

e-mail: a.korniychencko@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-3497-4966>

PECULIARITIES OF APPOINTMENT OF HEADS OF STATE AND MUNICIPAL HEALTHCARE INSTITUTIONS DURING MARTIAL LAW

Summary

The article examines the peculiarities of appointment of heads of state and municipal healthcare institutions during martial law, analyses the relevant regulatory mechanism, identifies problematic aspects and suggests ways to resolve them.

The article collects and studies information on the appointment of heads of state and municipal healthcare institutions starting from 20.05.2022 by the entities which own (manage) the majority of such institutions. The author establishes that during the period of martial law, the vast majority of authorised entities appoint managers without competitive selection, which is mandatory by law. It is noted that the presence of entities which have different approaches to these appointments may indicate imperfections in the regulatory structures of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” dated 12.05.2015 № 389-VIII.

The author substantiates that during the period of martial law, there are no legal grounds for holding competitions for the positions of heads of state and municipal healthcare institutions and any other business entities of the public sector of economy or municipal enterprises, institutions, and organisations.

The author concludes that the possibility of applying the simplified procedure for appointment of heads of state and municipal healthcare institutions, as well as other business entities of the public sector of economy, municipal enterprises, institutions and organisations established by part 5 of Article 10 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” dated 12.05.2015 № 389-VIII, should be differentiated and justified, i.e., related to the real inability of the appointing entity to hold a competition, in particular, due to military (combat) actions. In view of the above, it is proposed to introduce appropriate amendments and additions to the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” of 12.05.2015 № 389-VIII.

Keywords: healthcare institution, head of a healthcare institution, appointment to a position, martial law.

лень змісту та тенденцій розвитку правових явищ. На жаль, аналіз сучасних наукових джерел, які стали результатом досліджень адміністративно-правових явищ і процесів, розчаровують. Більшість із них є констатацією очевидних фактів, які відбулися чи відбуваються в правотворчій чи правозастосовній сферах або вже давно оформилися у вигляді аксіом юридичної науки. Наукова діяльність у такому вигляді втрачає сенс, бо вона набуває спотворених форм – переказування вже давно відомих фактів, цитування думок авторитетних вчених без належного критичного їх аналізу, погодження з усіма і у всьому, переповідання положень нормативно-правових актів країн Європи чи актів Європейського Союзу і ін.

Державні органи України сьогодні перейнялися здійсненням контролю у сфері науки, але зосередили свою увагу виключно на формальних моментах (вимоги до оформлення та кількості наукових публікацій, вимоги дотримання академічної доброчесності, вимоги щодо кількості участі науковців у роботі разових спеціалізованих рад тощо), що сприяє збільшенню кількості наукових праць на душу українського населення, але віддаляє юридичну науку від якості отриманих в ході проведеного дослідження результатів. При цьому, державні органи відсторонилися від контролю за якістю змісту досліджень правових явищ, який (зміст) теж повинен відповідати певним критеріям та вимогам – мати елемент новизни, бути логічним, аргументованим, науково подібним тощо. Контроль за цими критеріями і вимогами покладається на науковців, що залучаються до процесу захисту дисертацій, або є членами редакційних колегій відповідних наукових журналів. Виходить, що державу цікавлять формальні моменти в науковій діяльності як різновиду інтелектуальної діяльності і їй байдуже – розвивається чи ні юридична наука взагалі, чи мають результати наукового дослідження позитивний ефект для розвитку відповідної галузевої науки та практики. При такому підході, коли держава оцінює якість наукової діяльності через призму бюрократичних окулярів, а переважані дотриманням формальних правил науковці не так ретельно слідкують за «науковістю» діяльності здобувачів вищої освіти та «новизною» її результатів, в Україні катастрофічно збільшується кількість наукових публікацій, які з формальної точки зору є бездоганними, а за змістом – «інформаційним сміттям».

Наголошуємо, що співвідношення «змісту» та «форми» як важливих філософських категорій важливе, в тому числі, і в науковій діяльності. Прикро, що викладачі закладів вищої освіти, які поєднують в собі два статуси «освітняни-науковці», зараз суттєво відволікаються на забезпечення для НАЗЯВО формальних моментів освітнього процесу, при цьому, ледве встигають вдосконалювати його зміст та взагалі не встигають відслідковувати якість змісту наукових джерел, що публікуються та захищаються в спеціалізованих вчених радах.

Втім, дуже приємно:

- знайомитись з науковими працями, які містять критичний аналіз сталих теоретичних конструкцій, мають елемент новизни та передбачають ймовірні шляхи вирішення існуючих проблем як теоретичного, так і практичного характеру;

- дискутувати з думками інших науковців, які запропонували своє науково-обґрунтоване бачення змісту якогось адміністративно-правового явища чи процесу і ймовірних перспектив їх розвитку (підкреслюємо, що мова йде не про особисте бачення науковця чи його «окрему думку», як цей процес сьогодні називають у сфері правосуддя, а про «науково-обґрунтоване бачення»).

В цьому сенсі, нашу увагу привернули праці адміністративістів, які намагаються переосмислити значення поняття «публічне адміністрування» в сучасному категоріальному апараті адміністративного права. Більшість праць, які останні десять років були присвячені цьому правовому явищу, не спромоглися, по-перше, пояснити всі суперечності, які виникають у зв'язку із його впровадженням в категоріальний апарат адміністративного права, по-друге, продовжують його використовувати як «універсальний» термін, який може змінювати свій зміст в залежності від потреб дослідника.

Отже, аналіз сучасних тенденцій розвитку наукової думки про публічне адміністрування є не тільки цікавим для наукової спільноти, а й актуальним для подальшого розвитку науки адміністративного права, адміністративного законодавства та практики суб'єктів публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі прояви публічного адміністрування в сучасному національному правовому просторі ґрунтовно досліджувався у працях таких вчених як: В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, К. Л. Бугайчук, В. М. Гаращук, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, Н. П. Матюхіна, Р. С. Мельник та ін.

Але, по-перше, перераховані вчені є представниками різних концепцій публічного адміністрування, що ускладнює використання поняття «публічне адміністрування» як категорії адміністративного права в наукових дослідженнях та чинному законодавстві, по-друге, у світогляді кожного вченого публічне адміністрування наповнюється своїм специфічним змістом, у зв'язку із чим дана категорія втрачає методологічне значення у науковій діяльності та у сфері освіти.

Метою написання статті є аналіз сучасних тенденцій розвитку наукової думки про публічне адміністрування.

Виклад основного матеріалу. В межах цієї публікації хочемо запропонувати один із рідко використовуваних наукових підходів, який полягає в перегляді і оновленні поглядів авторів статті, що були висловлені в минулому (так званий «самоаналіз наукових поглядів»), на підставі ознайомлення із сучасними тенденціями, підходами і концепціями до визначення поняття «публічне адміністрування». У зв'язку із цим, зупинимось на переосмисленні положень наукової публікації, написаної нами в 2018 році і присвяченої співвідношенню понять «державне управління» і «публічне адміністрування» [1], та ознайомимось із авторською концепцією публічного адміністрування, що запропонувала в своїх публікаціях О. Г. Набокова [2; 3].

Поява нашої наукової статті у 2018 році була обумовлена декількома важливими обставинами.

Перша обставина полягала в тому, що термін «державне управління», за яке весь час трималась більшість наукових шкіл із адміністративного права в Україні, перестала бути надійним методологічним інструментарієм в дослідженнях адміністративно-правових явищ і процесів. Цей термін мав безліч трактувань змісту – міг використовуватись як при характеристиці специфіки діяльності всіх гілок державної влади, так і при характеристиці взаємовідносин «керівник – підлеглий» в органах державної влади. Тому в науці адміністративного права на доктринальному рівні завжди існувало широке і вузьке трактування поняття «державне управління», а на рівні індивідуальних досліджень – набагато біль-

ше. Кожного разу, перш ніж використати термін «державне управління» в науковому дослідженні, необхідно було уточнювати в якому значенні і стосовно яких правових явищ його використовує дослідник, інакше – обов'язково виникали суперечності і алогічність у викладанні матеріалу. Тому, розуміючи безперспективність поняття «державне управління» в адміністративному праві, яке з 1999 року почало еволюціонувати (оновлюватись), більшість адміністративістів, до яких відносимо і себе, чекала на появу нової категорії адміністративного права, яка б вирішила всі суперечності, що породжує в науці адміністративного права поняття «державне управління».

Друга обставина полягала в тому, що в наукових публікаціях замість терміну «державне управління» широко почали (приблизно з 2012 року) використовувати термін «публічне адміністрування». Яке ж було наше розчарування, коли новий термін ввели тільки через популістські причини (це сучасно, це відповідає європейським стандартам і цінностям, це суттєво відмежовує сучасне адміністративне право від радянського адміністративного права тощо). Ніхто із адміністративістів (виключення складають окремі праці В. М. Бевзенка, К. Л. Бугайчука та Р. С. Мельника) не спромігся надати цьому факту наукове обґрунтування у вигляді цілісного, логічно взаємоузгодженого та всебічно аргументованого концепту. Щоб не ображати окремих адміністративістів, утримаємось від конкретних посилань в цій публікації, але у 2018 році зустрічалися праці, в яких використовувався текст десятилітньої давності, але з використанням замість терміну «державне управління» терміну «публічне адміністрування». Наука так не твориться, а тим паче не еволюціонує. Це нагадує маніпуляцію, яка чиниться в інтелектуальній сфері. Наприклад, Е. Македонська виділяє три види маніпуляції: а) маніпуляція, як вплив, що оминає розум; б) маніпуляція, як форма обману; в) маніпуляція, як форма тиску [4]. На нашу думку, адміністративісти, які не змінюючи змістовного наповнення категорії «публічне адміністрування» стали її використовувати замість поняття «державне управління», здійснили маніпуляцію у формі обману, яка трактується Е. Македонською як «навмисна спроба обманом змусити когось прийняти хибне переконання» [4]. Тобто свої пострадянські погляди на діяльність органів виконавчої влади та інших публічно-владних суб'єктів ці науковці приховали терміном «публічне адміністрування». У них немає бажання змінювати свій науковий світогляд під впливом об'єктивних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, але є бажання не виділятися із усього загалу адміністративістів України якимись особистими поглядами на процес розвитку адміністративного права. Тому такі адміністративісти намагаються свій консервативний світогляд замаскувати прогресивною термінологією, на кшталт, терміну «публічне адміністрування». Отже, розчарування і обурення процесами, що відбувалися в 2018 році стосовно поняття «публічне адміністрування», стали тими факторами, що мотивували нас до написання статті.

Завищені очікування та велике розчарування рівнем науки адміністративного права щодо впровадження поняття «публічне адміністрування» в категоріальний апарат адміністративного права вплинули на зміст публікації 2018 року, тому вона була емоційною (у вигляді рефлексії на хаос в науці адміністративного права) та прикладом формування альтернативних поглядів на зміст поняття «публічне адміністрування» на підставі фактів та факторів, якими керували тодішні

адміністративісти. За п'ять з лишнім років наші уявлення про зміст поняття «публічне адміністрування» та його роль у категоріальному апараті адміністративного права поступово змінилися (цьому сприяли як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники), втім, не було приводу для написання чергової наукової статті з цього питання.

Як вже зазначалося, таким приводом стали публікації О. Г. Набокової, що запропонувала авторську концепцію публічного адміністрування, яка, на її думку, по-перше, вирішує безліч теоретичних проблем, які накопичилися в науці адміністративного права, по-друге, сприятиме процесу впровадження даного поняття у правотворчий та правозастосовний процеси [2; 3].

Розглянемо більш детально окремі положення даної концепції.

Так, О. Г. Набокова зазначає, що «класифікація публічного адміністрування на три види – втручальне, сприяюче і забезпечувальне, має суттєві недоліки: а) сформульована у вигляді наукової гіпотези (є сировою за змістом), а тому потребує великих зусиль відносно наукового обґрунтування як критерію класифікації, так і видів публічного адміністрування; б) за змістом є неузгодженою, суперечливою і з великою кількістю «білих плям», тобто не відповідає на нагальні питання теорії адміністративного права (доводиться самостійно домислювати якісь висновки, які скоріш за все не співпадають із реальними судженнями авторів навчального посібника); в) позбавлена теоретичного і практичного значення» [3, с. 85-88].

З кожним висловленням О. Г. Набоковою словом повністю погоджуємось, адже Р. С. Мельник і В. М. Бевзенко, які і є «батьками» даної класифікації [5, с. 44], переконливих аргументів щодо теоретичної та практичної значимості їх класифікації публічного адміністрування так і не навели. Подібний підхід, нами було використано в вже згаданій публікації 2018 року, коли похапцем запропонували альтернативне бачення класифікації публічного адміністрування, яке можна ідентифікувати скоріше як наукову гіпотезу, ніж виважену і всебічно обґрунтовану через призму наукової методології і категоріального апарату концепцію. Нагадаємо, що поняття «публічне адміністрування» змістовно було зведене нами до публічно-сервісної діяльності, і відповідно видами публічного адміністрування були визнані види публічно-сервісної діяльності (реєстрація, ліцензування, сертифікація і ін.) [1, с. 105-106]. Втім, наші ідеї у формі наукової гіпотези були висловлені в науковій публікації, що припускає можливість творчого підходу до опису і класифікації адміністративно-правових явищ і процесів, тоді як ідеї Р. С. Мельника і В. М. Бевзенка були висловлені в навчальному посібнику для здобувачів закладів вищої освіти, тобто як доктринальна класифікація правового явища. На нашу думку, такі речі є недопустимими, адже перш ніж знання чи класифікація про адміністративно-правові явища попадають на палітри підручника чи навчального посібника, вони повинні пройти апробацію в науковому середовищі (в статтях, на конференціях, в дисертаціях тощо). Зараз в Україні відбувається зворотній процес – хтось під егідою ОБСЄ публікує навчально-методичну публікацію, в якій формулює непідтвержені наукою адміністративного права висновки, а потім їх адміністративісти України починають використовувати в своїх дослідженнях. В даному випадку порушується логіка співвідношення практики, освіти і науки, адже зазвичай:

- наука оснащає практику рекомендаціями щодо вирішення конкретних проблем і стосовно перспектив розвитку національного законодавства;
- практика апробує рекомендації науки та відбраковує ті із них, що не працюють;
- освіта ж використовує ті положення науки, які були апробовані практикою та показали свою ефективність.

В Україні ж працює інший механізм взаємовідносин практики, освіти і науки, адже:

- в освіті закріплюються нові ідеї, дефініції, підходи і класифікації, які не мають реального підтвердження в науці і на практиці;
- наука починає орієнтуватись на дефініції, класифікації та ідеї, що висловлені в навчально-методичній літературі;
- практика отримує рекомендації, які відповідають ідеології, що була обґрунтована спочатку в навчально-методичній літературі, а потім в науці адміністративного права.

Дивний підхід, який порушує глибинні національні соціокультурні зв'язки в нашому суспільстві, але він пояснює чому нікому невідома класифікація, поперше, опинилася в навчально-методичній літературі, по-друге, набула потім свого розповсюдження в наукових дослідженнях. О. Г. Набокова задається подібними питаннями, але так і не спромоглася сформулювати на них відповідь. Зокрема, вчена стверджує: «Дивує і той факт, що дана класифікація взагалі не піддається критичному аналізу в науковій літературі. Наука адміністративного права для того і існує, щоб виявляти слабкі місця у запропонованих та існуючих теоріях, концепціях, ученнях і класифікаціях, інакше – вона не буде розвиватись. Чому класифікація публічного адміністрування на «втручальне», «забезпечувальне» і «сприяюче» стала доктринальною, для нас залишається таємницею, адже більш прискіпливий погляд на неї одразу ж породжує безліч питань щодо її теоретичного та практичного значення» [3, с. 84-86].

Якщо, на думку В. В. Галах, «рушійною силою системних перетворень та розвитку суспільства є освіта» [6], то, на нашу думку, рушійною силою системних перетворень та розвитку науки адміністративного права є критичний аналіз. Відсутність же критичного аналізу в переважній більшості наукових публікацій, які останні роки попадають в коло нашого зору, призведе до занепаду української юридичної науки.

Підтримуємо і думки О. Г. Набокової стосовно визначення поняття «публічне адміністрування», що дозволить, на думку вченої, розглядати її як повноцінну категорію сучасного адміністративного права [2, с. 126-131].

Дійсно, вже давно в адміністративному праві виникла необхідність пояснити специфіку діяльності органів виконавчої влади не чисельними термінами – «правоохоронна», «правозабезпечувальна», «правозахисна», «публічно-сервісна» тощо, а одним терміном, що дало б можливість проводити порівняльну характеристику між діяльністю, яку здійснює виконавча влада, і діяльностями, які здійснюють законодавча і судова влади, а також із діяльністю інших владних суб'єктів, таких як Президент України, СБУ, прокуратура і ін. Намагання ж окремих адміністративістів використовувати для розкриття специфіки діяльності органів виконавчої влади інші терміни (наприклад, «публічно-владна діяльність»,

«публічне управління», «виконавчо-розпорядча діяльність» і ін.) має такий же жалюгідний з науково-методологічної точки зору ефект як і застосування терміну «державне управління», яке у широкому значенні можна було використовувати для пояснення природи правосуддя, а у вузькому – для розкриття субординаційних відносин між органами виконавчої влади.

Тому приємно, що О. Г. Набокова обмежила сферу використання поняття «публічне адміністрування»:

- по-перше, суб'єктивним складом, стверджуючи, що суб'єктами публічного адміністрування можуть бути тільки органи виконавчої влади (їх посадові і службові особи) та органи місцевого самоврядування (їх посадові та службові особи);

- по-друге, сферою прояву публічно-владних повноважень, стверджуючи, що мова йде тільки про зовнішньоорганізаційну діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, тоді як внутрішньо-управлінська діяльність в цих органах не охоплюється поняттям «публічне адміністрування».

Такий підхід до визначення поняття «публічне адміністрування» дозволяє: а) розкрити специфіку публічного адміністрування в порівнянні із законодавчою діяльністю і правосуддям, а також показати його місце в механізмі розподілу державної влади на три гілки; б) відмежувати публічне адміністрування від внутрішньо-організаційної діяльності, яка здійснюється в середині всіх публічно-владних суб'єктів, а також в середині системи органів виконавчої влади.

Також підтримуємо О. Г. Набокову в намаганні обґрунтувати публічне адміністрування як категорію адміністративного права. Свого часу нами стверджувалось, що «категорії – це найбільш загальні, фундаментальні поняття, що являють собою форми та організуючі принципи наукового мислення. Вони мають подвійний дескриптивно-прескриптивний характер, тобто є такими, що описують та систематизують минулий досвід наукових досліджень, та одночасно диктують напрями майбутніх досліджень» [7, с. 44]. Якщо термін «державне управління» з об'єктивних причин втратив сьогодні статус системо-утворюючої категорії адміністративного права, то є необхідність надати такий статус поняттю «публічне адміністрування». Зокрема, О. Г. Набокова пропонує для цього переглянути предмет адміністративного права і систему суб'єктів адміністративного права. На нашу думку, це повинен бути більш масштабний процес. Публічне адміністрування як категорію адміністративного права слід враховувати також при поясненні особливостей прояву типів адміністративно-правового регулювання (по відношенню до суб'єктів публічного адміністрування та по відношенню до приватних осіб), системи адміністративного права як галузі національної системи права, структури адміністративно-правових дисциплін, адміністративно-правового статусу суб'єктів публічного адміністрування та ін. Тобто майже всі сфери адміністративно-правової дійсності повинні бути пояснені через призму існування публічного адміністрування як категорії адміністративного права. Наприклад, елементний склад адміністративно-правового статусу суб'єктів публічного адміністрування відрізняється від адміністративно-правового статусу приватних осіб тим, що включає до свого складу специфічні елемен-

ти – предмет відання, цілі і ін. Цей факт слід доводити не через порівняння статусів фізичної і юридичної особи, а через особливості здійснюваного в нашому суспільстві публічного адміністрування.

Певні проблемні питання можуть виникнути під час уточнення суб'єктів публічного адміністрування, зокрема, стосовно причетності до публічного адміністрування окремих політичних службовців. Наприклад, Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини, як особа, яка займає політичну посаду в органах виконавчої влади, здійснює представництво України в Європейському суді з прав людини [8]. Якщо «державне представництво» визнавати публічно-владною діяльністю (наприклад, прокурори таке представництво здійснюють у суді), то представництво України в Європейському суді з прав людини слід буде розглядати як один із видів публічного адміністрування, а Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини – як суб'єкта публічного адміністрування.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного в статті дослідження можна запропонувати наступний висновок.

Наука адміністративного права припиняє «топтатись на одному місці» (припиняє стагнацію) і починає поступовий шлях від «хаотичного» до «системного» оновлення знань про адміністративно-правові явища. Сприяє ж цим позитивним процесам в адміністративному праві категорія «публічне адміністрування», яка в сучасних наукових публікаціях починає демонструвати узгодженість між «формою» та «змістом» публічного адміністрування як зовнішньоорганізаційної діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Список використаної літератури

1. Миколенко О. І. Поняття «державне управління» і «публічне адміністрування» в категоріальному апараті адміністративного права. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 101-107.
2. Набокова О. Г. Концептуальні підходи до визначення поняття «публічне адміністрування» як категорії адміністративного права. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 8(60). С. 126-131.
3. Набокова О. Г. Критичний аналіз класифікації публічного адміністрування на втручальне, забезпечувальне і сприяюче. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 6. С. 83-88.
4. Македонська Е. Маніпуляція: що це і як боротись з цим шкідливим впливом? Інформаційна агенція HUBZ. 2023. URL: <https://hubz.ua/ekspertna-dumka/manipulyatsiya-shho-tse-i-yak-borotys-z-tsym-shkidlyvym/>
5. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р. С. Мельника. Київ: Ваїге, 2014. 376 с.
6. Галах В. В. Специфіка реформування середньої освіти в незалежній Україні. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 4(48). С. 274-281.
7. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права: монографія. Харків: Бурун Книга, 2010. 336 с.
8. Положення про Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р. № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-п#Text>

References

1. Mykolenko O. I. (2018). Ponyattya «derzhavne upravlinnya» i «publichne administruvannya» v katehorial'nomu aparati administratyvnoho prava. *Pravova derzhava*.

- № 30. S. 101-107 [in Ukrainian].
2. Nabokova O. H. (2023). Kontseptual'ni pidkhody do vyznachennya ponyattya «publichne administruvannya» yak katehoriyi administratyvnoho prava. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). № 8(60). S. 126-131 [in Ukrainian].
 3. Nabokova O. H. (2023). Krytychnyy analiz klasyfikatsiyi publichnoho administruvannya na vtruchal'ne, zabezpechival'ne i spryyayuche. Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. № 6. S. 83-88 [in Ukrainian].
 4. Makedons'ka E. (2023). Manipulyatsiya: shcho tse i yak borotys' z tsym shkidlyvym vplyvom? Informatsiyna ahentsiya HUBZ. URL: <https://hubz.ua/ekspertna-dumka/manipulyatsiya-shho-tse-i-yak-borotys-z-tsym-shkidlyvym/> [in Ukrainian].
 5. Mel'nyk R. S., Bevenko V. M. (2014). Zahal'ne administratyvne pravo: Navchal'nyy posibnyk / Za zah. red. R. S. Mel'nyka. Kyiv: Vaite, 2014. 376 s. [in Ukrainian].
 6. Halakh V. V. (2014). Spetsyfika reformuvannya seredn'oyi osvity v nezalezhnii Ukraini. Tavriys'kyi visnyk osvity. № 4(48). S. 274-281 [in Ukrainian].
 7. Mykolenko O. I. (2010). Teoriya administratyvnoho protsedurnoho prava: monohrafiya. Kharkiv: Burun Knyha. 336 s. [in Ukrainian].
 8. Polozhennya pro Upovnovazhenoho u spravakh Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 784 vid 31.05.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-p#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.03.2024 р.

O. I. Mykolenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Head the Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9755-9454>

O. M. Mykolenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: mikolenkoalena@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2080-413X>

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC OPINION ON PUBLIC ADMINISTRATION

Summary

The article analyzes modern trends in the development of scientific thought about public administration. It was found that the development of the science of administrative law is not possible without discussions on the understanding of public administration, critical analysis of the opinions of other administrative experts, rethinking of old theories, teachings and concepts and the introduction of new ideas and worldviews of the concept of “public administration” and the development trends of this legal phenomenon. It has been established that the majority of modern scientific sources dedicated to the study of public administration, firstly, are formulated in the form of stating obvious facts that have occurred or are occurring in the law-making and law-enforcing spheres or have long been formalized in the form of axioms of legal science, and secondly, they have not succeeded : a) explain all the contradictions that arise in connection with its introduction into the categorical apparatus of administrative law; b) continue to use it as a “universal” term that can change its meaning depending on the needs of the researcher. It

is emphasized that scientific studies of public administration in this form lose their meaning, because they take on distorted forms - retelling of long-known facts, quoting the opinions of authoritative scientists without proper critical analysis of them, agreeing with everyone and everything, etc. It has been proven that critical analysis is the driving force of systemic transformations and the development of the science of administrative law. The lack of critical analysis in the vast majority of scientific publications can lead to the decline of Ukrainian legal science. It has been established that a definition of public administration appeared in individual modern publications, which allows: a) to reveal the specifics of public administration in comparison with legislative activity and justice, as well as to show its place in the mechanism of the distribution of state power into three branches; b) distinguish public administration from intra-organizational activity, which is carried out in the middle of all public-authority subjects, as well as in the middle of the system of executive authorities. It is concluded that the science of administrative law stops stagnation and begins a gradual path to a systematic update of knowledge about administrative legal phenomena. Contributing to these positive processes in administrative law is the category "public administration", which in modern scientific publications begins to demonstrate consistency between the "form" and "content" of the external organizational activities of executive and local self-government bodies.

Keywords: public administration, subjects of public law, subjects of public administration, category of administrative law, subject of administrative law, types of administrative-legal regulation, political official, political position, Commissioner for ECHR cases, administrative-legal status.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300723>

УДК 346.9:340.132

О. Ю. Криворучко, здобувачка
третього освітньо-наукового рівня вищої освіти
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: alena.yurievnaa@gmail.com

ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті висвітлено аспекти судового розсуду при забезпеченні позову та/або доказів у господарському процесі. Проведено паралелі між здійсненням дискреційних повноважень суддями господарського суду та дотриманням прав осіб на справедливий та ефективний суд. Проаналізовано сучасне розуміння дискреційних повноважень суду у роботах науковців через призму судової практики. Наведено приклади застосування судом дискреційних повноважень на прикладі норм Господарського процесуального кодексу України із поясненням логіки законодавчих обмежень та заборон.

За результатами дослідження виявлено прогалини правового регулювання, а саме відсутність чітких меж для господарського суду при прийнятті рішення про забезпечення позову або доказів та дотримання при цьому балансу інтересів всіх сторін. Запропоновано механізм звуження судової дискреції через призму «легітимної мети», яка має мінімізувати суб'єктивний вплив судді на прийняття рішення та при цьому враховувати обставини кожної конкретної справи. Запропоновано надати сторонам можливість пропонувати суду власний захід забезпечення з урахуванням конкретних обставин справи.

Ключові слова: дискреційні повноваження, господарський процес, забезпечення позову, забезпечення доказів, судовий розсуд, легітимна мета.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної теми полягає у тому, що дискреційні повноваження суду у контексті інституту забезпечення не мають та не можуть мати чітких визначених рамок, а тому є предметом спорів як серед вчених та і в цілому, у юридичній спільноті. З іншого боку, процесуальне законодавство має повною мірою гарантувати ефективність судового розгляду та поновлення порушених або ж оспорюваних прав, що означає наявність таких процесуальних механізмів, які би по-перше дозволяли суду першої інстанції максимально з'ясувати всі факти, оцінити докази та винести справедливе рішення, а по друге – уможлилювали його повноцінне виконання. Важливим інститутом господарського процесуального права, покликаним сприяти досягненню вказаної вище двоєдиної мети є забезпечення (позову та доказів); у свою чергу, ефективність та обґрунтованість застосування судом забезпечення вимагає ві-

рного розуміння сутності дискреційних повноважень суду, що і визначає актуальність цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискреція в інституті забезпечення у господарському процесуальному праві за останні роки майже не розглядалась вченими. Деякі з них фрагментарно зверталися до окремих аспектів та розглядали межі та умови дискреційних повноважень господарського суду в цілому. Серед таких науковців можна відзначити І. В. Булгакову, М. К. Закуріна, Л. М. Ніколенко, О. Г. Крижову, Ю. Ужакіна та ін. Проте всебічного аналізу цих питань у контексті забезпечення здійснено не було.

Мета статті. Метою даної публікації є визначення засад здійснення господарським судом дискреційних повноважень при забезпеченні позову та доказів.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення позову у господарському судочинстві застосовується з метою гарантування виконання рішення суду у майбутньому, поновлення оспорюваних прав сторін та запобігання можливим зловживанням відповідача його правами, до яких він може вдаватися з метою уникнення відповідальності. За своєю суттю, це обмеження однієї особи (частіше відповідача) у правах в інтересах іншої особи та безпосередньо правосуддя, з метою уникнення потенційних труднощів у поновленні порушеного права позивача. В свою чергу, метою забезпечення доказів у господарському процесі є виявлення та дослідження матеріалів, які підтверджують значущі для справи факти, що можуть бути знищені або втрачені. Вчасне збереження та дослідження доказів є важливою складовою правильного та справедливого вирішення спорів, що, в свою чергу, забезпечує право сторін на всебічний розгляд справи і судовий захист. Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України) встановлюються підстави, види та порядок подання заяв про забезпечення позову та доказів. Як забезпечення позову так і забезпечення доказів покликані не допустити незворотні наслідки щодо відновлення порушеного права.

Забезпечення у господарському процесі надає судді широкі можливості щодо застосування дискреційних повноважень, що ставить питання про їх сутність. В межах даної роботи такі поняття, як «розсуд» та «дискреція» у контексті інституту забезпечення будуть розглядатись як синонімічні. Як вірно зазначала О. Г. Крижова: «Дискреційні повноваження суду є динамічною категорією, яка зазнає змін не лише у зв'язку із розвитком соціальної, політичної та правової сфери життя суспільства та держави, але й залежно від рівня дотримання базових принципів права суб'єктами таких повноважень, тобто власне суддями, а також громадянами, яких вони стосуються» [1, с. 160]. Законодавче визначення дискреційних повноважень закріплено у Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженій Наказом Міністерства юстиції України від 24.04.2017 р. № 1395/5, де встановлено, що: «Дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта» [2]. Незважаючи на те, що вказане визначення стосується в більшій мірі повнова-

жень органів виконавчої влади, воно цілком може застосовувати і у прив'язці до судів. Оскільки судовий розсуд саме у господарському процесі не був предметом дослідження багатьох вчених, є сенс звертатися до напрацювань з цього питання у сфері адміністративного права та процесу. Так, у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 15.12.2021 р. у справі № 1840/2970/18, зазначено, що: «дискреційне повноваження може полягати у виборі діяти чи не діяти, а якщо діяти, то у виборі варіанту рішення чи дії серед варіантів, що прямо або опосередковано закріплені у законі. Важливою ознакою такого вибору є те, що він здійснюється без необхідності узгодження варіанту вибору будь-ким» [3]. Тобто, аналізуючи судову практику адміністративного суду, можна зробити висновок, що дискреційні повноваження суду обов'язково мають бути обмежені виключно тими варіантами, які закріплені у законі. Згідно ст. 19 Конституції України «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4, ст. 19]. Проте, враховуючи мінливий характер матеріальних господарських відносин видається, що ця конституційна норма не буде порушена, якщо процесуальний закон (ГПК України) міститиме адресований господарським судам дозвіл у виключних випадках обирати один із видів забезпечення, запропонованих сторонами. Отже, йдеться про надання сторонам по справі права пропонувати нові види забезпечення, які логічно випливають із сутності конкретних правовідносин і не могли бути передбачені законодавцем у законі через стрімкий розвиток матеріальних правовідносин.

Як слушно зазначено професором Л. М. Ніколенко: «дискреція стосовно діяльності суду є комплексом повноважень, виражених в правах, які надані органу правосуддя поступати певним чином в конкретних ситуаціях, вказаних законодавцем для здійснення процесу судочинства з ряду причин» [5, с. 33]. Тобто з цього випливає, що дискреція суду є комплексним поняттям, оскільки включає в себе певний перелік повноважень, які надаються суду законодавцем і які суд самостійно вирішує коли і як застосувати.

Також, заслуговує на увагу визначення у вузькому сенсі науковця М. К. Закуріна, який стверджує, що: «дискреційні повноваження – це можливість діяти за власним розсудом, в межах закону, можливість застосувати норми закону та вчинити конкретні дії (або дію) серед інших, кожна з яких окремо є відносно правильними (законними)» [6, с. 21]. Проаналізувавши думки вчених, можна стверджувати, що дискреція у судовому процесі це «право», «можливість», «вибір дії», який надається суду законодавцем та знаходиться у певних межах, тобто не є абсолютним. Також, варто звернути увагу на те, що законодавець безпосередньо забороняє або дозволяє суду формулювання «суд може» у чітко визначених ситуаціях реалізовувати певні дії на розсуд судді господарського суду.

Фактично, станом на дату написання статті, законодавець закріплює межі дискреції суду у забезпеченні позову через визначення заборон забезпечувати позов певним чином. Так, наприклад, ч. 5 ст. 137 ГПК України закріплює перелік видів забезпечення, які забороняються застосовувати у спорах, що виникають з корпоративних відносин. Частина 6 цієї статті забороняє «забезпечення позову шляхом зупинення дії рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних

актів) Національного банку України, а також встановлення для Національного банку України, його посадових та службових осіб заборони або обов'язку вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій» [7]. В цілому, вся стаття 137 ГПК України присвячена встановленню заборон, які формують межі дискреції суду при вирішенні питання про забезпечення, що, на нашу думку, є логічним, оскільки встановлення меж через «дозвіл» в даному випадку, буде значним обмеженням права сторони на захист в унікальних правовідносинах, які законодавець не встиг передбачити та врегулювати.

Другою важливою складовою цього питання є прийняття рішення про забезпечення позову або доказів з урахуванням балансу інтересів сторін. Ч. 11 ст. 137 ГПК України встановлює, що «не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які за змістом є тотожними задоволенню заявлених позовних вимог, якщо при цьому спір не вирішується по суті» [7], водночас досить часто прохальна частина клопотання про забезпечення позову фактично тотожна позовним вимогам, що може кваліфікуватися як зловживання стороною процесуальним правом. А оскільки заява про забезпечення може подаватися ще до подання позовної заяви, завдання суду полягає в тому, щоб провести всебічний аналіз такої заяви та не допустити безпідставного обмеження права відповідача. Суд оцінює на власний розсуд обґрунтованість заяви про забезпечення, проте доведеність позовних вимог розглядається окремо вже під час розгляду справи по суті за іншими критеріями і не оцінюється судом на етапі забезпечення.

Також, проявом судової дискреції є право суду задовольнити заяву про забезпечення повністю або частково. Важливо, щоб інститут забезпечення не сприймався як одностороннє безапеляційне обмеження права відповідача, а тому суд наділений повноваженнями самостійно оцінити докази «загрози», надані позивачем. Заходи забезпечення як позову, так і доказів носять тимчасовий характер, оскільки вони діють до моменту дослідження певного доказу або до моменту виконання рішення суду. В тому числі, суд має право на певному етапі судового провадження змінити захід на інший або взагалі його скасувати з власної ініціативи, якщо будуть підстави вважати, що вказане обмеження прав є недоцільним.

Окрему увагу варто приділити механізму забезпечення доказів, оскільки згідно ст. 110 ГПК України: «суд за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу позивача, має забезпечити докази, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений, або збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим» [7]. Оскільки вчені у сфері господарського процесу не приділяли цьому достатньо уваги, задля розуміння суті цього інституту можна звернутися до цивілістів, оскільки цей механізм у ЦПК України та ГПК України є досить схожим. Як зазначає С. Я. Фурса: «забезпечення доказів - це заходи, які спрямовані на зберігання відомостей про обставини справи у випадках, коли використання джерел цих відомостей може в майбутньому виявитись неможливим або утрудненим» [8, с. 381]. Також, як зазначено у Постанові Північного апеляційного господарського суду від 22.07.2020 р. по справі № 910/14680/19: «забезпечення доказів є тим інструментом у господарському процесі, який сприяє повному та всебічному з'ясуванню обставин справи, необхідному для правильного вирішення спору. Забезпечення доказів жодним чином не перешкоджає діяльності відповідачів та не впливає на

їх право надати суду докази, які підтверджують їх правові позиції» [9]. Особлива відповідальність у цьому питанні покладається саме на суди першої інстанції, оскільки їх завданням є вчасно оцінити всі ризики та дослідити докази, що містять інформацію про предмет спору, та є необхідними для належного вирішення спору, щоб надати можливість дослідити ці докази в апеляційній та касаційній інстанції у випадку перегляду рішення суду першої інстанції. Також, у суду є повноваження на застосування штрафних санкцій до особи у випадку невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, яке передбачене п. 4 ч. 1 ст. 135 ГПК України, де законодавцем також застосовується формулювання «суд може», тобто прийняття рішення про необхідність застосування таких санкцій з урахуванням конкретних обставин справи залишається на розсуд суду.

Водночас видається, що система забезпечення, передбачена у діючому ГПК України є недосконалою, оскільки не дозволяє сторонам вільно пропонувати інші види забезпечення, які не закріплені безпосередньо у законі, через формулювання п. 10 ч. 1 ст. 137: «Позов забезпечується іншими заходами у випадках, передбачених законами, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [7, ст. 137]. Доцільніше прописати окремим пунктом формулювання, яке надасть сторонам право пропонувати суду види забезпечення, не передбачені законом у випадках, коли на думку відповідної сторони жоден із закріплених у ГПК України заходів не виконає своє завдання – забезпечити повноцінне виконання рішення суду у майбутньому. Отже, судова дискреція матиме місце саме у випадку, коли суд визначатиме, чи є доцільним застосування саме цього заходу до конкретних правовідносин. При цьому, на нашу думку, важливо заборонити суду самостійно пропонувати види забезпечення, оскільки це буде відкривати досить широке поле для зловживань, а тому, судова дискреція у цьому питанні не може бути абсолютною.

На нашу думку, дискреційні повноваження суду при забезпеченні позову способом, не передбаченим процесуальним законом, варто розглядати через категорію легітимної мети, яка активно застосовується Європейським судом з прав людини, для визначення обґрунтованості втручання у права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод [10], саме наявність легітимної мети виправдовує таке втручання. Отже, підходи, що використовуються цим судом, можуть стати підґрунтям для розробки дієвих механізмів встановлення меж дискреції національних судів.

Визначити, чи відповідає прийняте рішення легітимній меті можна через охоронювані інтереси, які закріплені у Конвенції. На думку судді В. І. Зінкіна це: «національна та громадська безпека, економічний добробут країни, запобігання заворушенням чи злочинам, захист здоров'я чи моралі, захист прав і свобод інших осіб, охорона публічного порядку, територіальна цілісність, захист репутації чи прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації, підтримання авторитету і безсторонності суду» [11]. З цього випливає, що легітимна мета у контексті проблематики забезпечення у господарському процесі – це єдність критеріїв ефективності та пропорційності, у світлі яких має бути комплексно оцінена доцільність прийняття рішення, що буде обмежувати або права конкретної особи, або охоронювані законом інтереси держави та суспільства, а саме: чи здатне відповідне забезпечення досягти необхідного результату; чи не є

запропоноване обмеження завеликим, і чи не можна досягти необхідного результату менш обтяжливим способом; чи не є запропоноване обмеження таким, що порушує більше прав, ніж захищає.

Не можна не погодитися із формулюванням Ю. Ужакіна, який писав, що: «як і будь-яке інше повноваження, право на здійснення судом владного вибору із декількох альтернатив повинно ґрунтуватися на приписах правових норм та не може презумуватися» [12, с. 125]. А тому, завданням сучасного господарського судочинства є дотримання балансу між адекватним розсудом суду, легітимною метою, інтересами всіх сторін та нагальною потребою застосування норм, які покликані гарантувати право осіб на ефективний та справедливий суд.

Отже, на рівні господарських судів України межі судової дискреції у вирішенні питання про забезпечення доказів та/або позову мають визначатись через аналіз основоположних прав людини, закріплених у Конституції України та основних засад права, зокрема гуманізму, розумності, людиноцентризму та верховенства права. При цьому суд має враховувати національні суспільні інтереси та з'ясувати, чи не порушить задоволення заяви про забезпечення позову права інших осіб більшою мірою, ніж захистить право однієї особи в межах конкретних правовідносин.

Якщо розглядати це питання у контексті інституту забезпечення, варто зазначити, що з нашої точки зору, реалізація судового розсуду більшою мірою дістає виразу у праві суду розширювати перелік видів забезпечення за рахунок пропозицій сторін, з урахуванням конкретних обставин справи та самостійно оцінювати вагомість потенційної загрози, а саме визначати, чи перевищує вірогідний негативний вплив на розгляд справи застосування судом забезпечення. Розсуд на думку Л. М. Ніколенко: «є комплексом правомочності, оскільки господарське судочинство є сукупністю стадій, в кожній з яких господарський суд, реалізуючи надані права, здійснює різну діяльність, визначену завданнями судочинства» [5, с. 34]. Відповідно до ст. 136 ГПК України: «господарський суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених статтею 137 цього Кодексу заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду, а також з інших підстав, визначених законом» [7]. Тобто, на будь-якому етапі судового розгляду справи особа може звернутися до суду із запропонованим заходом забезпечення позову, якщо зможе довести, що відповідач своїми діями та недобросовісною поведінкою зацікавлений в уникненні від господарської відповідальності. І тут відкривається перше велике поле для судового розсуду та безліч спорів про межі такої дискреції. Як зазначено Європейським судом з прав людини у справі «Довженко проти України» щодо важливості дискреційних повноважень: «важлива необхідність визначення законності, обсягу, способів і меж застосування свободи оцінювання представниками судових органів, виходячи з відповідності таких повноважень суду принципу верховенства права. Це забезпечується, зокрема, відповідним обґрунтуванням обраного рішення в процесуальному документі суду тощо» [7]. За своєю суттю майже неможливо встановити чіткі критерії тієї

потенційної небезпеки, яку може нести відповідач своїми діями, як мінімум через велику різноманітність господарських відносин, які швидко розвиваються та як результат, законодавець просто не може встигати прописати в ГПК України усі можливі ситуації та критерії оцінки. А тому, суд має самостійно оцінити всі ризики і максимально повно та зрозуміло для сторін обґрунтувати необхідність прийняття такого рішення.

Висновки і пропозиції. 1. Запропоновано закріпити у ГПК України норму, яка надасть сторонам право пропонувати суду види забезпечення, не передбачені законом у випадку, коли на їх думку жоден із закріплених у ГПК України засобів не здатний виконати своє завдання – забезпечити повноцінне виконання рішення суду у майбутньому.

2. Запропоновано визначити можливість застосування судом засобів забезпечення, не передбачених процесуальним законом виключно за заявою сторони у справі, але не з власної ініціативи.

3. Запропоновано визначити легітимну мету критерієм належної судової дискреції при забезпеченні позову та доказів у господарському процесі за заявою сторони способами, не передбаченими законом.

4. Запропоновано власне розуміння легітимної мети у контексті проблематики забезпечення у господарському процесі – як єдності критеріїв ефективності та пропорційності, у світлі яких має бути комплексно оцінена доцільність прийняття рішення, що буде обмежувати або права конкретної особи або охоронювані законом інтереси держави та суспільства, а саме: чи здатне відповідне забезпечення досягти необхідного результату; чи не є запропоноване обмеження завеликим, і чи не можна досягти необхідного результату менш обтяжливим способом; чи не є запропоноване обмеження таким, що порушує більше прав, аніж захищає.

Список використаної літератури

1. Крижова О. Г. Дискреційні повноваження суду в контексті дотримання принципу верховенства права. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2015. № 827. С. 159-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_28
2. Методологія проведення антикорупційної експертизи: затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 24.04.2017 р. № 1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text>
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 1840/2970/18 від 15.12.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101923134>
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Ніколенко Л. М. Дискреційні повноваження господарського суду: межі та умови реалізації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2013. № 6-2. Том 2. С. 32-36.
6. Закурін М. К. Дискреція - дія на власний розсуд. Поняття та прояв. Вісник господарського судочинства. 2009. № 4. С. 17-24.
7. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n3437>.
8. Фурса С. Я. Цивільний процес України: Академічний курс. Київ: КНТ. 2009. 848 с.
9. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 22.07.2020 р. по справі № 910/14680/19/ URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90616399>.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

11. Зінкін В. І. Легітимність та пропорційність мети втручання. URL: <https://goo.su/M3Gch>
12. Ужакін Ю. Підстави судового розсуду при встановленні факту зловживання процесуальними правами у господарському процесі. Підприємництво, господарство та право. 2019. № 12. С. 124-129.

References

1. Kryzhova O. (2015). Discretionary powers of the court in the context of observance of the rule of law. *Visnik Nacional'nogo universitetu «L'vivs'ka politekhnik»*, 827. P. 159-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_28 [in Ukrainian].
2. Methodology of anti-corruption expertise: approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 1395/5. (2017, April 24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text> [in Ukrainian].
3. Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation. Case No. 1840/2970/18. 15.12.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101923134> [in Ukrainian].
4. The Constitution of Ukraine: The Law of Ukraine of 28, June, 1996 No. 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Nikolenko L. M. (2013). Discretionary powers of the economic court: limits and conditions of implementation. *Visnik of the International Humanitarian University*. 6-2. P. 32-36 [in Ukrainian].
6. Zakurin M. (2009). Discretion - action at one's own discretion. Concept and manifestation. *Visnik of Commercial Proceedings*. 4. P. 17-24 [in Ukrainian].
7. Commercial Procedure Code of Ukraine No. 1798-XII (1991, November 6) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n3437> [in Ukrainian].
8. Fursa S. Yu. (2009). Civil procedure of Ukraine: Academic course. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
9. Resolution of the Northern Commercial Court of Appeal. Case No. 910/14680/19. 22.07.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90616399> [in Ukrainian].
10. European Convention on Human Rights. 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
11. Zinkin V. Legitimacy and proportionality of the goal of intervention. URL: <https://goo.su/M3Gch> [in Ukrainian].
12. Uzhakin Yu. (2019) Grounds for judicial discretion in establishing the fact of abuse of procedural rights in commercial proceedings. *Entrepreneurship, economy and law*. 12. P. 124-129 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 07.03.2024 р.

O. Yu. Kryvoruchko, PhD student
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: alena.yurievnaa@gmail.com

DISCRETIONARY POWERS OF THE COMMERCIAL COURT IN APPLYING PRELIMINARY INJUNCTIONS

Summary

The relevance of the topic under study is that the discretionary powers of the court in the context of the institution of temporary security do not have a clearly defined framework, and therefore are the subject of controversy both among scientists and in the legal community as a whole. The article highlights the problematic aspects of judicial discretion when deciding

interim measures to secure a claim and evidence in commercial proceedings. The research draws logical parallels between the use of discretionary powers by commercial court judges and the observance of the rights of individuals to a fair and effective trial. The article analyses the current understanding of the court's discretionary powers in the works of scholars and through the prism of judicial practice. The author provides examples of the limits and conditions for using court discretion using the provisions of the Code of Economic Procedure of Ukraine, which are established by the legislator using restrictions on the use of security in certain types of economic relations, and explains the logic of such prohibitions.

The study identified insufficiently researched gaps and required further elaboration, namely, the lack of clear boundaries for the commercial court when deciding on the preliminary injunction and the need to balance the interests of all parties. The article proposes a mechanism for narrowing judicial discretion through the prism of "legitimate purpose", which should minimize the subjective influence of a judge on decision-making. The article offers an understanding of the legitimate purpose of interim measures in commercial litigation - as a unity of efficiency and proportionality criteria. We suggest that the parties should be allowed to propose their own interim measures to the court, taking into account the case's specific circumstances. But, it is almost impossible to establish clear criteria for the potential danger a defendant may pose by his or her actions. Therefore the court must independently assess all risks and justify the need for such a decision as fully and clearly as possible for the parties.

Keywords: judicial discretion, legitimate purpose, commercial process, securing a claim, securing evidence, preliminary injunction.

М. В. Сиротко, аспірант

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»

бульвар Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна

e-mail: syrotko.m@yahoo.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0391-8787>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена вивченню особливостей правового регулювання господарсько-торговельної діяльності, яка здійснюється суб'єктами господарювання у період війни в Україні. Актуальність дослідження зумовлена важливістю господарсько-торговельної діяльності для забезпечення економічної стабільності держави та захисту національних інтересів в умовах повномасштабного вторгнення.

Мета статті – визначити основні аспекти правового регулювання господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану та надати рекомендації щодо його вдосконалення.

За результатами дослідження встановлено, що правове регулювання господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану в Україні має певні особливості, спрямовані на забезпечення економічної стабільності та захисту національних інтересів. Ці особливості включають в себе дерегуляцію господарської діяльності, тарифне регулювання, ліцензування та квотування зовнішньоекономічної діяльності, валютний контроль, технічне регулювання, цифрову трансформацію економіки, торговельні угоди та доступне кредитування. Для подальшого розвитку господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану в Україні необхідно продовжувати вдосконалювати правове регулювання, акцентуючи увагу на подальшу підтримку бізнесу, створення сприятливого інвестиційного клімату, розширення торговельних відносин, підтримку експорту та розвиток внутрішнього ринку.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів для формулювання подальших стратегій в галузі економічної політики, спрямованих на забезпечення стійкості та ефективності господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану та підвищення загального рівня економічного розвитку країни.

Ключові слова: господарсько-торговельна діяльність, воєнний стан, внутрішня торгівля, зовнішня торгівля.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна спричинила глибокі трансформації у правовому полі України, охопивши всі аспекти суспільного життя, зокрема, економічну сферу. Забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та безпеки нації відтепер стало основним пріоритетом української держави. Цей пріоритет, який є ключовим для прагнень українського народу, вимагає комплексного підходу, що включає зміцнення як військового, так і економічного фронтів. Під час війни міцний економічний фронт набуває першочергового зна-

чення, оскільки безперерйне функціонування держави залежить від сталої економічної діяльності. Регулювання господарсько-торговельної діяльності у таких умовах набуває вирішального значення.

Господарсько-торговельна активність в умовах воєнного стану має критичне значення для забезпечення продовольчої безпеки, зокрема, шляхом забезпечення доступу до необхідних товарів і послуг для населення. Крім того, вона сприяє збереженню і підтримці економічної життєздатності держави, забезпечуючи обіг коштів та необхідних ресурсів для ведення військових дій та відновлення інфраструктури після їх завершення. Такий важливий внесок господарсько-торговельної діяльності у забезпечення життєвих потреб і стабільності нації під час війни підкреслює необхідність її належного правового регулювання в цих складних умовах.

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок про неабияку актуальність теми дослідження. Аналіз особливостей правового регулювання господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану в Україні стає не лише академічним завданням, але й практичною необхідністю. Розуміння цих особливостей дозволить розробити ефективні та адаптовані до умов війни стратегії розвитку господарсько-торговельної діяльності, що є ключовим фактором для забезпечення економічної стабільності та відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Господарсько-торговельна діяльність та особливості її правового регулювання є темою, яка привертає значну увагу дослідників. Ця проблематика вже вивчена в роботах таких науковців, як Б. Данилишин, М. Кеєпан, О. В. Коляда, А. Корнилюк та Р. Корнилюк, В. В. Лісіца, В. І. Місюкевич, О. М. Михайленко, Я. В. Петруненко, А. О. Райчева, В. А. Устименко, К. Харченко, К. О. Хрімлі, Р. Шостак. Проте, досить обмежено досліджено особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану в Україні. Ця тема стає особливо важливою в контексті сучасної ситуації в державі, де воєнний стан вимагає специфічного підходу до регулювання економічних процесів.

Мета статті – визначити основні аспекти правового регулювання господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану та надати рекомендації щодо його вдосконалення. Для досягнення мети в ході дослідження було вирішено низку завдань: визначено поняття «торговельно-економічна діяльність» та роль торговельно-економічної діяльності у створенні сприятливих умов для стабільного економічного зростання країни; проаналізовано сучасний стан господарсько-торговельної діяльності в Україні; розглянуто правове регулювання господарсько-торговельної діяльності в Україні та визначено його особливості; надано рекомендації щодо вдосконалення господарсько-торговельної діяльності в Україні. В ході дослідження використані загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розкриття теми дослідження, вважаємо за необхідне з'ясувати зміст поняття «господарсько-торговельної діяльності». Звернемося до визначення, наданого законодавцем у Господарському кодексі України, яке, на нашу думку, є найбільш точним. В ньому під господарсько-торговельною діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері товарного обігу з метою продажу продукції, що має виробни-

чо-технічне призначення, товарів народного споживання та надання послуг, що сприяють їх реалізації. Суб'єкти господарювання (фізичні особи-підприємці чи юридичні особи) здійснюють різні форми господарсько-комерційної діяльності, зокрема, матеріально-технічне постачання та збут, енергозабезпечення, заготівлю, оптову та роздрібну торгівлю, громадське харчування, продаж та оренду засобів виробництва, комерційне посередництво в торговельній діяльності та інші допоміжні заходи, що забезпечують реалізацію товарів і послуг у сфері обігу. Залежно від ринкової сфери – внутрішньої чи зовнішньої, в якій відбувається товарний обмін, господарсько-торговельна діяльність набуває вигляду або внутрішньої, або зовнішньої торгівлі [1].

Внутрішня та зовнішня торгівля мають важливе значення для економіки країни. Внутрішня торгівля відіграє ключову роль у забезпеченні сталого функціонування внутрішнього ринку. Це сприяє не лише задоволенню потреб населення в різноманітних товарах і послугах, але й стимулює внутрішнє виробництво та підприємницьку активність. Збільшення обсягів внутрішньої торгівлі сприяє інвестиціям, створює нові робочі місця та покращує розвиток місцевих громад [2].

Зовнішня торгівля відкриває перед країною можливості для експорту своїх товарів та послуг за кордон, що є ключовим джерелом доходів та росту валютних резервів. Це дозволяє розширювати міжнародні ринки збуту і залучати іноземні інвестиції. Зовнішня торгівля також сприяє обміну технологіями та знаннями, що підвищує інноваційний потенціал країни та її конкурентоспроможність на світовому ринку [3].

Отже, господарсько-торговельна діяльність відіграє важливу роль у створенні сприятливих умов для стабільного економічного зростання країни. Її ефективне функціонування в умовах воєнного стану стає ще більш суттєвим, оскільки воно визначає можливості держави забезпечити свої потреби, зберегти економічну стабільність та розпочати процес відновлення після завершення війни. Правове регулювання господарсько-торговельної діяльності у таких складних умовах має певні особливості, розуміння яких є критично важливим для забезпечення економічної стійкості та подальшого розвитку країни. Перш ніж перейти до їх розгляду, необхідно проаналізувати сучасний стан господарсько-торговельної діяльності в Україні.

Внутрішня торгівля. Згідно з даними Міністерства економіки України, у 2023 році внутрішній валовий продукт (ВВП) України зріс на 5%, що є позитивним показником після спаду на 28,8% у 2022 році. Найвищі темпи відновлення спостерігалися у оборонному секторі, сільському господарстві, переробній промисловості та внутрішній торгівлі [4].

Варто відзначити, що внутрішня торгівля, включаючи роздрібну та оптову, має найвагоміший внесок у ВВП України, становлячи 13,8%. Друге місце за вагомістю посідає сільське господарство з показником 10,6%, тоді як внесок переробної промисловості складає 10,3%, розміщуючи цей сектор на третьому місці [5].

Зовнішня торгівля. Українські підприємства-експортери зазнали значних збитків через фізичне знищення та окупацію, а також порушення логістичних маршрутів та енергопостачання виробничих потужностей, що природно призвело до падіння українського експорту. Протягом 2023 року ці згубні фактори

динамічному функціонуванню економічних процесів без надмірного обмеження підприємницької ініціативи. Деретуляція торгівельно-господарської діяльності в умовах воєнного стану сприяє оптимізації підприємницької діяльності шляхом зменшення кількості необхідних дозволів, особливо це вигідно для новостворених підприємств. Замість дозволів суб'єкти господарювання подають декларацію про господарську діяльність до відповідних органів, що дозволяє спростити процеси та збільшити швидкість запуску бізнесу. Однак ці спрощення не поширюються на зовнішньоекономічну діяльність, включаючи отримання спеціальних ліцензій, які залишаються обов'язковими, зокрема для експорту певних видів товарів [12, с. 278].

Один із перших кроків у цьому напрямку – прийняття Постанови КМУ від 18 березня 2022 року № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану», яка передбачає можливість набуття права на провадження господарської діяльності суб'єктами господарювання за спрощеною процедурою без отримання дозвільних документів. Крім того, встановлено, що строки дії строкових ліцензій та документів дозвільного характеру автоматично продовжуються на період воєнного стану, що дозволяє підприємствам продовжувати свою діяльність без додаткових формальностей у надзвичайних умовах [13, с. 277];

- **тарифне регулювання.** В березні 2022 року прийнято новий Закон України «Про митний тариф», який скасовує попередній закон та вводить міжнародну митну класифікацію товарів. Це спрощує митне оформлення та адаптує систему до міжнародних стандартів [14];

- **ліцензування та квотування зовнішньоекономічної діяльності.** Уряд прискорив процес отримання ліцензій, що дозволяє підприємствам отримувати дозволи швидко, протягом 1-2 днів, навіть без фізичного відвідування Міністерства економіки. Це спрощує бюрократичні процедури та стимулює бізнес в умовах воєнного стану. Крім того, уряд вніс зміни до переліку товарів, які підлягають ліцензуванню, зокрема, вводячи вимоги щодо ліцензування експорту певних продуктів харчування, щоб забезпечити достатню кількість продовольства на внутрішньому ринку. Подання заявок на отримання ліцензій може здійснюватися в електронному вигляді, що полегшує процес для суб'єктів господарювання та сприяє оперативному отриманню дозволів [13, с. 277];

- **валютний контроль.** В умовах воєнного стану Національний банк України (НБУ) змінив граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів. Тепер для всіх експортно-імпортних операцій встановлено граничний строк розрахунків у 90 календарних днів, що є суттєвим скороченням порівняно з мирним часом, коли граничні строки становили 365 днів [15]. Це може вплинути на швидкість та ефективність торговельних операцій, зокрема, в умовах невизначеності та обмежень ввозу-вивозу під час воєнного стану;

- **технічне регулювання.** Україна здійснює реформи та гармонізацію своїх технічних регламентів з вимогами ЄС та інших міжнародних організацій. Це включає впровадження стандартів безпеки та якості продукції, що може покращити доступ до світових ринків та стимулювати експорт [16];

- **цифрова трансформація економіки.** В 2023 році Уряд України спрямовував зусилля на цифрову трансформацію економіки. Варто відзначити ухва-

лення законопроектів щодо розвитку цифрової економіки, прийняття важливих положень щодо реєстрації доменних імен та управління хмарними послугами, а також затвердження вимог для надавачів електронних довірчих послуг. Важливим досягненням стало приєднання України до пілотного проекту «National Pavilion Account» в межах EU4Digital, спрямованого на розвиток транскордонної електронної комерції та підтримку малих та середніх підприємств [17, 18].

- **торговельні угоди.** Україна продовжує активно укладати та розширювати свої торговельні угоди з іншими країнами. Це сприяє зниженню тарифів та інших торговельних бар'єрів, а також забезпеченню доступу до нових ринків для українських продуктів. Однак воєнна ситуація створює певні обмеження на відкриття нових ринків та проведення фізичних інспекцій, що ускладнює процес торгівлі;

- **доступне кредитування.** Кредити стали більш доступними завдяки розширенню та продовженню програми «5-7-9%». Український бізнес, де більш як половина власників є українцями, може отримати кредит під 0% протягом дії воєнного стану та протягом місяця після його завершення. Після цього періоду ставка складатиме лише 5%. Максимальна сума кредиту також зросла до 60 млн. гривень [19].

Отже, правове регулювання господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану в Україні має певні особливості, спрямовані на забезпечення економічної стабільності та захисту національних інтересів. Ці особливості включають в себе спрощення ведення бізнесу, тарифне регулювання, ліцензування та квотування зовнішньоекономічної діяльності, валютний контроль, технічне регулювання, торговельні угоди та доступне кредитування.

Для подальшого розвитку господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану в Україні необхідно продовжувати вдосконалювати правове регулювання, спрямоване на забезпечення економічної стабільності та захисту національних інтересів. Особлива увага повинна бути приділена таким аспектам, як:

- **підтримка бізнесу.** Продовження програм підтримки та стимулювання бізнесу, зокрема, шляхом збереження доступу до кредитів за пільговими умовами, спрощення процедур ліцензування та реєстрації підприємств;

- **створення сприятливого інвестиційного клімату.** Розвиток інвестиційного середовища шляхом приваблення інвесторів, які були б зацікавлені в розвитку економіки в умовах воєнного стану;

- **розширення торговельних відносин.** Продовження укладання та розширення торговельних угод з іншими країнами для забезпечення нових ринків збуту для українських товарів та послуг;

- **підтримка експорту.** Запровадження заходів, спрямованих на підтримку експорту українських товарів та послуг на міжнародні ринки, зокрема шляхом спрощення митних процедур та вивезення товарів;

- **розвиток внутрішнього ринку.** Збільшення обсягів виробництва та споживання внутрішніх товарів та послуг шляхом підтримки вітчизняного виробництва та сприяння попиту на українську продукцію.

Загалом, для подальшого розвитку господарсько-торговельної діяльності в умовах воєнного стану важливо продовжувати приймати ефективні заходи, спрямовані на підтримку економіки та захист національних інтересів.

Висновки і пропозиції. Неможливо переоцінити роль господарсько-торговельної діяльності у сприянні сталому економічному зростанню, особливо під час воєнного стану, коли її ефективне функціонування стає першочерговим. Розуміння нюансів правового регулювання господарсько-торговельної діяльності в таких умовах є вкрай важливим для забезпечення стабільності та сприяння майбутньому розвитку. Ці нюанси охоплюють різні аспекти, включаючи оптимізацію бізнес-процесів, регулювання тарифів, управління ліцензуванням і квотами для зовнішньоекономічної діяльності, моніторинг валютних операцій, встановлення технічних стандартів, цифрову трансформацію економіки, переговори про торговельні угоди та надання доступних кредитів. Просуваючись вперед, вкрай важливо постійно покращувати законодавчу базу, зосереджуючись на зміцненні підтримки бізнесу, створенні привабливого інвестиційного клімату, розширенні торгових партнерств, сприянні експорту та зростанню внутрішнього ринку.

Список використаної літератури

1. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Лісіца В. В., Місюкевич В. І., Михайленко О. М. Формування системи внутрішньої торгівлі України: теорія, практика, інновації: колективна монографія. Полтава: ПУЕТ, 2020. 232 с.
3. Коляда О. В., Райчева А. О. Зовнішня торгівля України як чинник розвитку міжнародних економічних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 2. С. 78-82. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_2_2019ua/17.pdf
4. Мінекономіки оцінило зростання ВВП України у 2023 р. у 5%. Інтерфакс-Україна. 2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/959975.html>
5. Шостак Р. Чому держава утискає ритейл, якщо він є драйвером економіки. Економічна правда. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/4/703915/>
6. Данилишин Б. Поточний стан економіки і реального сектору України. Главком. 2024. URL: https://glavcom.ua/columns/b_danilishyn/potochnij-stan-ekonomiki-i-realnoho-sektoru-ukrajini-984572.html
7. Фатєєв А. О. Правове регулювання господарсько-торговельної діяльності: стан та перспективи розвитку – Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 березня 2023 р.). У 2-х томах. Том 1. Київ: ВАІТЕ, 2023. 464 с. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/213/DevelopmentOfUkraine_vol1.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=273
8. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
9. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
10. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів: Постанова КМУ від 15 червня 2006 р. № 833. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF#Text>
11. Савчин М. Чотири вершини трансформацій: ефективність правового регулювання економічних інституцій. Право України. 2021. С. 89-134. DOI: 10.33498/loou-2021-04-089
12. Харченко К. Особливості імпортно-експортних операцій в період воєнного стану. Ліга Закон. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/211993_osoblivost-mportno-eksportnih-operatsiy-v-perod-vonnogo-stanu
13. Петруненко Я. В. Особливості дерегуляції господарських правовідносин у сучасних умовах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2023. Вип. 78: ч. 1. С. 273-280. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.44>

14. Про митний тариф України: Закон України від 19 жовтня 2022 року № 2697-І. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text>
15. Переглянуто граничні строки розрахунків для деяких експортних операцій. НБУ. 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pereglyanuto-granichni-stroki-rozrahunkiv-dlya-deyakh-eksportnih-operatsiy>
16. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 № 124-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text>
17. Електронна торгівля. EU4Digital. 2023. URL: <https://eufordigital.eu/uk/thematic-area/etrade/>
18. Keenan M. Global Ecommerce Statistics: Trends to Guide Your Store in 2024. Shopify. 2023. URL: <https://www.shopify.com/enterprise/blog/global-ecommerce-statistics>
19. Корнилюк А., Корнилюк Р. Наскільки ефективно один із найвідоміших інструментів підтримки бізнесу – державна програма «5-7-9» – працює в умовах війни? Укрінформ. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3836803-derzavna-programa-pidtrimki-biznesu-dostupni-krediti-579-u-posukah-optimalnogo-dizajnu.html>

References

1. Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 436-IV of January 16, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
2. Lisitsa, V. V., Misyukevych, V. I., Mykhaylenko, O. M. (2020). Formation of the internal trade system of Ukraine: theory, practice, innovations: collective monograph. Poltava: PUET, 232 [in Ukrainian].
3. Kolyada, O. V., Raycheva, A. O. (2019). Foreign trade of Ukraine as a factor in the development of international economic relations. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, 2, 78-82. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_2_2019ua/17.pdf [in Ukrainian].
4. The Ministry of Economy estimated the growth of Ukraine's GDP in 2023 at 5%. *Interfaks-Ukrayina*. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/959975.html> [in Ukrainian].
5. Shostak, R. (2023). Why the state suppresses retail, if it is the driver of the economy. *Ekonomichna Pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/4/703915/> [in Ukrainian].
6. Danylyshyn, B. (2024). Current state of the economy and real sector of Ukraine. *Hlavkom*. URL: https://glavcom.ua/columns/b_danilishyn/potochnij-stan-ekonomiki-i-realnoho-sektoru-ukrajini-984572.html [in Ukrainian].
7. Ustymenko, V.A., Hradoboyev, Ye. S., Illarionov, O. Yu., Sanchenko, A. Ye. (2023). Development of Ukraine under military influence: socio-legal, economic and ecological aspects: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Kyiv, March 28, 2023). U 2 tomakh. Tom 1. Kyiv: VAITE, 464. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/213/DevelopmentOfUkraine_vol1.pdf?sequence=1&isAllo wed=y#page=273 [in Ukrainian].
8. On foreign economic activity: Law of Ukraine dated April 16, 1991 No. 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> [in Ukrainian].
9. On protection of consumer rights: Law of Ukraine dated May 12, 1991 No. 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukrainian].
10. On the approval of the Procedure for conducting trade activities and the rules of trade service on the consumer goods market: Resolution of the CMU dated June 15, 2006 N 833. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
11. Savchyn, M. (2021). Four horsemen of transformations: effectiveness of legal regulation of economic institutions. *Pravo Ukrayiny*, 89-134. DOI: 10.33498/louu-2021-04-089 [in Ukrainian].
12. Kharchenko, K. (2022). Peculiarities of import-export operations in the period of martial law. *Liha Zakon*. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/211993_osoblivost-mportno-eksportnikh-operatsiy-v-perod-vonnogo-stanu [in Ukrainian].
13. Petrunenko, Ya. V. (2023). Peculiarities of deregulation of economic legal relations in modern conditions. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya Pravo*, 78: 1, 273-280. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.44> [in Ukrainian].

14. On the customs tariff of Ukraine: Law of Ukraine dated October 19, 2022 No. 2697-I. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text> [in Ukrainian].
15. The settlement deadlines for some export operations have been revised. NBU. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pereglyanuto-granichni-stroki-rozrahunkiv-dlya-deyakih-ekspornih-operatsiy> [in Ukrainian].
16. On technical regulations and conformity assessment: Law of Ukraine dated 15.01.2015 No. 124-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text> [in Ukrainian].
17. Electronic trade (2023). EU4Digital. URL: <https://eufordigital.eu/uk/thematic-area/etrade/> [in Ukrainian].
18. Keenan, M. (2023). Global Ecommerce Statistics: Trends to Guide Your Store in 2024. Shopify. URL: <https://www.shopify.com/enterprise/blog/global-ecommerce-statistics>.
19. Kornilyuk, A., Kornilyuk, R. (2024). How effectively does one of the most famous business support tools - the state program “5-7-9” - work in wartime?. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3836803-derzavna-programa-pidtrimki-biznesu-dostupni-krediti-579-u-posukah-optimalnogo-dizajnu.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.03.2024 р.

M. V. Syrotko, PhD Student

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and
Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine»
60 Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine
e-mail: syrotko.m@yahoo.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0391-8787>

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF ECONOMIC AND COMMERCIAL ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

Summary

The article is devoted to the study of the peculiarities of legal regulation of economic and commercial activities carried out by business entities during the period of war in Ukraine. The relevance of the study is due to the importance of economic and commercial activities for ensuring the economic stability of the State and protection of national interests in the context of a full-scale invasion.

The purpose of the article is to determine the main aspects of legal regulation of economic and commercial activity under martial law and to provide recommendations for its improvement. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: the author defines the concept of “trade and economic activity” and the role of trade and economic activity in creating favorable conditions for stable economic growth of the country; analyzes the current state of economic and trade activity in Ukraine; examines the legal regulation of economic and trade activity in Ukraine and identifies its features; and provides recommendations for improving economic and trade activity in Ukraine. The study uses general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

Based on the results of the study, it is established that the legal regulation of economic and commercial activity under martial law in Ukraine has certain peculiarities aimed at ensuring economic stability and protecting national interests. These features include deregulation of economic activity, tariff regulation, licensing and quotas for foreign economic activity, currency control, technical regulation, digital transformation of the economy, trade agreements and affordable lending. For the further development of economic and trade activities under martial law in Ukraine, it is necessary to continue to improve legal regulation, focusing on further business support, creating a favorable investment climate, expanding trade relations, supporting exports and developing the domestic market.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300725>

УДК 347.1(045)

М. О. Кармазін, аспірант
Київський міжнародний університет
Кафедра публічного та європейського права
вул. Львівська, 49, Київ, 03179, Україна
e-mail: maksym.karmazin@gmail.com

ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ІТ ІНДУСТРІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

У сучасному світі стрімкого розвитку інформаційних технологій, важливість технологій штучного інтелекту у сфері інформаційно-технологічної індустрії стає визначальною, призводячи до серйозних викликів для правового регулювання, особливо в контексті інтелектуальної власності. У науковій статті автор здійснює вивчення технології штучного інтелекту як об'єкта правового захисту інтелектуальної власності, фокусує на порівняльно-правових засадах в міжнародному та українському праві. Автор проводить докладний аналіз сучасного стану розвитку штучного інтелекту в ІТ індустрії, розглядаючи юридичні аспекти в країнах Європи, Азії, Сполучених Штатів Америки та України. У статті представлено результати розгляду низки ключових аспектів, пов'язаних із правовим захистом інтелектуальної власності, таких як: патентування, встановлення авторських прав на системи машинного навчання.

Автором здійснено детальний аналіз міжнародних стандартів, конвенцій та інших регулюючих нормативно-правових документів у контексті регулювання використання штучного інтелекту. Проведено вивчення законодавства України, акцентуючи увагу на проблемних аспектах та національних особливостях. Результати дослідження розкривають прогалини в національному та міжнародному правовому середовищі та визначають проблеми в регулюванні технологій використання штучного інтелекту. В статті представлено перспективні напрямки для подальшого вдосконалення правової системи, надаючи баланс між захистом інтелектуальної власності та сприянням інноваціям у секторі ІТ. Представлена стаття є важливим джерелом для науковців, практикуючих юристів та регуляторів, які цікавляться взаємодією між технологічним розвитком та правовим регулюванням штучного інтелекту в міжнародному та українському праві. Оскільки окреслена тематика є новою та перебуває в процесі динамічного оновлення, її дослідження потребує постійного та детального вивчення у наукових колах.

Ключові слова: ІТ індустрія, право інтелектуальної власності, технологічний розвиток, міжнародне право, патент, інновація.

Постановка проблеми. Інформаційна та технологічна революція, яка охопила світ у другій половині ХХ століття, призвела до стрімкого розвитку сучасних технологій, зокрема технологій штучного інтелекту (ШІ). ІТ індустрія стає

ла каталізатором цього процесу, перетворюючи спосіб функціонування різних секторів суспільства. Однак, разом із зростанням впровадження ІІІ у практику, виникли серйозні виклики для правового регулювання, зокрема, в контексті прав інтелектуальної власності.

Актуальність дослідження правового регулювання використання технологій ІІІ в ІТ індустрії визначається не лише швидкими темпами розвитку цієї технології, але й її впливом на економіку, соціальні відносини та національну безпеку. Проблеми, пов'язані з патентуванням алгоритмів, визначенням авторських прав на системи машинного навчання стають невід'ємною частиною сучасного дискурсу з інтелектуальної власності. Отже, дослідження порівняльно-правових засад регулювання технологій ІІІ у міжнародному та українському праві стає актуальним завданням, спрямованим на заповнення прогалин у правовому регулюванні та забезпечення ефективного балансу між захистом інтелектуальної власності та стимулюванням інновацій у сфері ІТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблематика недостатньо представлена у сучасних наукових розвідках. При проведенні дослідження акцент був здійснений на нормативно-правових документах, міжнародних та українських наукових розвідках, що прямо чи опосередковано стосувалися теми – А. Демченко, О. Кривецького, О. Радутного, В. Стрельник, Ю. Тюря, І. Яцкевич, J. Cohen, D. Duric, Kim Yoon-mi, K. Zivkovic.

Метою статті є визначити та охарактеризувати порівняльно-правові засади технології штучного інтелекту в ІТ індустрії як об'єкт права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Зі стрімким розвитком ІТ та високотехнологічного виробництва штучний інтелект (ІІІ) став складною проблемою, вирішення якої є одним із найпріоритетніших у розвитку високотехнологічного суспільства.

Штучний інтелект матиме значний вплив у галузі авторського права. З точки зору авторського права, ключовим питанням є право власності на авторські розробки, створені штучним інтелектом. Користувачі повинні укласти попередню згоду щодо використання системи штучного інтелекту, яка може призвести до створення нових розробок, захищених авторським правом, і це має включати умови щодо власності, патентних прав, передачі та ліцензування, щоб уникнути потенційних судових розглядів.

Авторське право є важливим активом інтелектуальної власності, оскільки воно захищає технологічний продукт (код і дані) від несанкціонованого використання та відтворення. Слід ідентифікувати та відслідковувати учасників, які зробили внесок у технологію. Право власності та конфіденційність авторських прав мають бути чітко визначені в письмовій угоді. Системи ІІІ включають великі набори даних, які можуть бути захищені авторським правом як компіляції даних. Ці набори даних і базові алгоритми є важливими активами компанії. Контрактні умови з кінцевими користувачами та третіми сторонами мають чітко визначати дозволене використання.

Провідні європейські країни заявляють про готовність юридично визнати комп'ютерну програму автором твору, поставивши таким чином штучний інтелект в один ряд з людським. Країни ЄС визначили створення єдиного цифрового ринку як пріоритетний напрям розвитку. Європейський парламент схвалив

Резолюцію про цивільно-правові положення щодо робототехніки. Документ, який складається з понад 100 пунктів, стосується різних аспектів і проблем робототехніки. Зокрема, пропонується створення правової бази для використання штучного інтелекту та запровадження загальноєвропейської системи реєстрації «розумних» машин [2].

На думку парламентарів, певним категоріям роботів має бути присвоєно індивідуальний реєстраційний номер, який буде вноситися до спеціального реєстру, де можна буде знайти детальну інформацію про робота, включаючи інформацію про виробника, власника та умови компенсації у разі пошкодження [3, с. 50].

Європейська комісія намагається зменшити ризики, пов'язані з використанням штучного інтелекту, шляхом встановлення додаткових, пропорційних і гнучких правил, які допоможуть Європі відігравати провідну роль у встановленні глобальних стандартів безпеки для використання штучного інтелекту. Закон ЄС про штучний інтелект класифікує технології штучного інтелекту за рівнем ризику: від мінімального до обмеженого, високого та забороненого. До серйозних ризиків належать: біометричний нагляд, поширення дезінформації або дискримінаційних висловлювань. Системи штучного інтелекту з неприйнятним рівнем ризику для безпеки людини будуть суворо заборонені.

Щодо публічного характеру розгляду законодавчих змін, то у 2018-2019 роках у Франції почалися публічні дебати щодо трансформацій, пов'язаних із цифровою трансформацією. Це включало конституційні зміни, а також зміни в законодавстві. У січні 2020 року депутат Національних зборів Франції П'єр-Ален Рафан запропонував Хартію штучного інтелекту та алгоритмів (*Charte de l'intelligence artificielle et des algorithmes*) [7].

У грудні 2023 року Європейський парламент офіційно досягнув попередньої згоди з Радою щодо акту штучного інтелекту. Завдяки цій угоді Європейський Союз запровадив першу в світі комплексну постанову щодо штучного інтелекту, відому як Закон про штучний інтелект. Ця знакова постанова зараз знаходиться на завершальній стадії імплементації, оскільки їй ще потрібно офіційно прийняти Парламентом і Радою. Закон про ШІ спрямований на захист добробуту та основних прав громадян ЄС, створюючи прецедент для глобального управління ШІ [15].

Федеральні, державні та місцеві органи влади США продовжують демонструвати готовність займати певні позиції по всьому спектру регулювання, в тому числі, у світлі останніх подій і суспільних рухів, що призвело до різних політичних підходів до регулювання штучного інтелекту. Один з них полягає у повній забороні технологій штучного інтелекту. Необхідно розуміти, що ризиковані або суперечливі випадки використання штучного інтелекту продовжуватимуть генерувати подібну громадську підтримку і, зрештою, можуть призвести до відмови американської громадськості від масового розгортання систем штучного інтелекту [14].

У більшості випадків тенденція свідчить на користь більш індивідуальних і більш нюансованих оцінок того, як найкраще регулювати системи штучного інтелекту відповідно до їхнього кінцевого використання регуляторними органами США. Тим не менш, існує невід'ємний ризик того, що реакційна законодавча

реакція призведе до негармонійної, фрагментованої національної нормативно-правової бази. Існує нагальна потреба в розробці правової доктрини, щоб забезпечити повноцінне функціонування систем штучного інтелекту в Сполучених Штатах. Крім того, оскільки штучний інтелект поширюється в різних секторах, а потреба в даних зростає, законодавство, яке традиційно не було зосереджене на штучному інтелекті, починає все більше впливати на розвиток технологій штучного інтелекту. Цей вплив можна спостерігати в таких сферах, як конфіденційність, дискримінація, антимонопольне та імміграційне законодавство, пов'язане з трудовими відносинами. Хоча деякі з цих сфер можуть допомогти пом'якшити етичні проблеми, які іноді виникають у зв'язку зі штучним інтелектом (наприклад, усунення упереджень), інші можуть невинувато сповільнити його розвиток і ускладнити його роботу (наприклад, виконання запитів споживачів на видалення відповідно до законів про конфіденційність або забезпечення робочої сили, необхідної для розробки технології ШІ) [5].

Законодавство США стверджує, що згідно з їхнім правовим режимом інновації, створені людьми, підлягають авторському праву, а не інновації, які є результатом роботи алгоритмів, зашифрованих для штучного інтелекту. Закони про патенти забороняли використовувати методи розробки однієї особи іншим протягом певного періоду, тоді як закон про патенти передбачає виключення, коли інновації штучного інтелекту можуть бути запатентовані, наприклад, програмне забезпечення, алгоритми, бізнес-методи та математичні методи.

Президент США Джо Байден підписав виконавчий наказ про штучний інтелект, в якому розглянуто численні проблеми, зокрема ризики, пов'язані з найпотужнішими системами штучного інтелекту, вплив автоматизації на ринок праці та способи, якими штучний інтелект може посягати на громадянські права та конфіденційність [12]. Значна частина положень наказу зобов'язує різні урядові департаменти і агенції США формулювати подальші вказівки або подавати відповідні звіти. Таким чином, для того, щоб відчуті повний вплив виконавчого наказу, потрібен час, і це обумовлено тим, наскільки чітко він буде виконуватися.

В Азії немає загального законодавства щодо штучного інтелекту, але кілька азійських країн запровадили різні заходи для регулювання розробки та застосування штучного інтелекту. Законодавці країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, а також наукова спільнота бере участь у законотворчій та дослідницькій діяльності, тобто певні кроки на шляху до створення надійних та ефективних правових норм, що регулюють використання штучного інтелекту.

З точки зору правової доктрини найбільш розвинених країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (Китай, Південної Кореї, Японії та ін.), слід зазначити, що вони мають досить якісне законодавство.

AIDP надає довгострокову перспективу стратегічної ситуації Китаю щодо штучного інтелекту, включаючи його можливості та потенційні ризики. Дотримуючись технологічного підходу, може виникнути спокуса зосередитися на заявлених можливостях штучного інтелекту, щоб отримати уявлення про типи технологій, в які інвестує Китай. Однак такий підхід швидше за все, дасть лише короткострокову перспективу і незабаром застаріє, оскільки технологічні інновації швидко розвиваються. Крім того, він не пояснює, чому Китай хоче розвивати потужний сектор штучного інтелекту в найближчі десятиліття [8].

Важливим аспектом є привернення уваги до необхідності законодавчого врегулювання правовідносин між людиною і штучним інтелектом у Південній Кореї, де законодавець одним із перших запровадив низку доктринальних положень («Корейське право розвитку штучного інтелекту роботів» (2005), «Етичний статут роботів» (2007) і «Правове регулювання автономних систем в Південній Кореї» (2012) [10].

У даному законодавстві Південної Кореї деталізовано необхідність детального регулювання діяльності творців програм для функціонування роботів, а також осіб, які беруть участь у їх розробці та виробництві, використанні та знищенні [6, с. 200].

Серед ключових документів Японії у досліджуваній сфері можна віднести «План економічного відновлення Японії», «Нова стратегія робототехніки. Стратегія робототехніки Японії: Огляд, стратегія, план дій» [11]. Для японської правової доктрини характерна розробка та імплементація керівних принципів, однак, не підкреслює, що вони покликані забезпечити безпечне використання роботів нового покоління. Науково-технічний прогрес у сфері штучного інтелекту розвивається надзвичайно стрімко, що вимагає створення гнучкого законодавства для регулювання експлуатації інтелектуальних роботів.

Міністерство економіки, торгівлі та промисловості Японії (METI), працюючи разом із Групою експертів із впровадження принципів штучного інтелекту, сформулювало документ під назвою «Рекомендації щодо впровадження принципів штучного інтелекту, версія 1.1» [9]. У цих рекомендаціях міститься стислий виклад практичних кроків дотримуватися соціальних принципів ШІ, орієнтованого на людину, як це визначено Радою з інтегрованої інноваційної стратегії в березні 2019 року. Сім соціальних принципів ШІ: орієнтація на людину, освіта чи грамотність, захист конфіденційності, забезпечення безпеки, справедливості конкуренції та чесності, підзвітності і прозорості та інновацій.

Актуальним залишається процес реформування законодавства у сфері авторського права з метою забезпечення адекватного регулювання, збалансованого з публічними та приватними інтересами. Потребує вирішення питання визнання об'єктів, створених за допомогою штучного інтелекту та безпосередньо штучного інтелекту, такими, що підлягають охороні. З огляду на курс України на євроінтеграцію, очевидно, що стандарти ЄС у цій сфері в майбутньому стануть основою для відповідного національного законодавства [4].

Проблема патентоспроможності технологій штучного інтелекту також має свою специфіку в контексті патентування винаходів, створених системами штучного інтелекту, специфічної правосуб'єктності таких систем. Тому може скластися ситуація, коли винахід і винахідник – це один і той самий штучний інтелект, і в такому випадку неможливо вирішити обидві проблеми одночасно.

Деякі технології штучного інтелекту не повинні патентуватися, щоб забезпечити вищезгадане розмежування між винахідником і винаходом, створеним винахідником. Основна проблема полягає не у визнанні авторства штучного інтелекту, а в законодавчому визначенні особи, якій будуть належати майнові права на об'єкт, створений програмою.

Наразі автором твору, створеного штучним інтелектом, може бути визнаний творець самого штучного інтелекту. Україна нещодавно концептуально оновила

законодавство у сфері авторського права. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [1] передбачає, що у разі, якщо неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, є результатом використання об'єктів авторського права та / або об'єктів суміжних прав, відповідний суб'єкт користується правом особливого роду (*suī generis*) на такий неоригінальний об'єкт, за умови дотримання ним прав суб'єкта авторського права або суміжних прав, об'єкт суміжних прав якого зазнав використання у процесі генерування такого неоригінального об'єкта.

Ефективне вирішення цих проблем інтелектуальної власності вимагає колективних зусиль усіх зацікавлених сторін, включаючи політиків, постачальників послуг, розробників, творців вмісту та власників бізнесу. Розробники штучного інтелекту повинні переконатися, що вони дотримуються законів, пов'язаних із отриманням даних, які використовуються для навчання їхніх моделей [13]. Це може включати отримання ліцензій або компенсацію для тих, хто володіє інтелектуальною власністю, що використовується, або розподіл доходу, отриманого за допомогою інструменту ШІ.

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити висновок, що існуючі порівняльно-правові засади регулювання технологій ШІ виявляються недостатніми для вирішення викликів, які постають у зв'язку з інноваційними рішеннями в ІТ галузі. Розрізнення між міжнародним та національним законодавством, а також невідповідності у визначенні прав та обов'язків сторін, створюють прогалини, які потребують запровадження швидких дій. Однак, варто відзначити, що існує потенціал для гармонізації правових норм у сфері інтелектуальної власності в контексті ШІ. Застосування міжнародних стандартів та найкращих практик може допомогти створити єдиний фреймворк, який сприятиме розвитку технологій та захисту прав їхніх творців.

Список використаної літератури

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T222811>.
2. Кривецький О. До проблеми правового регулювання штучного інтелекту. *Громадська думка про правотворення*. 2018. № 14. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3728:do-problemi-pravovogoregulyuvannya-shtuchnoho-intelektu&catid=8&Itemid=350.
3. Радутний О. Е. Юридична освіта та сфера надання правових послуг в контексті штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2019. № 2 (29). С. 40-54.
4. Стрельник В. В., Демченко А. М., Мироненко А. О. Правове поєднання права інтелектуальної власності та технології штучного інтелекту. *Приватне та публічне право. Науковий фаховий журнал*. 2020. № 4. С. 50-53.
5. Тюрю Ю. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правової доктрини у сфері штучного інтелекту в Україні. Дис... докт. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2023. 381 с.
6. Яцкевич І. І. Правове регулювання юридичних гарантій реалізації особою права на працю: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2016. 23 с.
7. Charte de l'intelligence artificielle et des algorithmes. URL: https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/dossiers/charte_intelligence_artificielle_algorithmes
8. Cohen J. The untold story of the «circle of trust» behind the world's first gene-edited babies. *Science*. 2019. URL: <https://www.science.org/content/article/untold-story-circle-trust-behind-world-s-first-gene-edited-babies>
9. Governance Guidelines for Implementation of AI Principles Ver. 1.1. URL: <https://www.>

- meti.go.jp/english/press/2022/0128_003.html
10. Kim Yoon-mi. Korea drafts «Robot Ethics Charter». The Korea Herald. 2007. URL: <https://link.galegroup.com/apps/doc/A166092392/AONE?u=google scholar&sid=AONE&xid=340db03e>.
 11. New Robot Strategy. URL: https://www.meti.go.jp/english/press/2015/pdf/0123_01b.pdf.
 12. President Biden Issues Executive Order on Safe, Secure, and Trustworthy Artificial Intelligence. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/10/30/fact-sheet-president-biden-issues-executive-order-on-safe-secure-and-trustworthy-artificial-intelligence/>
 13. The future of intellectual property in the era of AI, 2023. URL: <https://networkreadinessindex.org/the-future-of-intellectual-property-in-the-era-of-ai/>
 14. The House Intelligence Committee's hearing on Deepfakes and AI on 13 June 2019 (US House of Representatives, Permanent Select Committee on Intelligence, Press Release: House Intelligence Committee To Hold Open Hearing on Deepfakes and AI (7 June 2019)). URL: <https://www.theverge.com/2019/6/13/18677847/deep-fakes-regulation-facebook-adam-schiff-congress-artificial-intelligence>.
 15. Zivkovic K. Duric D. The AI Act – EU's First Artificial Intelligence Regulation. URL: <https://www.kinstellar.com/news-and-insights/detail/2577/the-ai-act-eus-first-artificial-intelligence-regulation>.

References

1. Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» of 01 December 2022 № 2811-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T222811> [in Ukrainian].
2. Kryvetskyi O. (2018). On the problem of legal regulation of artificial intelligence. *Hromadska dumka pro pravotvorennia* Vol. 14. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3728:do-problemi-pravovogoregulyuvannya-shitchnogo-intelektu&catid=8&Itemid=350. [in Ukrainian].
3. Radutnyi O. E. (2019). Legal education and the sphere of legal services in the context of artificial intelligence. *Informatsiia i pravo*. Vol. 2 (29). PP. 40-54 [in Ukrainian].
4. Strelnyk V. V., Demchenko A. M., Myronenko A. O. (2020). Legal combination of intellectual property rights and artificial intelligence technology. *Pryvatne ta publichne pravo. Naukovyi fakhovyi zhurnal*. Vol. 4. PP. 50-53. [in Ukrainian].
5. Tiuria Yu. I. (2023). Administrative and legal mechanism for the implementation of the legal doctrine in the field of artificial intelligence in Ukraine. *Dys... dokt. yurud. nauk: 12.00.07*. Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vntrishnikh sprav, Dnipro. 381 p. [in Ukrainian].
6. Iatskevych I. I. (2016). Legal regulation of legal guarantees of the implementation of the right to work by a person: avtoref. *Dys... kand. yurud. nauk: 12.00.05*. Kyiv. 23 p. [in Ukrainian].
7. Charte de l'intelligence artificielle et des algorithmes. URL: https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/dossiers/charte_intelligence_artificielle_algorithmes.
8. Cohen J. (2019). The untold story of the «circle of trust» behind the worlds first gene-edited babies. *Science*. URL: <https://www.science.org/content/article/untold-story-circle-trust-behind-world-s-first-gene-edited-babies>.
9. Governance Guidelines for Implementation of AI Principles Ver. 1.1. URL: https://www.meti.go.jp/english/press/2022/0128_003.html.
10. Kim Yoon-mi (2007). Korea drafts «Robot Ethics Charter». The Korea Herald. URL: <https://link.galegroup.com/apps/doc/A166092392/AONE?u=google scholar&sid=AONE&xid=340db03e>.
11. New Robot Strategy. URL: https://www.meti.go.jp/english/press/2015/pdf/0123_01b.pdf.
12. President Biden Issues Executive Order on Safe, Secure, and Trustworthy Artificial Intelligence. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/10/30/fact-sheet-president-biden-issues-executive-order-on-safe-secure-and-trustworthy-artificial-intelligence/>
13. The future of intellectual property in the era of AI (2023). URL: <https://networkreadinessindex.org/the-future-of-intellectual-property-in-the-era-of-ai/>

- networkreadinessindex.org / the-future-of-intellectual-property-in-the-era-of-ai /
14. The House Intelligence Committees hearing on Deepfakes and AI on 13 June 2019 (US House of Representatives, Permanent Select Committee on Intelligence, Press Release: House Intelligence Committee To Hold Open Hearing on Deepfakes and AI (7 June 2019)). URL: <https://www.theverge.com/2019/6/13/18677847/deep-fakes-regulation-facebook-adam-schiff-congress-artificial-intelligence>.
 15. Zivkovic K. Duric D. The AI Act – EUs First Artificial Intelligence Regulation. URL: <https://www.kinstellar.com/news-and-insights/detail/2577/the-ai-act-eus-first-artificial-intelligence-regulation>.

Стаття надійшла 04.03.2024 р.

M. O. Karmazin, Postgraduate Student
Kyiv International University
the Department of Public and European Law
49 Lvivska St, Kyiv, 03179, Ukraine
e-mail: maksym.karmazin@gmail.com

ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN IT INDUSTRY AS AN OBJECT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS: COMPARATIVE LEGAL BASIS

Summary

In the modern world of rapid development of information technologies, the significance of artificial intelligence technologies in the information technology industry becomes decisive, leading to serious challenges for legal regulation, especially in the context of intellectual property. In this scientific article, the author conducts a study of artificial intelligence technology as an object of legal protection of intellectual property, focusing on comparative legal principles in international and Ukrainian law. The author provides a detailed analysis of the current state of artificial intelligence development in the IT industry, examining the legal aspects in European, Asian, United States, and Ukrainian jurisdictions. The article presents the results of reviewing several key aspects related to the legal protection of intellectual property, such as patenting and establishing copyright for machine learning systems. The author conducts a detailed analysis of international standards, conventions, and other regulatory legal documents regarding the regulation of artificial intelligence usage. The legislation of Ukraine is studied with a focus on problematic aspects and national peculiarities. The research results reveal gaps in the national and international legal environment and identify issues in regulating the use of artificial intelligence technologies. The article suggests prospective directions for further improvement of the legal system, balancing the protection of intellectual property and fostering innovation in the IT sector. This article serves as an essential source for researchers, practicing lawyers, and regulators interested in the interaction between technological development and legal regulation of artificial intelligence in international and Ukrainian law. Since the outlined topic is novel and undergoes dynamic updates, continuous and detailed research in academic circles is required.

Keywords: IT industry, intellectual property law, technological development, international law, patent, innovation.

О. Є. Кухарев, докт. юрид. наук, професор
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра цивільного права та процесу
проспект Льва Ландау, 27, Харків, 61080, Україна
e-mail: kukharyev@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>

ПРО РОЗУМІННЯ ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА СПАДЩИНУ

Стаття присвячена з'ясуванню значення державної реєстрації права власності у спадкових правовідносинах з урахуванням чинного законодавства України, положень вітчизняної правової доктрини та матеріалів судової практики. Обґрунтовано, що у сфері спадкування державна реєстрація права власності має специфіку, іманентно зумовлену особливостями універсального спадкового правонаступництва, що характеризується *безперервністю* існування прав та обов'язків при зміні їх носіїв. Тим самим забезпечується стабільність майнового обороту шляхом запобігання стану правової невизначеності майна, власник якого помер.

Наголошено, що державна реєстрація права власності на спадщину має правопідтверджуючий, а не правовстановлюючий характер. Зважаючи на дію правила зворотної сили прийняття спадщини, закріпленого в частині 5 статті 1265 Цивільного кодексу України, право власності на спадкове майно виникає у спадкоємця ретроспективно з часу відкриття спадщини, а не з моменту державної реєстрації прав на неї, незалежно від правового режиму спадкового майна (рухоме, нерухоме). Юридичним фактом, що породжує набуття права власності на спадкове майно зі зворотною дією у часі спадкоємцем, є прийняття ним спадщини. Хоча до здійснення державної реєстрації права власності спадкоємець обмежений у можливості розпоряджатися успадкованим нерухомим майном. Таке обмеження не є абсолютним і стосується передусім відчуження об'єктів, що входять до складу спадщини.

У статті доводиться, що значення державної реєстрації права власності у спадкових правовідносинах виявляється у двох аспектах: 1) підтвердження права власності на спадщину; 2) припинення спадкових правовідносин, які трансформуються у відносини власності. Внаслідок здійснення державної реєстрації права власності, відповідне майно втрачає правовий режим спадкового, а особа – статусу спадкоємця.

Окреслено три юридичні факти, що впливають на правовий режим спадкового майна: відкриття спадщини, прийняття спадщини та державна реєстрація права власності на неї.

Ключові слова: спадкування, спадкові правовідносини, спадщина, спадкове майно, право власності, державна реєстрація, оформлення спадщини.

Постановка проблеми. Зазвичай спадщина складається з права власності на майно, яке підлягає державній реєстрації. Через це питання значення державної реєстрації для спадкових правовідносин набуває особливої актуальності. Тим більше, що в законодавстві, правовій доктрині, а також у судовій практиці

наведене питання аж ніяк не можна вважати вирішеним. Більш того, екстраполяція спадкового права на сферу державної реєстрації прав на нерухоме майно виявляє очевидні проблеми.

Законодавство України про державну реєстрацію речових прав та їх обтяжень спирається на принцип внесення, тобто запроваджує титульну негативну систему. Згідно з ч. 4 ст. 334 Цивільного кодексу України (далі за текстом – ЦК) права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону. Додатково у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. міститься застереження про те, що речові права на нерухоме майно та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації відповідно до цього Закону, виникають з моменту такої реєстрації.

Водночас у наведеному вище спеціальному Законі державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень визначається як офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (ст. 2). З цієї дефініції виходить, що право власності виникає до моменту державної реєстрації, а державна реєстрація здійснюється лише на підтвердження права, яке виникло раніше.

Спадкове право вирішує це питання шляхом встановлення у ч. 5 ст. 1268 ЦК важливого правила про те, що незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Така неоднозначність у регулюванні державної реєстрації права власності зумовлює складнощі у правозастосовчій діяльності. Крім того, відсутня єдність і в цивілістичній науці в розумінні значення державної реєстрації права власності у сфері спадкового права. А це вимагає ретельного наукового аналізу відповідних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика державної реєстрації детально розроблена у вітчизняній цивілістиці як на монографічному рівні (колективна монографія «Право нерухомості крізь призму судової практики», видана у 2021 р. за ред. І. В. Спасибо-Фатеєвої [1], монографія І. Спасибо «Набуття права власності» [2]), так і на рівні наукових статей у періодичних виданнях (І. В. Спасибо-Фатеєва [3], В. Кисіль [4], Н. В. Майка [5], О. А. Мартинюк [6]). Окремо слід назвати фундаментальний підручник Р. А. Майданика «Речове право» (2019 р.), в якому в межах окремого параграфу досліджуються питання державної реєстрації речових прав [7, с. 73-77].

При цьому застосування державної реєстрації у спадкових правовідносинах не належить до надто опрацьованого напрямку наукових досліджень. Можна назвати лише кілька праць, в яких зроблено спробу виявити вплив державної реєстрації на виникнення у спадкоємців права власності на успадковану нерухомість. Серед них статті: О. П. Печеного «Деякі проблеми державної реєстрації в спадкових правовідносинах» [8], І. І. Главач «Момент виникнення у спадкоємців прав щодо спадщини: теоретичні та практичні аспекти» [9] та Л. В. Козловської «Публічна достовірність спадкових прав» [10].

Проте й серед названих авторів відсутня єдність у розумінні того, в який момент спадкоємці набувають право власності на спадщину і яке правове значення має державна реєстрація для спадкових правовідносин.

Метою даної статті є з'ясування значення державної реєстрації права власності на спадщину з урахуванням чинного законодавства України, положень вітчизняної правової доктрини та матеріалів судової практики.

Виклад основного матеріалу. Державна реєстрація є публічно-правовим засобом, що виконує стосовно цивільного обороту стабілізуючу функцію та має істотне значення для приватних відносин, оскільки нею тією чи іншою мірою пронизані практично всі цивільно-правові відносини, включаючи спадкові. Зважаючи на універсальний характер державної реєстрації, вона не може розглядатися у відриві від приватного права, хоча й має публічну природу. Визначаючи ЦК кодексом приватного права, М. М. Сібільов справедливо підкреслює, що об'єктивний поділ права на приватне і публічне не означає, що ці галузі права відірвані, відгороджені «китайським муром» одна від одної. Тому допустимим є те, що регламентування низки відносин цивільного права як приватного права може бути підпорядковане нормам публічного права (наприклад, державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності, реєстрація правочинів, антимонопольне законодавство тощо) [11, с. 75].

Причому державна реєстрація у спадкових правовідносинах має яскраво виражену специфіку, іманентно зумовлену сутністю універсального спадкового правонаступництва. Так, проблема збереження спадщини та забезпечення стабільності майнового обороту вирішується шляхом застосування правила про *зворотню силу прийняття спадщини*, за змістом якого незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК), тобто з дня смерті спадкодавця або з дня, з якого він оголошується померлим. Примітно, що жодних застережень, пов'язаних із правовим режимом успадкованих об'єктів, у ч. 5 ст. 1268 ЦК не наведено. Отже, набуття спадкоємцем прав на спадкове майно визначається саме часом відкриття спадщини. І це має важливе значення передусім для охорони прав спадкоємців, адже в разі прийняття ними спадщини вони набувають права не лише на майно, виявлене в момент прийняття спадщини, але й на майно, що було в наявності в день смерті спадкодавця, але з тих чи інших причин виявилось у володінні третьої особи.

В аспекті викладеного варто навести ст. 1299 ЦК, згідно з якою якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, спадкоємець зобов'язаний зареєструвати право на спадщину в органах, що здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна. Право власності на нерухоме майно *виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна*.

Утім ст. 1299 була виключена з ЦК на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» 04.07.2013 р. (набрав чинності 04.08.2013 р.).

Спадкоємець набуває право власності на спадщину під впливом універсального спадкового правонаступництва, сутність якого виражається, серед іншого, в *безперервності* переходу прав та обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців. У такий спосіб забезпечується стабільність майнового обороту, оскільки смерть власника є суттєвим дестабілізуючим фактором. Майно найбільш вразливе упродовж строку з часу відкриття спадщини та до моменту появи спадкоємців і прийняття ними спадщини. Невипадково з давньоримських часів спадщина в

цей період розумілася як «лежача» (*hereditas iacet*), адже протягом певного періоду майно померлого було нічим (*res nullius*).

Судова практика стосовно досліджуваних правовідносин почала формуватися ще до 04.08.2013 р., тобто у період дії ст. 1299 ЦК. Зокрема, у Постанові Верховного Суду України від 23.01.2013 р. зазначалося таке. Приймавши в установленому законом порядку спадщину спадкоємець з часу її відкриття набув речові права на успадковану квартиру – право володіння та право користування нею і право на захист цих прав. Право розпорядження зазначеною квартирою виникає у спадкоємця з часу державної реєстрації його права власності на квартиру [12]. Ця правова позиція застосовується і Верховним Судом [13; 14; 15].

Свого часу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ роз'яснив, що законодавець розмежує поняття «виникнення права на спадщину» та «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини», і пов'язує з виникненням цих майнових прав різні правові наслідки. Виникнення у спадкоємця права на спадщину, яке пов'язується з її прийняттям як майнового права, зумовлює входження права на неї до складу спадщини після смерті спадкоємця, який не одержав свідоцтва про право на спадщину та не здійснив його державної реєстрації [16].

У правовій доктрині була обґрунтована та набула поширення позиція, відповідно до якої момент виникнення права власності залежить від правового режиму спадщини. Зокрема, П. О. Гвоздик та С. О. Бородовський пояснюють це тим, що право власності на рухоме майно виникає з часу відкриття спадщини, а на нерухоме – з моменту реєстрації цього майна [17, с. 93, 94]. Близько до них висловлюється І. О. Дзера, яка стверджує, що стосовно нерухомого майна у спадкоємця виникає право власності в повному обсязі лише з моменту отримання правовстановлюючих документів та державної реєстрації. На думку авторки, незважаючи на виключення з ЦК ст. 1299 щодо нерухомого майна ця норма все одно діє [18, с. 121].

Ю. О. Заїка вважає, що з часу відкриття спадщини у спадкоємця виникає певне майнове право – право на спадщину. У цього майнового права особливі підстави виникнення та встановлені законом часові межі існування [19, с. 25].

Нарешті має бути відзначена позиція О. П. Печеного. Учений стверджує, що у сфері спадкових правовідносин необхідно розрізняти право на спадщину (суб'єктивне спадкове право) і право власності на окремі речі, які одночасно існують в одного суб'єкта не можуть. Право на спадщину виникає з моменту відкриття спадщини, у той час як право власності на об'єкти, що підлягають державній реєстрації, спадкоємець набуває в момент такої реєстрації [8].

Вирішення питання щодо значення державної реєстрації права власності у сфері спадкового права фактично зводиться до з'ясування моменту виникнення такого права на спадкове майно, що підлягає державній реєстрації. Йдеться передусім про нерухоме право, адже зазвичай до складу спадщини входить право власності на квартири, житлові будинки, земельні ділянки, рідше – на нежитлові приміщення. Варто критично оцінити розуміння досліджуваних правовідносин шляхом вказівки на те, що спадкоємець, який прийняв спадщину, набуває з часу її відкриття речові права на таке майно – право володіння, право користування та право на захист, а право розпорядження виникає у спадкоємця з часу державної

реєстрації його права власності. Такий погляд умовно можна охарактеризувати як «теорію розщеплення права власності на спадщину», відповідно до якої державна реєстрація набуває значення правостановлюючого юридичного факту. Крім того, час виникнення права власності поставлений у залежність від правового режиму об'єкта, що входить до складу спадщини. Так, виникнення права власності на рухоме майно пов'язане з часом відкриття спадщини, а на нерухоме – з днем державної реєстрації прав на нього.

Додаткову проблему створює те, що в ч. 5 ст. 1268 ЦК не конкретизується, на якому саме праві спадщина належить спадкоємцеві з дня смерті спадкодавця (оголошення його померлим). В юридичній літературі зміст терміна «належність» у контексті окресленої норми розкривається як присвоєння речі учасником цивільних правовідносин [17, с. 93]. Утім це жодним чином не прояснює, на якому ж правовому титулі спадкоємець присвоює речі спадкодавця.

Нез'ясованим залишається розуміння «повного обсягу права власності», про що йшлося вище, і як ця категорія співвідноситься зі змістом права власності та загальними засадами його виникнення, визначеними в розд. 1 книги 3 ЦК. Закон не допускає виникнення права власності з розщепленням у часі, всі правомочності, що складають його зміст (право володіння, право користування та право розпорядження), виникають у набувача одночасно. Право власності або виникає, або ні.

Якщо заперечувати виникнення у спадкоємця права власності на нерухоме майно ретроспективно з часу відкриття спадщини, то, зважаючи на побудову книги 3 ЦК «Право власності та інші речові права» (складається з двох розділів – розд. I «Право власності», розд. II «Речові права на чуже майно»), виходить, що у спадкоємця виникають права на чуже майно, види яких сформульовано у ЦК, щоправда, відкрито: право володіння, право користування (сервітут), право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право забудови земельної ділянки (суперфіцій), інші речові права на чуже майно. Верховний Суд України у згаданій вже постанові від 23.01.2013 р. [12] до таких речових прав спадкоємця відніс три – право володіння, право користування та право на захист.

При цьому варто врахувати особливості здійснення права на спадкування. Зокрема, способами прийняття спадщини є не лише подання відповідної заяви нотаріусу або уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування, а й постійне проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини. Додатково слід навести правову презумпцію прийняття спадщини малолітніми, неповнолітніми, недієздатними, а також обмеженими в цивільній дієздатності спадкоємцями, які вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо не відмовилися від неї.

За таких обставин виникає очевидне питання – якщо спадкоємець прийняв спадщину шляхом постійного проживання разом зі спадкодавцем та продовжує проживати в успадкованій квартирі, то який правовий режим спадкового майна? На якій підставі спадкоємець користується цим майном, тобто яке він набув право на нерухомість? Тим більше, що на практиці такі ситуації є поширеними.

Примітно, що в юридичних джерелах, виданих до 04.08.2013 р., виникнення права власності на нерухоме майно пояснювалося під кутом співвідношення загальної (ч. 5 ст. 1268 ЦК) та спеціальної норми (ст. 1299 ЦК). З урахуванням

цього формулювався висновок про те, що вся спадщина вважається такою, що належить спадкоємцеві з часу її відкриття, але право власності на нерухоме майно, що входить до її складу, виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації [17, с. 93; 20, с. 345-346].

На нашу думку, виникнення права власності на спадкове майно, що потребує державної реєстрації, з моменту її здійснення фактично руйнує конструкцію універсального спадкового правонаступництва як методологічну засаду всього спадкового права. Цілісність такої конструкції забезпечується, серед іншого тим, що спадщина переходить до спадкоємців одночасно з часу її відкриття незалежно від часу прийняття та державної реєстрації, а також незалежно від правового режиму майна (рухоме чи нерухоме). Тобто йдеться про безперервність існування прав та обов'язків при зміні їх носіїв.

Право власності на спадщину виникає у спадкоємця ретроспективно з дня смерті спадкодавця або з дня, з якого він оголошується померлим, незважаючи на час державної реєстрації. Через це державна реєстрація права власності на успадковане майно має правопідтверджуючий, а не правовстановлюючий характер. Хоча до здійснення державної реєстрації права власності спадкоємець обмежений у можливості розпоряджатися успадкованим нерухомим майном. До речі, таке обмеження не є абсолютним та стосується передусім відчуження об'єктів, що входять до складу спадщини. Так, спадкоємці до видачі свідоцтва про право на спадщину та державної реєстрації права власності можуть змінити розміри часток у спадщині, включаючи нерухоме майно та транспортні засоби (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК), шляхом укладення відповідного договору. Крім того, до оформлення права на спадщину спадкоємець згідно зі ст. 1285 ЦК може укласти договір на управління спадщиною та передати майно в управління іншій особі – управителю. Тобто в цьому випадку спадкоємець виступає установником управління.

Безумовно, такі дії за своєю сутністю є способами розпорядження спадщиною, а це є свідченням широкої диспозитивності спадкоємців стосовно здійснення ними своїх прав на спадщину, що не обмежується лише володінням та користуванням спадковим нерухомим майном.

Наведені обмеження щодо спадкового майна не заперечують виникнення права власності на нього. Наприклад, розпорядження предметом іпотеки згідно зі ст. 9 Закону України «Про іпотеку» від 05.06.2003 р. здійснюється лише на підставі згоди іпотекодержателя. Проте, незважаючи на ці обмеження, право власності на предмет іпотеки зберігається за іпотекодавцем.

Так само на майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження (ч. 1 ст. 1307 ЦК), але власником такого майна все одно залишається відчужувач. Право власності на предмет спадкового договору виникає у набувача лише в разі смерті відчужувача.

Обмеження права власності не свідчить про його припинення або невиникнення, а лише певним чином ускладнює здійснення цього права. Невипадково у ч. 3 ст. 1296 ЦК міститься застереження про те, що відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Хоча законодавець і в цьому випадку не конкретизував – якого саме права на спадщину не позбавляється спадкоємець?

Важливо розрізняти виникнення права власності на спадщину та оформлення прав на неї. Якщо перше виникає з часу відкриття спадщини із застосуванням ефекту повернення в часі, то друге – внаслідок державної реєстрації та видачі свідоцтва про право на спадщину, у зв'язку з чим спадкові правовідносини припиняються, трансформуючись у відносини іншого типу. З моменту оформлення спадщини відповідне майно втрачає правовий режим спадкового та переходить у приватну власність спадкоємця, який також набуває іншого статусу – власника майна. Тому державна реєстрація, по-перше, *підтверджує* виникнення права власності у спадкоємця на спадкове майно, по-друге, сприяє завершенню спадкових правовідносин. Тому значення державної реєстрації у сфері спадкового права не слід недооцінювати. Через це важко погодитися із тими авторами, які вважають, що державна реєстрація права спадкоємця на спадкове майно не має значення [21, с. 89].

Для набуття права власності на спадщину ретроспективно з дня смерті спадкодавця або оголошення його померлим спадкоємець має прийняти спадщину у спосіб та строки, визначені законодавством. До прийняття спадщини особа не може вважатися правонаступником померлого, а тому право власності на спадщину виникнути не може через відсутність суб'єкта.

Ретроспективне виникнення права власності на спадщину зумовлено функціональним призначенням спадкового права, яке полягає, серед іншого, у забезпеченні стабільності майнового обороту, недопустимості існування безсуб'єктного майна, і, як наслідок – його знищення, розкрадання, псування іншими особами. Викладена позиція доводиться також тією обставиною, що видача свідоцтва про право на спадщину, а, отже, і державна реєстрація права власності на неї, не обмежується певним строком. У підп. 4.10 п. 4 гл. 10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України зазначено, що видача свідоцтва про право на спадщину спадкоємцям, які прийняли спадщину, ніяким строком не обмежена. Практично це означає, що спадкоємець, який прийняв спадщину, може отримати відповідне свідоцтво і після спливу 10 років, або не отримувати його взагалі, користуючись успадкованим майном. І хоча на спадкоємця покладений обов'язок звернутися за свідоцтвом про право на спадщину на нерухоме майно та інше майно, щодо якого здійснюється державна реєстрація (ст. 1297 ЦК), нормами цієї статті, так само як й іншими нормами цивільного права, не визначено правових наслідків невиконання такого обов'язку, зокрема, у вигляді втрати права на спадщину.

Якщо ж розглядати державну реєстрацію права власності на спадщину з позиції правопороджуючого юридичного факту, то це призведе до правового вакууму та суттєвих перешкод для спадкоємців у здійсненні ними прав на спадкове майно.

Підхід щодо виникнення у спадкоємця права власності на майно, що підлягає державній реєстрації, з часу відкриття спадщини рельєфно простежується у практиці суду касаційної інстанції. Так, Верховний Суд останнім часом неодноразово висловлював правову позицію, що спадкоємець, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, є її власником *з часу відкриття спадщини*, а документом для підтвердження права власності на спадкове майно є свідоцтво про право на спадщину, отримане в установленому законодавством порядку. Відсутність реєстрації права власності згідно із Законом України «Про державну

реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» не зумовлює позбавлення особи прав користування та володіння належним їй на праві власності майном. Відсутність реєстрації права власності на квартиру має наслідком обмеження у праві розпорядження нею [22; 23; 24; 25].

Слід окреслити три ключові юридичні факти, що впливають на правовий режим спадкового майна. Це передусім факт відкриття спадщини, тобто смерть власника майна (оголошення його померлим). Саме з цього моменту відповідне майно набуває правового режиму спадкового.

Наступним юридичним фактом є прийняття спадщини спадкоємцем, внаслідок чого у спадкоємця виникає право власності на спадщину зі зворотною силою в часі з дня смерті спадкодавця або з дня, з якого він оголошується померлим. До прийняття спадщини право власності на неї у спадкоємця виникнути не може, зважаючи на відсутність суб'єкта, який виявив бажання стати правонаступником померлого власника.

Нарешті, останнім юридичним фактом є державна реєстрація права власності на спадщину, яка підтверджує право власності у спадкоємця, що виникло раніше. Оформленням спадщини завершується існування спадкового правовідношення.

Висновки і пропозиції. У сфері спадкового права державна реєстрація права власності має специфіку, іманентно зумовлену особливостями універсального спадкового правонаступництва, що характеризується *безперервністю* існування прав та обов'язків при зміні їх носіїв. Тим самим забезпечується стабільність майнового обороту шляхом запобігання стану правової невизначеності майна, власник якого помер.

Державна реєстрація права власності на спадщину має правопідтверджуючий, а не правовстановлюючий характер. Зважаючи на дію правила зворотної сили прийняття спадщини, закріплене в ч. 5 ст. 1265 ЦК, право власності на спадкове майно виникає у спадкоємця ретроспективно з часу відкриття спадщини, а не з часу державної реєстрації прав на неї, незважаючи на правовий режим спадкового майна (рухоме, нерухоме). Юридичним фактом, що породжує набуття спадкоємцем права власності на спадкове майно зі зворотною дією в часі, є прийняття ним спадщини. Значення державної реєстрації виявляється у двох аспектах: 1) підтвердження права власності на спадщину; 2) припинення спадкових правовідносин, які трансформуються у відносини власності. Внаслідок здійснення державної реєстрації права власності відповідне майно втрачає правовий режим спадкового, а особа – статус спадкоємця.

Список використаної літератури

1. Право нерухомості: кризь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 344 с.
2. Спасибо І. Набуття права власності : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва, 2009. 171 с.
3. Спасибо-Фатєєва І. В. Значення державної реєстрації для цивільних правовідносин. Вісник Національної академії правових наук України. 2012. № 4. С. 159-171.
4. Кисіль В. Вітчизняна система реєстрації речових прав на нерухомість: нове бачення старих проблем. Мала енциклопедія нотаріуса. 2022. № 6. С. 21-31.
5. Майка Н. В. Реєстрація речових прав на чужу нерухомість як юридичний факт. Юри-

- дичний науковий електронний журнал. 2017. № 4. С. 43-45. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2017/11.pdf (дата звернення: 05.03.2024).
6. Мартинюк О. А. Проблеми державної реєстрації прав на нерухоме майно. Часопис Київського університету права. 2014. № 3. С. 175-177.
 7. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.
 8. Печений О. П. Деякі проблеми державної реєстрації у сфері спадкових правовідносин. Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_12 (дата звернення: 05.03.2024).
 9. Главач І. І. Момент виникнення у спадкоємців прав щодо спадщини: теоретичні та практичні аспекти. Право і суспільство. 2014. № 4. Частина 4. С. 55-60.
 10. Козловська Л. В. Публічна достовірність спадкових прав. Публічне право. 2014. № 2. С. 212-219.
 11. Сібільов М. М. Про необхідність збереження основних концептуальних положень чинного Цивільного кодексу України. Університетські наукові записки. 2011. № 2. С. 74-80.
 12. Постанова Верховного Суду України від 23.01.2013 р., судова справа № 6-164ц12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29023880> (дата звернення: 05.03.2024).
 13. Постанова Верховного Суду від 14.06.2023 р., судова справа № 757/23492/13-ц, провадження № 61-11014св20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111586063> (дата звернення: 05.03.2024).
 14. Постанова Верховного Суду від 30.11.2023 р., судова справа № 334/8625/14-ц, провадження № 61-7648св22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409106> (дата звернення: 05.03.2024).
 15. Постанова Верховного Суду від 20.12.2023 р., судова справа № 395/838/20, провадження № 61-6322св22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115898867> (дата звернення: 05.03.2024).
 16. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 р. № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
 17. Гвоздик П. О., Бородовський С. О. Проблеми позову про визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2013. № 1. С. 92-105.
 18. Дзера І. О. Теоретичні та практичні проблеми захисту права власності в спадкових правовідносинах. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. Том 27. № 3. С. 115-132.
 19. Заїка Ю. О. Механізм регулювання майнових правовідносин, що виникають після відкриття спадщини. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 23-28.
 20. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 12. Спадкове право / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ФО-П Колісник А. А., 2009. 544 с.
 21. Васильченко В. В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. Харків : Одиссей, 2007. 480 с.
 22. Постанова Верховного Суду від 20.05.2020 р., судова справа № 303/6974/16-ц, провадження № 61-39511св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89508947> (дата звернення: 05.03.2024).
 23. Постанова Верховного Суду від 15.07.2020 р., судова справа № 355/340/17-ц, провадження № 61-36052св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90498010> (дата звернення: 05.03.2024).
 24. Постанова Верховного Суду від 08.06.2022 р., судова справа № 278/185/20, провадження 61-15282св20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728470> (дата звернення: 05.03.2024).
 25. Постанова Верховного Суду від 22.03.2023 р., судова справа № 463/6829/21, провадження 61-12264св22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109855002> (дата звернення: 05.03.2024).

References

1. Spasybo-Fatieieva, I. V. (Ed.). (2021) Real estate law: through the prism of judicial practice. Kharkiv: ECUS [in Ukrainian].
2. Spasybo, I. (2009). Acquisition of ownership. Kyiv: Research Institute of Private Law and Entrepreneurship [in Ukrainian].
3. Spasybo-Fatieieva, I. V. (2012). The importance of state registration for civil legal relations. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4 [in Ukrainian].
4. Kysil, V. (2022). The domestic system of registration of property rights to real estate: a new vision of old problems. *Mala entsyklopediia notariusa*, 6 [in Ukrainian].
5. Maika, N.V. (2017). Registration of property rights to someone else's real estate as a legal fact. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 4. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2017/11.pdf [in Ukrainian].
6. Martyniuk, O.A. (2014). Problems of state registration of rights to real estate. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3 [in Ukrainian].
7. Maidanyk, R.A. (2019). Property right. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
8. Pechenyi, O.P. (2013). Teoriia i praktyka pravoznavstva. Some problems of state registration in the field of inheritance legal relations, 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_12 [in Ukrainian].
9. Hlavach, I. I. (2014). The moment of emergence of heirs' rights to inheritance: theoretical and practical aspects. *Pravo i suspilstvo*, 4-4 [in Ukrainian].
10. Kozlovska, L. V. (2014). Public validity of inheritance rights. *Publichne pravo*, 2 [in Ukrainian].
11. Sibilov, M. M. (2011). On the need to preserve the main conceptual provisions of the current Civil Code of Ukraine. *Universytetski naukovi zapysky*, 2 [in Ukrainian].
12. Resolution of the Supreme Court of Ukraine (2013, January 23). Court case No. 6-164ts12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29023880> [in Ukrainian].
13. Resolution of the Supreme Court of Ukraine (2023, June 14). Court case No. 757/23492/13-ts, proceedings No. 61-11014cb20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111586063> [in Ukrainian].
14. Resolution of the Supreme Court of Ukraine (2023, November 30). Court case No. 334/8625/14-ts, proceedings No. 61-7648cb22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409106> [in Ukrainian].
15. Resolution of the Supreme Court of Ukraine (2023, December 20). Court case No. 395/838/20, proceedings No. 61-6322cb22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115898867> [in Ukrainian].
16. On the judicial practice of consideration of civil cases on inheritance: Letter of the Higher Specialized Court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases (2013, May 16), 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> [in Ukrainian].
17. Hvozdyk, P. O., Borodovskyi, S. O. (2013). Problems of the claim for recognition of ownership of real estate that is part of the inheritance. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva*, 1 [in Ukrainian].
18. Dzera, I. O. (2020). Theoretical and practical problems of property rights protection in hereditary legal relations. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. (Vol. 27, 3) [in Ukrainian].
19. Zaika, Yu. O. (2021). Theoretical and practical problems of property rights protection in hereditary legal relations. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 6 [in Ukrainian].
20. Spasybo-Fatieieva, I. V. (Ed.). (2009). Civil Code of Ukraine: a scientific and practical commentary. (Vol. 12). Kharkiv: Kolisnyk A. A. [in Ukrainian].
21. Vasylchenko, V. V. (2007). Commentary and article materials on the legislation of Ukraine on inheritance. Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].
22. Resolution of the Supreme Court of Ukraine (2020, May 20). Court case No. 303/6974/16-ts, proceedings No. 61-39511cb18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89508947> [in Ukrainian].
23. Resolution of the Supreme Court of Ukraine (2020, July 15). Court case No. 355/340/17-ts, proceedings No. 61-36052cb18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90498010> [in Ukrainian].

24. Resolution of the Supreme Court of Ukraine (2022, June 8). Court case No. 278/185/20, proceedings 61-15282св20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728470> [in Ukrainian].
25. Resolution of the Supreme Court of Ukraine (2023, March 22). Court case No. 463/6829/21, proceedings 61-12264св22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109855002> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.03.2024 р.

O. Ye. Kukhariev, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Kharkiv National University of Internal Affairs
the Department of Civil Law and Proceedings
27 L. Landau Av, Kharkiv, 61080, Ukraine
e-mail: kukharyev@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>

ON UNDERSTANDING THE IMPORTANCE OF STATE REGISTRATION OF INHERITANCE OWNERSHIP RIGHT

Summary

The article is focused on clarifying the importance of state registration of property rights within hereditary legal relations, taking into account the current legislation of Ukraine, the provisions of the domestic legal doctrine and case law materials. It has been substantiated that the state registration of property right in the field of inheritance has own specifics, immanently determined by the peculiarities of universal legal succession, which is characterized by the continuity of the existence of rights and obligations while changing their bearers. This ensures the stability of property turnover by preventing the status of legal uncertainty of property, whose owner has died.

It has been emphasized that the state registration of the ownership right to succession has a title deed, but not a constitutive nature. Considering the rule of retroactive effect of accepting the succession, enshrined in Part 5 of the Art. 1265 of the Civil Code of Ukraine, the lawful heir has the ownership right to inherited property retrospectively from the time of opening of inheritance, but not from the moment of state registration of its rights, regardless of the legal regime of inherited property (movable, immovable). The legal fact that gives rise to the acquisition of the lawful heir's ownership right to the inherited property with the retrospective effect in time is the acceptance of succession. Although the lawful heir is limited in the ability to dispose the inherited immovable property before the state registration of the ownership right. This restriction is not absolute and primarily concerns the alienation of objects that are part of the succession.

The author of the article has proved that the importance of state registration of the ownership right within hereditary legal relations is manifested in two aspects: 1) confirmation of the ownership right to succession; 2) termination of hereditary legal relations, which are transformed into property relations. As a result of the state registration of the ownership right, the relevant property loses the legal regime of inherited one, and the person loses the status of a lawful heir.

Three legal facts affecting the legal regime of inherited property have been outlined: opening of inheritance, acceptance of inheritance and state registration of its ownership right.

Keywords: succession, hereditary legal relations, inheritance, inherited property, ownership right, state registration, handling the formalities of inheritance.

І. О. Ткачук, адвокат, аспірант
Національна академія наук України
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, 01024, Україна
e-mail: itk01001@gmail.com

ВИДИ ФІДУЦІАРНИХ ОBOB'ЯЗКІВ ДИРЕКТОРІВ В КРАЇНАХ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню сутності, ознак та правової природи видів фідучіарних обов'язків директорів в англійському праві. Проведено огляд сучасного стану наукових досліджень у цій сфері. Встановлено, що у загальнотеоретичній площині дана проблематика не знайшла належного наукового розроблення. Визначено специфічні ознаки та наведено перелік видів фідучіарних обов'язків директорів в системі загального права. Розглянуто судову практику щодо видів фідучіарних обов'язків в англійському праві.

Ключові слова: фідучіари, фідучіарні обов'язки, траст, директор.

Постановка проблеми. Інтеграція України до Європейського Союзу визначає необхідність внесення низки важливих змін до українського законодавства з метою його гармонізації із законодавством Європейського Союзу. Разом з тим, ці обставини створюють передумови для повноцінної інтеграції концепції фідучіарних обов'язків посадових осіб товариства в національну правову систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теми фідучіарних обов'язків торкались у своїх дисертаціях такі вчені, зокрема, Н. М. Дихта («Договір доручення за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України»), Є. В. Шинкарьова («Зобов'язання, нерозривно пов'язані з особою боржника або кредитора, за цивільним законодавством України»), та низка зарубіжних науковців (П. Міллер, Р. ван дер Берг, Я. Едельман, Я. Каган, М. Хендрікс та ін.).

В контексті дослідження концепції фідучіарних обов'язків важливо звернути увагу на види фідучіарних обов'язків в англійському праві, оскільки саме в системі загального права сформувалась розгалужена система фідучіарних відносин, які розподіляються на певні категорії та види.

Детальне вивчення та дослідження фідучіарних обов'язків та особливо їх видів в англійському праві зможе стати у нагоді при адаптації положень корпоративного права України до стандартів Європейського Союзу, зокрема, у контексті рекодифікації цивільного права України.

Метою статті є дослідження видів фідучіарних обов'язків керівника юридичної особи в англійському праві.

Виклад основного матеріалу. Траст як правовий інститут почав розвиватися в Англії і набув впливу спочатку в її колоніях, а пізніше – в усіх інших країнах системи загального права. У Великобританії був прийнятий спеціальний закон про визнання трасту. У країнах Північної Америки, Австралії, Новій Зеландії тощо, сформувалося сучасне послідовне і уніфіковане трастове право.

Загальна теорія англійського права визначає фідучіара як особу, на яку покладено фідучіарні обов'язки, а фідучіарні відносини – як відносини між двома або більше особами, в яких одна особа, фідучіар, має фідучіарні обов'язки перед іншою (або іншими) [1]. Прикладом фідучіарних відносин є відносини між довірчим власником і бенефіціаром: довірчий власник має фідучіарні обов'язки перед своїм бенефіціаром.

Фідучіарні обов'язки виникають у випадку, коли особа діє від імені або за дорученням іншої особи за обставин, які породжують відносини довіри.

Фідучіарні відносини не обов'язково повинні включати пряме зобов'язання особи діяти від імені або в інтересах іншої особи [2]. Скоріше, фідучіарні обов'язки зазвичай виникають тоді, коли особа бере на себе зобов'язання і отримує повноваження управляти майном або справами іншої особи і приймати рішення на власний розсуд від імені цієї особи [3].

Самої довіри та впевненості для виникнення фідучіарних обов'язків недостатньо. Відносини повинні бути такими, що:

- вимагають прийняття рішень на власний розсуд; або, як альтернатива, надання рекомендацій, коли довірена особа значним чином впливає на прийняття рішень довірцем.
- також довіритель у таких правовідносинах виражає довіру та впевненість у лояльності повіреного, яка полягає в тому, що повірений відкине будь-який особистий інтерес і діятиме виключно в інтересах довірителя [3].

Існують певні усталені категорії фідучіарних відносин, наприклад, агенти мають фідучіарні обов'язки перед своїми довірцями; юрисконсульти мають фідучіарні обов'язки перед своїми клієнтами; засновники мають фідучіарні обов'язки перед компанією, яку вони створили; партнери мають фідучіарні обов'язки один перед одним; опікуни мають фідучіарні обов'язки перед своїми підопічними; арбітражний керуючий має фідучіарні обов'язки перед особою, від імені якої він діє.

Фідучіарні відносини можуть виникати поза категоріями, якщо вони мають необхідні атрибути. Акціонери та працівники, незважаючи на те, що вони зазвичай не мають фідучіарних обов'язків перед іншими акціонерами та роботодавцями, іноді притягались до відповідальності. На прикладі справи «Аль Нехаян проти Кент» (*Al Nehayan v Kent*) чітко прослідковується, що суди виділяють «законне очікування» як ключову передумову виникнення фідучіарних обов'язків. У згаданій справі суд з'ясував, чи передбачають відносини довірителя з повіреним законні очікування довірителя стосовно того, що повірений відкине власні інтереси і враховуватиме лише те, що відповідає інтересам довірителя.

У комерційному середовищі зазвичай недоречно очікувати, що одна сторона буде підпорядковувати свої інтереси інтересам іншої сторони [4].

Договірні та фідучіарні відносини можуть існувати разом між одними і тими ж сторонами. По суті, існування договірних відносин може стати основою для встановлення фідучіарних відносин. У такому випадку фідучіарні відносини повинні пристосовуватися до умов договору таким чином, щоб вони узгоджувалися з ними та відповідали їм [5].

Фідучіарні зобов'язання не завжди обмежуються окремою особою і можуть поширюватися на пов'язану компанію або групу компаній.

Також, особа може мати фидуціарні обов'язки щодо одних видів своєї діяльності, і при цьому не мати щодо інших [6].

Директори компаній не є класичними довіреними особами, проте вони перебувають у майже аналогічному становищі через фидуціарні обов'язки, які вони несуть перед компанією [7]. Зокрема, вони вважаються довіреними особами відносно активів компанії, які перебувають під їх управлінням чи контролем.

Загальне визначення директорів як керуючих справами компанії має безпосередній зв'язок із їх фидуціарними обов'язками, які випливають із повноважень директора. Зазначений зв'язок можна прослідкувати на конкретному прикладі:

1. Посадові обов'язки директора:

- вести належний облік своїх операцій та надавати звіт про власні операції з майном компанії;
- вживати розумних заходів для запобігання та виявлення шахрайства, або інших порушень [8].

2. Відповідальність директора, який незаконно привласнив або неправомірно використав, чи змусив компанію неправомірно використати її майно [9].

Причиною того, що директори компаній вважаються фидуціарними особами, є те, що відповідно до статутів більшості компаній їм доручається управління справами компанії. Таким чином, компанія має право на безроздільну лояльність своїх директорів. Лояльність у цьому контексті означає керування виключно інтересами компанії, а не власними інтересами.

Положення Закону «Про компанії» (*Companies Act*) від 2006 року можна використати для класифікації фидуціарних обов'язків директорів. Саме такі зобов'язання директорів традиційно вважають фидуціарними:

- обов'язок бути лояльним по відношенню до компанії;
- діяти в межах своїх повноважень;
- сприяти успіху компанії;
- бути неупередженим у своїх судженнях;
- уникати конфлікту інтересів;
- не приймати вигоди від третіх осіб;
- декларувати свої інтереси в потенційних транзакціях з компанією.

Таким чином, фидуціарні обов'язки стосуються широкого кола повноважень директорів в англійському праві.

Ключовим обов'язком є обов'язок лояльності (*obligation of loyalty*). І закон, і численні прецеденти одностайно свідчать про те, що ключовим серед фидуціарних обов'язків директора є обов'язок бути лояльним по відношенню до компанії [10].

Англійські суди неодноразово наголошують на тому, що складно визначити всі аспекти лояльності, оскільки обсяг будь-якого фидуціарного обов'язку формується відповідно до характеру відносин і фактів справи [4].

Основна ідея, як зазначив Л. Д. Легатт (суддя першої інстанції) у справі «Аль Нехаян проти Кент» (*Al Nehayan v Kent*) (п. 159), полягає в тому, що довірені особи не мають права використовувати своє становище для власної приватної вигоди, а зобов'язані діяти безкорисливо в інтересах іншої особи так, як, на їхню думку, є найкращим.

Наступним важливим обов'язком є обов'язок діяти лише в інтересах компанії. За загальним правилом особа, що має фидуціарні обов'язки, повинна діяти

лише в інтересах іншої особи, а не на шкоду їй [12]. Що ж стосується директорів компаній, то вони:

- несуть загальний фідучіарний обов'язок діяти в інтересах компанії;
- повинні сприяти успіху компанії.

Так само важливо згадати про правило відсутності конфлікту інтересів. Особа, що має фідучіарні обов'язки, повинна уникати ситуацій, коли її обов'язки та інтереси суперечать один одному, або коли існує реальна можливість їх конфлікту [13].

Говорячи про конфлікт інтересів, виділяють два аспекти, а саме:

- Якщо особа, що має фідучіарні обов'язки, купує товари чи послуги у самої себе (тобто вона виступає з обох сторін угоди), така купівля може бути визнана недійсною на вимогу іншої особи, незалежно від того, наскільки справедливою була угода (правило самообману);
- Якщо особа, що має фідучіарні обов'язки, купує товари чи послуги у третьої особи, яку вона також представляє, будь-хто може оскаржити угоду, якщо тільки особа, що має фідучіарні обов'язки, не доведе, що вона не скористалася своїм становищем і розкрила інформацію в повному обсязі, а також що угода є справедливою і чесною (правило чесної угоди).

Фідучіар не повинен діяти в інтересах двох довіритель з потенційно конфліктуючими інтересами без чітко вираженої згоди обох. Таким чином, особа, що має фідучіарні обов'язки, повинна уникати ситуацій, коли її обов'язок перед одним довірительом може суперечити її обов'язку перед іншим [10].

Обов'язок не приймати вигоди від третіх осіб є не менш важливим. Директори не повинні отримувати прибутку чи іншої вигоди від жодних третіх осіб, окрім компанії.

Якщо директор отримує прибуток від (прямого чи опосередкованого) використання майна, що перебуває у користуванні чи власності компанії, він повинен розкрити цю інформацію із вичерпними поясненнями [14]. При цьому, обов'язок доведення добросовісності своїх дій лежить на директорі [15].

Говорячи про фідучіарні обов'язки важливо також розуміти і наслідки порушення таких обов'язків.

У багатьох випадках конфлікт інтересів просто позбавляє фідучіара можливості діяти, тобто якщо він буде діяти, то порушить обов'язок перед іншою особою у фідучіарних відносинах. Однак, бездіяльність іноді сама по собі є порушенням обов'язку.

Той факт, що фідучіар діяв в умовах конфлікту, не розкривши свою зацікавленість у правочині або домовленості та не отримавши повністю інформованої згоди від іншої особи, зазвичай призводить до визнання його недійсним, на вимогу іншої особи.

Дії фідучіара також можуть бути несанкціонованими, оскільки повноваження діяти в якості агента включає лише повноваження діяти чесно, переслідуючи інтереси довірителья. Серед потенційних наслідків порушення фідучіарних обов'язків та засобів правового захисту виокремлюють такі:

- Справедлива компенсація. Компенсація є дискреційною, оскільки в ній може бути відмовлено, наприклад, на підставі неможливості виконання бенефіціаром своїх повноважень через дії третіх осіб. Її слід відрізняти від такого засо-

бу правового захисту, як відшкодування збитків, який є доступним в силу закону для позивача, що виграв справу.

- Перевірка звітності. Для визначення потенційного прибутку, отриманого директором, може бути видано наказ про перевірку звітності.

- Відмова від прибутку. Відмова від прибутку є альтернативним до справедливої компенсації засобом правового захисту і може бути застосована до винесення рішення у справі. Цей засіб передбачає відмову бенефіціара від отриманого прибутку, незалежно від того, чи спричинили дії директора шкоду компанії [17].

- Нарахування відсотків. Суди мають право присуджувати складні відсотки, якщо гроші були отримані та утримувались у шахрайський спосіб і, навіть за відсутності шахрайства, якщо директор утримував або неправомірно використовував кошти компанії та/або отримав неналежний прибуток від такої діяльності [18].

Висновки і пропозиції. Результати здійсненого аналізу положень англійського права дають можливість зробити висновок про те, що фідучіарні відносини у країнах системи загального права базуються на інституті трасту та залежать від природи відносин і зобов'язань сторін. Попри детальну регламентованість на рівні закону та на рівні судових прецедентів, відсутня вичерпна класифікація фідучіарних обов'язків за певними видами.

В силу своїх законодавчо-встановлених повноважень, директор компанії часто виконує фідучіарні обов'язки по відношенню до самої компанії. Ключовим елементом фідучіарних обов'язків директора є зобов'язання ставитись лояльно до компанії. Доцільно було б запровадити класифікацію видів фідучіарних обов'язків в національному законодавстві, що сприяло б розвитку корпоративного управління. Наявність чітких видів фідучіарних обов'язків також дозволить запровадити відповідальність за їх порушення.

Список використаної літератури

1. Chirnside v Fay, Supreme Court of New Zealand, 2006. URL: <https://www.scribd.com/document/595845821/5B2007-5D-P-N-L-R-6>. (Дата доступу 09.03.2024).
2. Kelly v Baker, England and Wales High Court, 2022. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/62d6fa66b50db9e568bc9e1a>. (Дата доступу 09.03.2024).
3. Al Nehayan v Kent, England and Wales High Court, 2018. URL: <https://www.lexiswebinars.co.uk/legal/corporate-law/live-the-latest-corporate-law-cases-2020/supporting-materials/710498-Al-Nehayan-v-Kent.pdf>. (Дата доступу 09.03.2024).
4. Gray v Simpson Smith, England and Wales High Court, 2022. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/62829882b50db90fd194358d>. (Дата доступу 09.03.2024).
5. Hilton v Barker Booth and Eastwood, United Kingdom House of Lords Decisions, 2005. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldjudgmt/jd050203/hilton-1.htm>. (Дата доступу 09.03.2024).
6. New Zealand Netherlands Society «Oranje» v Kuys, Supreme Court of New Zealand, 1973. URL: <https://academic.oup.com/rpc/article/91/9/272/1602078>. (Дата доступу 09.03.2024).
7. Bairstow v Queens Moat Houses Plc, England and Wales High Court, 2001. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff71860d03e7f57ea770a>. (Дата доступу 09.03.2024).
8. Lexi Holdings Plc (In Administration) v Luqman, England and Wales High Court, 2009. URL: <https://vlex.co.uk/vid/lexi-holdings-plc-in-793983861>. (Дата доступу 09.03.2024).
9. Burnden Holdings (UK) Ltd v Fielding, Supreme Court of the United Kingdom, 2018. URL:

- <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2016-0150.html>. (Дата доступу 09.03.2024).
10. Bristol & West Building Society v Mothew, Millett LJ, England and Wales High Court, 1996. URL: <https://vlex.co.uk/vid/bristol-and-west-building-852172436>. (Дата доступу 09.03.2024).
 11. Henderson v Merrett Syndicates Ltd, England and Wales High Court, 1995. URL: <https://www.uniset.ca/other/cs3/19952AC145.html>. (Дата доступу 09.03.2024).
 12. Children's Investment Fund Foundation (UK) v Attorney General, Supreme Court of the United Kingdom, 2020. URL: <https://vlex.co.uk/vid/children-s-investment-fund-900873571>. (Дата доступу 09.03.2024).
 13. Boardman v Phipps, England and Wales High Court, 1967. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff8ca60d03e7f57ecd789>. (Дата доступу 09.03.2024).
 14. Keech v Sandford, England and Wales High Court, 1726. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/1726/J76.html>. (Дата доступу 09.03.2024).
 15. Regal (Hastings) Ltd v Gulliver, England and Wales High Court, 1967. URL: <https://vlex.co.uk/vid/regal-hastings-ltd-v-793012889>. (Дата доступу 09.03.2024).
 16. IS Prime Ltd v TF Global Markets (UK) Ltd, England and Wales High Court, 2022. URL: <https://vlex.co.uk/vid/is-prime-ltd-v-898992469>. (Дата доступу 09.03.2024).
 17. Henry Williams Ltd v Cotton, England and Wales High Court, 2022. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/62ab7974b50db9b9d68ec19c>. (Дата доступу 09.03.2024).
 18. Black v Davies, England and Wales High Court, 2005. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff71c60d03e7f57ea7aa0>. (Дата доступу 09.03.2024).

References

1. Chirnside v Fay, Supreme Court of New Zealand, 2006. URL: <https://www.scribd.com/document/595845821/5B2007-5D-P-N-L-R-6>.
2. Kelly v Baker, England and Wales High Court, 2022. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/62d6fa66b50db9e568bc9e1a>.
3. Al Nehayan v Kent, England and Wales High Court, 2018. URL: <https://www.lexiswebinars.co.uk/legal/corporate-law/live-the-latest-corporate-law-cases-2020/supporting-materials/710498-Al-Nehayan-v-Kent.pdf>.
4. Gray v Simpson Smith, England and Wales High Court, 2022. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/62829882b50db90fd194358d>.
5. Hilton v Barker Booth and Eastwood, United Kingdom House of Lords Decisions, 2005. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldjudgmt/jd050203/hilton-1.htm>.
6. New Zealand Netherlands Society «Oranje» v Kuys, Supreme Court of New Zealand, 1973. URL: <https://academic.oup.com/rpc/article/91/9/272/1602078>.
7. Bairstow v Queens Moat Houses Plc, England and Wales High Court, 2001. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff71860d03e7f57ea770a>.
8. Lexi Holdings Plc (In Administration) v Luqman, England and Wales High Court, 2009. URL: <https://vlex.co.uk/vid/lexi-holdings-plc-in-793983861>.
9. Burnden Holdings (UK) Ltd v Fielding, Supreme Court of the United Kingdom, 2018. URL: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2016-0150.html>.
10. Bristol & West Building Society v Mothew, Millett LJ, England and Wales High Court, 1996. URL: <https://vlex.co.uk/vid/bristol-and-west-building-852172436>.
11. Henderson v Merrett Syndicates Ltd, England and Wales High Court, 1995. URL: <https://www.uniset.ca/other/cs3/19952AC145.html>.
12. Children's Investment Fund Foundation (UK) v Attorney General, Supreme Court of the United Kingdom, 2020. URL: <https://vlex.co.uk/vid/children-s-investment-fund-900873571>.
13. Boardman v Phipps, England and Wales High Court, 1967. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff8ca60d03e7f57ecd789>.
14. Keech v Sandford, England and Wales High Court, 1726. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/1726/J76.html>.
15. Regal (Hastings) Ltd v Gulliver, England and Wales High Court, 1967. URL: <https://vlex.co.uk/vid/regal-hastings-ltd-v-793012889>.
16. IS Prime Ltd v TF Global Markets (UK) Ltd, England and Wales High Court, 2022. URL: <https://vlex.co.uk/vid/is-prime-ltd-v-898992469>.

17. Henry Williams Ltd v Cotton, England and Wales High Court, 2022. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/62ab7974b50db9b9d68ec19c>.
18. Black v Davies, England and Wales High Court, 2005. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff71c60d03e7f57ea7aa0>.

Стаття надійшла 14.03.2024 р.

I. O. Tkachuk, Postgraduate Student, Advocate
the National Academy of Sciences of Ukraine
the Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
3 Pylypa Orlyka St, Kyiv, 01024, Ukraine
e-mail: itk01001@gmail.com

TYPES OF DIRECTORS' FIDUCIARY DUTIES IN COMMON LAW COUNTRIES

Summary

The article seeks to explore the types of fiduciary duties assigned to a director of a legal entity in Common Law countries. It focuses on the essence, characteristics, and legal nature of the fiduciary duties and presents existing pieces of scientific research in this field, identifies specific features and provides the list of types of fiduciary duties in the Common Law countries.

Ukraine's integration in the European Union proves the need for significant amendments to Ukrainian laws in order to bring them into harmony with the EU laws. This creates preconditions for full-featured integration of the concept of company officials' fiduciary duties in the national legal system. The profound exploration and research of fiduciary duties and, in particular, their types within English law may contribute to adaption of the Ukrainian company laws to the European Union standards, inter alia, when it comes to recodification of civil laws of Ukraine.

The article seeks to explore the types of fiduciary duties assigned to a director of a legal entity in Common Law countries using analysis, analogy, deduction, induction, synthesis, legal and historical, systematic and functional, as well as comparative methods of cognition. It focuses on the essence, characteristics, and legal nature of the fiduciary duties and presents existing pieces of scientific research in this field, identifies specific features and provides the list of types of fiduciary duties in the Common Law countries.

The analysis of the provisions of English laws has revealed that fiduciary duties in the Common Law countries are based on the institute of trust and depend on the nature of parties' relations and duties. By virtue of the authority vested in a company director by law, the director often fulfils fiduciary duties in respect of their company. The key element underlying the director's fiduciary duties is loyalty to the company.

Despite the detailed regulation at the level of law and court precedents, there is no exhaustive classification of fiduciary duties by certain types. Therefore, it is feasible to introduce a classification of types of fiduciary duties in national legislation, which would facilitate the development of corporate governance. The existence of clear types of fiduciary duties would also allow for the introduction of liability for their breach.

Keywords: fiduciaries, fiduciary relations, trust, trust property.

В. М. Чернега, докт. юрид. наук, доцент, професор
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Кафедра приватного права
проспект Берестейський, 54/1, Київ, 03057, Україна
e-mail: vitalii.cherneha@kneu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9118-6562>

СИСТЕМАТИКА АТИПОВИХ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Статтю присвячено систематиці атипових норм цивільного процесуального права. До систематики атипових норм цивільного процесуального права належать: норми-цілі цивільного процесуального права, норми-принципи цивільного процесуального права, норми-дефініції цивільного процесуального права, норми-строки цивільного процесуального права, оперативні норми цивільного процесуального права, колізійні норми цивільного процесуального права.

Атипові норми цивільного процесуального права диференційовано на три групи: а) атипові норми цивільного процесуального права, що спрямовують систему цивільного процесуального права; б) атипові норми цивільного процесуального права, що спрощують правозастосування типових норм цивільного процесуального права; в) атипові норми цивільного процесуального права, що покликані зберегти узгодженість системи цивільного процесуального права.

Модернізовано науковий підхід до найменування основних принципів цивільного судочинства, закріплених у ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України, а також запропоновано авторську редакцію ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України.

Диференційовано норми-принципи цивільного процесуального права на: а) усталені принципи цивільного судочинства України, що успадковані сучасним цивільним процесуальним законодавством, перенесені на основі історичного досвіду; б) нові принципи цивільного судочинства України, що вперше в законотворчій практиці закріплені в Цивільному процесуальному кодексі України.

Ключові слова: атипові норми цивільного процесуального права, норми-цілі цивільного процесуального права, норми-принципи цивільного процесуального права, норми-дефініції цивільного процесуального права, норми-строки цивільного процесуального права, оперативні норми цивільного процесуального права, колізійні норми цивільного процесуального права.

Постановка проблеми. У системі норм цивільного процесуального права власну нішу посідають атипові (спеціалізовані) норми цивільного процесуального права. Вони, як один із складників механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин, мають унікальне функціональне призначення. Тому студіювання систематики атипових норм цивільного процесуального права є вкрай важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пильну увагу здебільшого сфокусовано на систематиці спеціалізованих норм приватного права. Водночас сис-

тема атипичних норм цивільного процесуального права не була предметом спеціальної уваги в академічному середовищі.

Метою дослідження є розкриття систематики атипичних норм цивільного процесуального права.

Виклад основного матеріалу. У теорії цивільного процесуального права відсутня класифікація атипичних норм цивільного процесуального права. Її доцільно презентувати у такому вигляді:

1) атипичні норми цивільного процесуального права, що спрямовують систему цивільного процесуального права (норми-цілі цивільного процесуального права, норми-принципи цивільного процесуального права);

2) атипичні норми цивільного процесуального права, що спрощують правозастосування типових (регулятивних (уповноважувальних, зобов'язуючих, заборонних), охоронних) норм цивільного процесуального права (норми-дефініції цивільного процесуального права, норми-строки цивільного процесуального права);

3) атипичні норми цивільного процесуального права, що покликані зберегти узгодженість системи цивільного процесуального права (оперативні норми цивільного процесуального права, колізійні норми цивільного процесуального права).

Першим видом атипичних норм цивільного процесуального права є *норми-цілі цивільного процесуального права*. Передусім увага має бути сфокусована на вразливій нормі-ціль, втіленій в ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ): завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [2]. Річ у тому, що в тлумачному словнику української мови категорію «справедливість» представлено в таких значеннях: а) властивість зі значення справедливий; б) *правильне, об'єктивне, неупереджене* ставлення; в) людські взаємини, дії, вчинки, що відповідають морально-етичним та правовим нормам [1, с. 826]. Прикметник «справедливий» означає: а) який діє на підставі об'єктивних фактів, позбавлений упередження; б) заснований на вимогах справедливості [1, с. 825-826].

Отже, лінгвісти дають підстави правникам стверджувати, що справедливим є правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення. Тому доцільно в чинній редакції ч. 1 ст. 2 ЦПКУ перед прикметником «неупереджений» доповнити ще двома прикметниками: «правильний» та «об'єктивний», що обіймаються за змістом із прикметником «справедливий». Беручи до уваги як лінгвістичний, так і юридичний зміст справедливості, резонно внести зміни до ч. 1 ст. 2 ЦПКУ та викласти її в такій редакції: «Завданням цивільного судочинства є *справедливий* (правильне, об'єктивне, неупереджене) та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ ... (далі за текстом)». Аналогічні рекомендації в схожому питанні надано в спорідненій науці національного господарського процесуального права [3, с. 13-14].

Норму-ціль цивільного процесуального права також утілено в ч. 2 ст. 2 ЦПКУ: суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися *завданням цивільного судочинства*, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі. Можна наводити інші прикладні ілюстрації норм-цілей цивільного процесуального права.

Наступним видом атипичних норм цивільного процесуального права є норми-принципи *цивільного процесуального права*. Уперше в законотворчій практиці

України в ч. 3 ст. 2 чинної редакції ЦПКУ сформовано каталог основних засад (принципів) цивільного судочинства. До нього належать:

- верховенство права;
- повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом;
- гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- змагальність сторін;
- диспозитивність;
- пропорційність;
- обов'язковість судового рішення;
- забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом;
- розумність строків розгляду справи судом;
- неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судові рішення.

У найменуваннях згаданих норм-принципів цивільного судочинства України має бути відтворена галузева самобутність (цивільна процесуальна належність). З огляду на це, до ч. 3 ст. 2 ЦПКУ доцільно внести зміни та викласти її в такій редакції: «Основними засадами (принципами) цивільного судочинства є:

- 1) верховенство права в цивільному судочинстві;
- 2) повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового (цивільного) процесу перед законом та судом;
- 3) гласність і відкритість судового (цивільного) процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 4) змагальність сторін у цивільній справі позовного провадження;
- 5) диспозитивність цивільного судочинства;
- 6) пропорційність у цивільному судочинстві;
- 7) обов'язковість судового рішення у цивільній справі;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд цивільної справи;
- 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у цивільній справі у випадках, установлених законом;
- 10) розумність строків розгляду цивільної справи судом;
- 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судові рішення у цивільній справі» [2].

За час функціонування чинної редакції ЦПКУ в науці досі не було розроблено класифікацію норм-принципів цивільного процесуального права. Такі атипові норми цивільного процесуального права доцільно диференціювати на:

- а) *усталені* принципи цивільного судочинства України, що успадковані сучасним цивільним процесуальним законодавством, перенесені на основі історичного досвіду;
- б) *нові* принципи цивільного судочинства України, що вперше в законотворчій практиці закріплені в ЦПКУ.

До першої групи норм-принципів цивільного процесуального права резонно віднести:

а) повагу до честі і гідності, рівність усіх учасників судового (цивільного) процесу перед законом та судом;

б) гласність і відкритість судового (цивільного) процесу та його повне фіксування технічними засобами;

в) змагальність сторін у цивільній справі позовного провадження;

г) диспозитивність цивільного судочинства;

д) обов'язковість судового рішення у цивільній справі;

е) забезпечення права на апеляційний перегляд цивільної справи;

є) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у цивільній справі у випадках, установлених законом.

До другої групи норм-принципів цивільного процесуального права резонно віднести:

а) верховенство права в цивільному судочинстві;

б) пропорційність у цивільному судочинстві;

в) розумність строків розгляду цивільної справи судом;

г) неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами;

ґ) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення у цивільній справі.

Наступним видом атипових норм цивільного процесуального права є *норми-дефініції цивільного процесуального права*. Уперше в законотворчій практиці України в ЦПКУ закріплено такі норми-дефініції цивільного процесуального права: «самопредставництво» (ч. 1 ст. 58), «самопредставництво юридичної особи» (ч. 3 ст. 58), «експерт з питань права» (ч. 1 ст. 73), «предмет доказування» (ч. 2 ст. 77), «достовірні докази» (ч. 1 ст. 79), «достатні докази» (ч. 1 ст. 80), «електронні докази» (ч. 1 ст. 100), «розумний строк» (ч. 2 ст. 121), «забезпечення судових витрат» (ч. 1 ст. 135), «зустрічне зобов'язання» (ч. 1 ст. 154), «похідна позовна вимога» (абз. 2 ч. 1 ст. 188). Це означає, що в процесі динаміки національного цивільного процесуального законодавства систематика норм-дефініцій цивільного процесуального права значно розширилася. Їхнє фігурування в законі є однією із заслуг українських фахівців у галузі цивільного процесуального права.

Решта норм-дефініцій цивільного процесуального права «перекочувала» з попередньої до чинної редакції ЦПКУ. До так званих успадкованих норм-дефініцій ЦПКУ належать: «цивільна процесуальна правоздатність» (ч. 1 ст. 46), «цивільна процесуальна дієздатність» (ч. 1 ст. 47), «процесуальна співучасть» (ч. 2 ст. 50), «свідок» (ч. 1 ст. 69), «експерт» (ч. 1 ст. 72), «спеціаліст» (ч. 1 ст. 74), «перекладач» (ч. 1 ст. 75), «докази» (ч. 1 ст. 76), «належні докази» (ч. 1 ст. 77), «показання свідка» (ч. 1 ст. 90), «письмові докази» (ч. 1 ст. 95), «речові докази» (ч. 1 ст. 97), «висновок експерта» (ч. 1 ст. 102), «заходи процесуального примусу» (ч. 1 ст. 143), «законне судове рішення» (ч. 2 ст. 263), «обґрунтоване судове рішення» (ч. 5 ст. 263), «окреме провадження» (ч. 1 ст. 293).

До систематики атипових норм цивільного процесуального права входять *норми-строки цивільного процесуального права*, тобто правила обчислення строків цивільного процесуального права. У механізмі правового регулювання

цивільних процесуальних відносин можливо з'ясувати темпоральні питання, зокрема: обчислення процесуальних строків (ч. 1 ст. 122 ЦПКУ), початок їх перебігу (ч. 1 ст. 123 ЦПКУ), закінчення (ст. 124 ЦПКУ), зупинення (ст. 125 ЦПКУ), поновлення та продовження (ст. 127 ЦПКУ), наслідки пропущення процесуальних строків (ст. 126 ЦПКУ).

Зазвичай *оперативні норми цивільного процесуального права* фігурують у Прикінцевих і Перехідних положеннях ЦПКУ (зокрема, розділи XII, XIII).

До системи атипових норм цивільного процесуального права належать також *колізійні норми цивільного процесуального права*. Приміром, відповідно до ч. 2 ст. 3 ЦПКУ якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж встановлені цим Кодексом, застосовуються правила міжнародного договору України.

Висновки і пропозиції. До систематики атипових норм цивільного процесуального права належать: норми-цілі цивільного процесуального права, норми-принципи цивільного процесуального права, норми-дефініції цивільного процесуального права, норми-строки цивільного процесуального права, оперативні норми цивільного процесуального права, колізійні норми цивільного процесуального права.

Атипові норми цивільного процесуального права диференційовано на кілька груп:

а) атипові норми цивільного процесуального права, що спрямовують систему цивільного процесуального права (норми-цілі цивільного процесуального права, норми-принципи цивільного процесуального права);

б) атипові норми цивільного процесуального права, що спрощують правозастосування типових (регулятивних (уповноважувальних, зобов'язуючих, заборонних), охоронних) норм цивільного процесуального права (норми-дефініції цивільного процесуального права, норми-строки цивільного процесуального права);

в) атипові норми цивільного процесуального права, що покликані зберегти узгодженість системи цивільного процесуального права (оперативні норми цивільного процесуального права, колізійні норми цивільного процесуального права).

У цій науковій розвідці підтримано ідею про те, що ч. 1 ст. 2 ЦПКУ потребує невідкладних законодавчих змін, у результаті чого презентовано проєкт редакції ч. 1 ст. 2 ЦПКУ.

Модернізовано науковий підхід до найменування основних принципів цивільного судочинства, закріплених у ч. 3 ст. 2 ЦПКУ, а також запропоновано авторську редакцію ч. 3 ст. 2 ЦПКУ.

Диференційовано норми-принципи цивільного процесуального права на:

а) усталені принципи цивільного судочинства України, що успадковані сучасним цивільним процесуальним законодавством, перенесені на основі історичного досвіду (повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового (цивільного) процесу перед законом та судом; гласність і відкритість судового (цивільного) процесу та його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін у цивільній справі позовного провадження; диспозитивність цивільного судочинства; обов'язковість судового рішення у цивільній справі; забезпе-

чення права на апеляційний перегляд цивільної справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у цивільній справі у випадках, установлених законом);

б) нові принципи цивільного судочинства України, що вперше в законотворчій практиці закріплені в ЦПКУ (верховенство права в цивільному судочинстві; пропорційність у цивільному судочинстві; розумність строків розгляду цивільної справи судом; неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами; відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судові рішення у цивільній справі).

Список використаної літератури

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 1008 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Чернега В. М. Господарське процесуальне право: загальна частина: підручник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 170 с.

References

1. Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 100,000 words / per general. ed. Dr. Philol. Sciences, Prof. V. V. Dubichynskyi. Kharkiv: VD "SCHOOL", 2011. 1008 p. [in Ukrainian]
2. Civil Procedural Code of Ukraine (2004, March 18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian]
3. Cherneha V. M. (2023). Commercial procedural law: general part: textbook. Kyiv: Lira-K Publishing House. 170 p. [in Ukrainian]

Стаття надійшла 04.03.2024 р.

V. M. Cherneha, Doctor of Juridical Sciences, Docent, Professor
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
the Department of Private Law
54/1 Beresteisky Av, Kyiv, 03057, Ukraine
e-mail: vitalii.cherneha@kneu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9118-6562>

SYSTEMATICS OF ATYPICAL PROVISIONS CIVIL PROCEDURAL LAW

Summary

The article is devoted to the systematics of atypical provisions of civil procedural law. The systematics of atypical provisions of civil procedural law include: civil procedural law goals-provisions; civil procedural law principles-provisions; civil procedural law definition-provisions; civil procedural law terms-provisions; operational civil procedural law provisions; conflict civil procedural law provisions.

Atypical provisions of civil procedural law are differentiated into several groups: a) atypical provisions of civil procedural law, directing the system of civil procedural law; b) atypical provisions of civil procedural law that simplify the enforcement of typical rules of

civil procedural law; c) atypical provisions of civil procedural law designed to preserve the coherence of the system of civil procedural law.

The scientific approach to the naming of the basic principles of civil justice, enshrined in Part 3 of Art. 2 of the Civil Procedure Code of Ukraine, as well as the author's revision of Part 3 of Art. 2 of the Civil Procedure Code of Ukraine.

The principles-provisions of civil procedural law are differentiated into: a) established principles of civil justice of Ukraine inherited by modern civil procedural legislation, transferred on the basis of historical experience; b) new principles of the civil procedure of Ukraine, which for the first time in law-making practice are enshrined in the Civil Procedure Code of Ukraine.

Keywords: atypical civil procedural law provisions, civil procedural law goals-provisions; civil procedural law principles-provisions; civil procedural law definition-provisions; civil procedural law terms-provisions; operational civil procedural law provisions; conflict civil procedural law provisions.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300729>

УДК 349.6:368(045)

С. М. Тараненко, канд. юрид. наук, доцент
Черкаський державний технологічний університет
Кафедра історії та права
бульвар Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна
e-mail: taranenko1959.sergey@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1794-3155>

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЗАВДАНИХ ДОВКІЛЛЮ, ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розгляду наукових підходів на предмет відшкодування завданих збитків довкіллю, внаслідок військової агресії РФ проти України. Здійснено огляд наявних та пошук нових правових інструментів, в тому числі міжнародно-правового характеру відшкодування збитків завданих довкіллю, внаслідок збройного конфлікту за відповідними процедурами у майбутніх судових провадженнях. Зроблено акцент на тому, що правові інструменти у досліджуваній сфері є складними правовими інститутами та мають різну юридичну природу і управлінський характер, організаційні риси та форми фактичної реалізації. Проаналізовано чинне законодавство на предмет відшкодування екологічних збитків, завданих через воєнні дії країни агресора на території України, за відповідними напрямками як: збитки завдані природно-заповідному фонду; втрати надр та лісового фонду; шкода завдана земельним, водним ресурсам та атмосферному повітрю. Констатовано, що одними із правових інструментів відшкодування екологічних збитків в контексті їх використання можуть бути, міжнародні договори, зокрема екологічний договір для України; міжнародний реєстр збитків, включаючи його цифрову платформу з усіма даними про заяви та докази, що містяться в ньому та братимуться до уваги при встановленні факту і розміру збитків; позови громадян України так і колективні, в тому числі громадських організацій; фонди для виплати компенсацій за завдані збитки, які наповнюватимуться за рахунок заморожених активів Росії або в інший спосіб; міжнародні спеціальні комісії є гнучкими інструментами, які створюються для розгляду масових позовів, що виникають через міжнародні кризи. Зроблено висновок та пропозиції щодо значення правових інструментів, які впливають на процес забезпечення відшкодування воєнних збитків в Україні та мають значення для вдосконалення та подальшого розвитку законодавства, що є актуальними нині.

Ключові слова: забруднене довкілля; екологічні збитки; правові інструменти; військова агресія; екологічний договір для України; міжнародний реєстр збитків; позови; компенсаційні фонди.

Постановка проблеми. Архіважливою та об'єктивно найскладнішою проблемою з позиції сьогодення є пошук і висвітлення різних правових інструментів відшкодування в Україні екологічних збитків, завданих внаслідок військових дій

агресора. Повномасштабна війна Росії проти України яка триває понад два роки, а «гібридна більше 10 років», завдає та продовжує завдавати збитків природному довкіллю. Відповідальність за ці злочинні дії повною мірою лежить на країні – агресорці [1]. Одночасно вирішення цієї проблеми пов'язано із обов'язком нашої держави виконати завдання щодо створення національної моделі відшкодування воєнних збитків завданих довкіллю. Це одне із найскладніших завдань, виконання якого вимагає проведення значної кількості заходів із врахуванням досвіду міжнародно-правової практики, що є важливим кроком у напрямку забезпечення гарантій, як наслідок держава отримає належне відшкодування завданих екологічних збитків агресором. Мова іде про пошук сучасних правових інструментів, спрямованих на забезпечення відшкодування збитків в умовах мілітарного впливу на довкілля - повітря, водні та земельні ресурси, надра, зелені насадження, природно-заповідний фонд, тощо. В даному контексті це потребує як окремого аналізу, так і корегування та оформлення у юридичних формулюваннях пропозицій, адже у новітній історії нашої держави подібний стан трапився уперше, і дослідження теми є безумовно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наслідками російського вторгнення є значні збитки, які завдані довкіллю у результаті порушення норм міжнародного та національного законодавства. Загальнонауковою основою під час дослідження питання про правові інструменти, які впливають на процес відшкодування збитків, були використані праці фахівців з права, серед яких: Г. І. Балюк, С. В. Гришак, О. Р. Дашковська, В. М. Єрмоленко, В. Л. Качурінер, Р. С. Кірін, Н. Р. Кобецька, Н. Р. Малишева, О. М. Мальчик, С. О. Масьондз, М. О. Медведева, О. В. Шафранова, С. В. Шкляр, О. А. Шомпол та інші. Разом з тим, в світлі останніх подій та викликів, які постали перед нашим суспільством, вказує на необхідність удосконалення інструментарію шляхом добре продуманих, структурованих та обґрунтованих підходів, застосовуючи при цьому сучасні наукові досягнення, які на їх основі обґрунтовують вимоги з метою збільшення перспектив щодо отримання повного відшкодування збитків від країни-агресора.

Метою статті є дослідження правових інструментів на основі пропозицій, які висловлені протягом лютого (2022-2024 рр.) та можуть бути застосовані в частині забезпечення відшкодування збитків, завданих довкіллю України через військові дії росії.

Виклад основного матеріалу. Безпрецедентне з часів Другої світової війни вторгнення росії до України з лютого 2014 року так званої гібридної війни, а повномасштабне з 24.02.2022 року, завдало та продовжує завдавати значних збитків навколишньому природному середовищу. На думку Сергія Шкляра [2] це будь-які збитки, які завдані рф навколишньому природному середовищу України, що оточує нас і підлягає оцінці (повітря, землі (надра), зеленим насадженням, природно-заповідному фонду тощо), де проходили та тривають бойові дії. Завдані збитки довкіллю України через війну оцінюються у 2,2 трлн. гривень, заявив міністр захисту довкілля та природних ресурсів Руслан Стрілець в ефірі національного телемарафону «Єдині новини» на каналі «Ми-Україна». Більшість таких збитків, а це майже половина, від викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, забруднення ґрунтів та водних ресурсів [3]. Постає риторичне питання, які правові інструменти необхідно задіяти щоб країна - агресорка

там активів РФ та доступні до стягнення збитків, завданих військовою агресією. У цьому зв'язку доцільно звернути увагу також на способи, які можуть бути застосовані для досягнення відшкодування екологічної шкоди через укладення відповідних угод між сторонами конфлікту або із залученням інших країн, застосування міжнародних інституцій та міжнародних інструментів відшкодування такої шкоди. Серед них базовим у сфері захисту природного середовища під час військових конфліктів є Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1976 року [6]. Даний документ закликає міжнародну спільноту вживати заходів, спрямованих на запобігання або мінімізацію руйнівного впливу на довкілля під час військових дій. В цьому аспекті однією з основних конвенційних норм, яка передбачає відповідальність держави за дії збройних сил у воєнний час, є ст. 3 IV Гаазької конвенції про закони та звичаї суходільної війни: «Воююча сторона, яка порушує норми зазначеного Положення, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, за умови якщо для цього є підстави. Тобто вона є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил» [1]. Серед сучасних та потенційно привабливих інструментів є резолюція ES-11/6 від 14.11.2022 року «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України». В цій резолюції Генеральна Асамблея визнала, що російська федерація має бути притягнута до відповідальності за будь-які порушення міжнародного права, міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні або проти неї. Також було сказано про необхідність створення міжнародного механізму відшкодування шкоди та збитків, завданих міжнародно-протиправними діями росії. Асамблея рекомендувала державам-членам у співпраці з Україною створити Міжнародний реєстр збитків. Його мета збір і збереження доказів та інформації про претензії щодо шкоди від зацікавлених фізичних та юридичних осіб, а також держави України, завданої міжнародно-протиправними діями російської федерації, а також сприятиме та забезпечуватиме координацію збору доказів [7]. Тож зазначені інструменти є потенційно привабливими на предмет оцінити їх можливості відшкодування в рамках міжнародних режимів екологічної шкоди, спричиненої нападом росії. В той же час Г. І. Балюк та О. А. Шомпол застерігає про те, що «...війна, яка триває на території України, засвідчила: закони мирного часу під час збройного конфлікту не працюють. Війна показала, що ефективність діяльності провідних міжнародних організацій (йдеться про такі міжнародні організації, як ООН, ОБСЄ) у вирішенні світових проблем сьогодні значно знижена, що призводить до посилення суперечностей стосовно розподілу сфер впливу між провідними центрами сили. Ситуація в Україні викрила ще одну проблему – під сумнів ставляться і міжнародні договори та зобов'язання, взяті одними державами стосовно інших. Водночас військова сила залишається важливим чинником у досягненні політико-економічних цілей» [8, с. 143; 160]. Позначене вище дає можливість констатувати, що Уряд нашої країни змушений був у пожежному поспіху звернутися до української науки та міжнародної спільноти на предмет пошуку та втілення оновлених правових інструментів відшкодування екологічних збитків у вітчизняну систему законодавства, які раніше не застосовувалися, або були взагалі відсутні. Таке рішення цілком закономірне та правильне. Дослі-

дження у цьому напрямку все більше привертає увагу практиків та теоретиків права. Серед них В. М. Єрмоленко та О. М. Мальчик розглядають юридичні інструменти судового захисту рослин від шкоди, завданої російською федерацією [9, с. 209-214]. У свою чергу С. О. Масьондз визначає перелік правових інструментів, які можуть бути залучені у діяльності громадськості та, на його думку, за правовою природою можуть бути як нормативними, так і ненормативними [10, с. 5-10]. В. Л. Качурінер розглядає зміст міжнародно-правових інструментів у сфері виробництва. На її думку, правові інструменти - це засоби та способи, які впливають на процес виробництва і учасників сільськогосподарської діяльності [11, с. 177-181]. На думку Р. С. Кіріна та С. В. Гришака, виклики воєнного періоду зумовлюють формування відповідної сукупності правового інструментарію, за допомогою якого має вибудовуватися платформа для прямих чи опосередкованих заходів з попередження, охорони захисту та відновлення порушених збройною агресією екологічних прав громадян [12]. Натомість, М. О. Медведєва констатує, що масштаби шкоди докільню, спричиненої росією проти України, настільки значні, що це вплине на реалізацію старих та розробку нових ініціатив з ухвалення спеціальної міжнародної угоди про захист навколишнього середовища під час війни. За її допомогою руйнування довкілля може бути визнане як окремий міжнародний злочин, що вчиняється і в період збройного конфлікту, і в мирний час [13, с. 109]. Відтак, за словами першого заступника голови Державної екологічної інспекції України Д. Заруби у програмі «Укрінформ: вечірній стрім»: «наразі фахівці шукають механізм притягнення до відповідальності росії як країни за скоєні екологічні правопорушення. Сьогодні не має чіткого механізму, він існує лише для фізичних осіб, які повинні відповідати за свої дії, а для країни не має. Колись у кейсі за наслідками війни між Іраком та Кувейтом була створена компенсаційна комісія. Проте вона була створена рішенням Ради Безпеки ООН, куди, ми розуміємо, входить росія зі своїм правом вето. Тому наразі це питання намагаються розв'язати багато міжнародних експертів», - додав Д. Заруба [14]. Наступним, не менш важливим інструментом за влучним висловлюванням О. Р. Дашковської, є створення спеціального міжнародного фонду, який покликаний забезпечити втілення в життя комплексу заходів з очищення та відновлення довкілля, яке постраждало внаслідок воєнної агресії рф [15]. Цікавою є думка Н. Р. Кобецької про те, що одним із завдань нашої держави є використання досвіду відповідних міжнародних інституцій, і на цій основі добитися створення окремого спеціалізованого суду за принципом Ad Hoc та створення фонду гарантування виплат за рахунок конфіскованих активів держави-агресорки [16]. В юридичній літературі висловлювалася також думка, за якою ключовим питанням підготовки до подання позовів в міжнародні суди є належна їх фіксація, документування, верифікація усіх фактів екологічної шкоди, визначення їх причинного зв'язку з військовими діями армії рф на території України, а також їх кваліфікована оцінка за методиками, які б визнавались у міжнародних судових та інших інстанціях [17]. Позначене вище дає змогу констатувати, що саме в цьому полягає одна з головних структурних особливостей правового інструменту як точний і надійний збір та збереження доказів, що має вирішальне значення для підтримки кримінального переслідування, так і вимоги про відшкодування збитків. Кожний із названих аспектів виконує власну, чітко визначену роль. Наразі ми

бачимо відповідні кроки, які були здійснені Урядом, першим серед таких нормативно-правових актів можна вважати Постанову Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [18]. З врахуванням зазначеного, маємо сім затверджених методик. Зокрема, методика, яка визначає розмір шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, ґрунтам земельних ресурсів внаслідок викидів і скидів забруднюючих речовин [18]. Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин у атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій або під час дії воєнного стану з визначенням розмірів завданої шкоди. Зазначена методика дозволить нараховувати збитки внаслідок неорганізованих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря [19]. Методика, що визначає розмір шкоди і збитків, завданих територіям і об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії росії [20]. Методика, що визначає розмір шкоди та збитків, завданих навколишньому природному середовищу через самовільне користування надрами внаслідок збройної агресії російської федерації [20]. Методика із визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України, в Азовському та Чорному морі [20]. Методика, яка визначає розмір збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами [21]. Методика, яка визначає розмір шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації [22]. Дані методики обрахунку збитків, завданих довікілью війною стали унікальним досвідом у роботі Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. Можна сказати, що до 24 лютого 2022 року у світі ніхто ніколи не розробляв такі методики. І це стало для нас викликом озвучила заступниця міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олена Крамаренко [23]. Наступним інструментом, який можна віднести до стратегічних було прийняття 17.05.2023 року під час Саміту глав держав та урядів Ради Європи резолюції про створення Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією рф проти України. Він слугуватиме для обліку доказів та претензій про заподіяні збитки, шкоду чи ушкодження, які починаючи з 24.02.2022 року сталися внаслідок міжнародно-протиправних дій рф на території України або проти нашої держави. Реєстр це та інституція, яка допомагає заявникам зібрати і подати докази, а потім відфільтрувати їх і там, де претензія відповідає критеріям, тобто фіксує подані вимоги. Він стане першою складовою частиною майбутнього Міжнародного компенсаційного механізму, створення якого планується окремим міжнародним договором у співпраці з Україною, а також буде створено комісію з розгляду претензій та компенсаційний фонд. Компенсаційна комісія це нова інституція, яка призначатиме компенсації, що їх матиме заплатити росія. Усі чудово розуміють, що наразі росія такої згоди не дасть, адже це великий шлях до створення такої Компенсаційної комісії, і сьогодні говоримо з G7 та іншими державами вже не про те, чи можна це зробити, а про те, як це зробити, як притягнути державу-агресора до відповідальності без її згоди.

Наступним кроком у створенні правового інструменту – екологічний договір для України. Він зробить Україну прикладом для світу в питанні захисту довкіл-

ля. Про це заявив керівник Офісу Президента України Андрій Єрмак під час брифінгу за результатами засідання в Києві Міжнародної робочої групи щодо екологічних наслідків війни. За його словами «такого ще не було в історії, коли країна, яка перебуває в стані війни, не просто думає, а працює над тим, щоб відновити навколишнє середовище, покарати винних і також показати всьому світові, що і як можна та треба робити для того, щоб забезпечити майбутнє для наступних поколінь». Документ акцентує увагу на трьох основних завданнях. Перше – оцінка збитків довкіллю, яких завдала і завдає росія на території України. Друге завдання – покарання за вчинення цих злочинів. Кожен факт злочину росії обов'язково стане основою для майбутніх судових процесів, а зрештою – основою доказової бази для компенсації та репарацій. Третє завдання – відновлення природи й усунення завданої шкоди, ідеться не просто про відновлення, а про покращення життєвого простору людей за допомогою сучасних технологій та екологічних рішень [24]. Співголова Міжнародної робочої групи щодо екологічних наслідків війни – экс віце прем'єр-міністерка Швеції Маргот Вальстрем – зазначила, що приблизно 30 із 50 рекомендацій, які викладені в Екологічному договорі, спрямовані до українського уряду, а решта стосується допомоги країн - партнерів і громадянського суспільства. «Те, що Україна робить зараз, – це новаторство, це лідерство у світі. Україна говорить про те, що довкілля важливе, і, попри війну, надає йому пріоритет. За допомогою цього документа ми даємо світові нові методології, технології та стандарти для оцінювання шкоди, нанесеної довкіллю під час війни». Також, за її словами, завдяки Екологічному договору Україна зможе забезпечити притягнення до відповідальності за шкоду довкіллю, а також стане для світу прикладом відбудови та відновлення довкілля на основі новітніх технологій [24]. За задумом України, міжнародний компенсаційний механізм буде складатися з трьох складових: Реєстр збитків, Компенсаційна комісія, Фонд для виплати компенсацій – заарештовані російські активи в Україні, за кордоном та кошти міжнародних фондів та організацій [24].

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного вище дослідження можна зробити наступні висновки. Правові інструменти це юридично значимі акти зовнішньої дії, які приймаються уповноваженими суб'єктами, щодо відшкодування збитків завданих природному довкіллю через військові дії росії проти України. Важливе місце в цьому процесі посідають такі правові інструменти як: міжнародні договори, зокрема, Екологічний договір для України; Міжнародний реєстр збитків, включаючи його цифрову платформу з усіма даними про заяви та докази, що містяться в ньому та братимуться до уваги при встановленні факту і розміру збитків; позови громадян України так і колективні, в тому числі громадських організацій; фонди для виплати компенсацій за завдані збитки, які наповнюватимуться за рахунок заморожених активів росії або в інший спосіб; міжнародні спеціальні комісії є гнучкими інструментами, які створюються для розгляду масових позовів, що виникають через міжнародні кризи та які допоможуть побудувати абсолютно нову систему відшкодування шкоди, виходячи з унікальності відповідної ситуації.

Список використаної літератури

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї : Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: [https:// ips.ligazakon.net/ document/MU07K01U?an=2](https://ips.ligazakon.net/document/MU07K01U?an=2) (дата звернення: 28.02.2024).
2. Шкляр С. Як змусити росію заплатити за екологічні збитки. Чи можуть колективні позови про відшкодування екологічних збитків, завданих росією, бути ефективними? Економічна правда. 2022. 17 жовтня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/17/692705/> (дата звернення: 05.03.2024).
3. Стрілець Р. Збитки екології через війну вже складають 2,2 трлн. гривень. Ми-Україна. 20 січня 2024 р. URL: <https://weukraine.tv/exclusive/zbitki-ekolohiji-cherez-vijnu-vzhe-skladajut-2-2-trln-hriven-mindovkillja/> (дата звернення: 20.01.2024).
4. Шафранова О. В. Правові аспекти і можливості відшкодування шкоди, завданої довкіллю під час війни. Матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики на тему: «Вплив воєнних дій на довкілля в Україні та його відновлення до природного стану» (10 листопада 2022 року) / Ред.: Ю. Ю. Овчинникова. Київ: Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, 2023. 184 с.
5. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь / І. М. Городиський, М. В. Бем, С. Р. Косаревич, С. О. Верланов, Н. В. Василечко, А. А. Слюсар. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с.
6. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. URL: <https://www.un.org/ru/documents/declconv/conventions/hostenv.shtml> (дата звернення: 02.03.2024).
7. Резолюція ES-11/6 від 14.11.2022 року «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України». URL: <https://news.un.org/en/story/2022/11/1130587>.
8. Балок Г. І., Шомпол О. А. Національні та міжнародно-правові проблеми регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів. Адміністративне право і процес. № 2(12). 2015. С. 143-160. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apip/2015.12.pdf> (дата звернення: 28.02.2024).
9. Єрмоленко В. М., Мальчик О. М. Юридичні інструменти судового захисту рослин від шкоди, завданої російською федерацією. Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове фахове видання. 2023. № 2. С. 209-214.
10. Мосьондз С. О. Правові інструменти діяльності громадськості у сфері запобігання корупції в Україні. Журнал східноєвропейського права. Електронне науково-практичне фахове видання. 2023. № 111. С. 5-10.
11. Качурінер В. Л. Правові інструменти екологічної політики Європейського Союзу у сфері виробництва. Південноукраїнський правничий правопис. 2022. Ч. 2. № 4. С. 177-181.
12. Кірін Р. С., Гришак С. В. Забезпечення і реалізація екологічних прав у стратегіях державної політики та безпеки: виклики воєнного періоду. Науковий журнал «Juris Europensis Scientia». Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. № 1. С. 65-71. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.12>.
13. Медведєва М. О. Збройна агресія росії та шкода довкіллю України. Український часопис міжнародного права. 2022. № 3. С. 106-109.
14. Заруба Д. Екоцид. Хто заплатить? Хто відновить? Укрінфом. 2023. 21 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3764239-ukraini-vazlivo-nevtrati-dokaziv-ekologicnih-zlociniv-rosii-ekspert.htm> (дата звернення: 21.09.2023).
15. Дашковська О. Р. Міжнародно-правова відповідальність держави за шкоду, заподіяну внаслідок збройного конфлікту. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 784-787. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/190>.
16. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О. В., 2022. 297 с.
17. Малишева Н. Р. Від довкілля Землі до космічного простору. Київ, Норма права. 2023. 340 с.

18. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.02.2024).
19. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: Наказ Міндовкілля України від 04.04.2022 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
20. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: Наказ Міндовкілля України від 13.04.2022 р. № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
21. З початку війни для розрахунку збитків довкіллю, завданих окупантами, фахівці ДЕІ розробили 5 спеціальних методик, 2 з яких вже чинні. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2332>.
22. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами: Наказ Міндовкілля України від 21.07.2022 р. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
23. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наказ Міндовкілля України від 05.10.2022 р. № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
24. Крамаренко О. Російська агресія: як рахувати збитки довкіллю. Газета «Світ» 14 квітня 2023 р. URL: <https://svit.kpi.ua/2023/04/17> (дата звернення 26.02.2024).
25. Срмак А. Екологічний договір для України – не лише про покарання Росії за завдання шкоди довкіллю, а й про майбутнє для наступних поколінь. Офіційне інтернет-представництво 10 лютого 2024 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ekologichnij-dogovor-dlya-ukrayini-ne-lishe-pro-pokarannya-r-88889> (дата звернення 26.02.2024).

References

1. IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations on the Laws and Customs of War on Land. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU07K0IU?an=2> (access date: 28.02.2024) [in Ukrainian].
2. Shklyar S. (2022). How to make Russia pay for environmental damage. Can collective lawsuits for compensation for environmental damage caused by Russia be effective? Economic Truth. October 17. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/17/692705/> (access date: 03/05/2024) [in Ukrainian].
3. Strilets R. (2024). Environmental damage due to the war already amounts to 2.2 trillion. UAH. We are Ukraine. January 20. URL: <https://weukraine.tv/exclusive/zbitki-ekolohijicherez-vjnu-vzhe-skladajut-2-2-trln-hriven-mindovkillja/> (accessed on January 20, 2024) [in Ukrainian].
4. Shafranova O. V. (2023). Legal aspects and possibilities of compensation for damage caused to the environment during the war. Materials of hearings at the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on environmental policy on the topic: “The impact of military actions on the environment in Ukraine and its restoration to a natural state” (November 10, 2022) / Ed.: Yu. Yu. Ovchinnikova. Kyiv: Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on environmental policy and nature management. 184 p. [in Ukrainian].
5. Compensation for Ukraine: models, prospects, challenges. Analytical report / I. M. Horodyskyi, M. V. Bem, S. R. Kosarevych, S. O. Verlanov, N. V. Vasilechko, A. A. Slyusar. Lviv: Dniester Center, 2023. 103 p. [in Ukrainian].
6. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Means of Impact on the Natural Environment. URL: <https://www.un.org/ru/documents/declconv/conventions/hostenv.shtml> (access date: 03/2/2024) [in Ukrainian].
7. Resolution ES-11/6 dated November 14, 2022 “Providing legal remedies and reparations

- in connection with aggression against Ukraine”. URL: [https:// news. un. org/en/story/2022/11/1130587](https://news.un.org/en/story/2022/11/1130587) [in Ukrainian].
8. Balyuk G. I., Shompol O. A. (2015). National and international legal problems of regulating environmental protection and ensuring environmental safety during armed conflicts. *Administrative law and process*. № 2(12). P. 143-160. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apip/apip2015.12.pdf> (access date: 28.02.2024) [in Ukrainian].
 9. Yermolenko V. M., Malchuk O. M. (2023). Legal instruments for judicial protection of plants against damage caused by the Russian Federation. *Analytical and comparative jurisprudence*. Electronic scientific publication. № 2. P. 209-214 [in Ukrainian].
 10. Mosyondz S. O. (2023). Legal tools of public activity in the field of corruption prevention in Ukraine. *Journal of East European Law*. Electronic scientific and practical specialist edition. № 111. P. 5-10 [in Ukrainian].
 11. Kachuriner V. L. (2022). Legal instruments of the environmental policy of the European Union in the field of production. *South Ukrainian legal spelling*. Ch. 2. № 4. P. 177-181 [in Ukrainian].
 12. Kirin R. S., Hryshchak S. V. (2023). Ensuring and implementing environmental rights in state policy and security strategies: challenges of the wartime period. *Scientific journal «Juris Europensis Scientia» National University «Odesa Law Academy»* № 1. P. 65-71. DOI <https://doi.org/10.32782/chem.v1.2023.12> [in Ukrainian].
 13. Medvedeva M. O. (2022). Russia’s armed aggression and damage to Ukraine’s environment. *Ukrainian Journal of International Law*. № 3. P. 106-109 [in Ukrainian].
 14. Zaruba D. (2023). Ecocide. Who will pay? Who will restore? *Ukrinfo*. September 21. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3764239-ukraini-vazlivo-nevtratiti-dopodsiv-ekologichnih-zlociniv-rosii-ekspert.htm> 1/2023/10/20/ (accessed on September 21, 2023) [in Ukrainian].
 15. Dashkovska O. R. (2022). International legal responsibility of the state for damage caused as a result of armed conflict. *Legal scientific electronic journal* № 11. S. 784-787. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/190> [in Ukrainian].
 16. Food and environmental security in war and post-war times: legal challenges for Ukraine and the world: abstracts of the reports of the participants of the International scientific and practical online/offline conference (Kyiv, September 16, 2022). Kyiv: FOP Yamchynskiy O.V., 2022. 297 p [in Ukrainian].
 17. Malysheva N. R. (2023). From the Earth’s environment to outer space. Kyiv, *Norma prava*. 340 p. [in Ukrainian].
 18. On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2022 № 326. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text) (date of application: 02/26/2024) [in Ukrainian].
 19. On the approval of the Methodology for determining the amount of damage caused to land and soil as a result of emergency situations and/or armed aggression and hostilities during martial law: Order of the Ministry of Environment of Ukraine dated 04/04/2022 № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (date of application: February 26, 2024) [in Ukrainian].
 20. On approval of the Methodology for calculating unorganized emissions of polluting substances or mixtures of such substances into atmospheric air as a result of emergency situations and/or during martial law and determining the amount of damage caused: Order of the Ministry of Environment of Ukraine dated 04.13.2022. № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (date of application: 02/26/2024) [in Ukrainian].
 21. Since the beginning of the war, DEI specialists have developed 5 special methods, 2 of which are already in force, for calculating environmental damage caused by the occupiers. Official website of the State Environmental Inspection of Ukraine. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2332> [in Ukrainian].
 22. On the approval of the Methodology for determining damages caused by water pollution and/or clogging, arbitrary use of water resources: Order of the Ministry of Environment of Ukraine dated July 21, 2022. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (access date: 02/26/2024) [in Ukrainian].
 23. On the approval of the Methodology for determining damage and losses caused to the forest fund as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Order of the

Ministry of Environment of Ukraine dated 05.10.2022 № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (date of application: 26.02.2024) [in Ukrainian].

24. Kramarenko O. (2023). Russian aggression: how to calculate damage to the environment. «Svit» newspaper, April 14. URL: <https://svit.kpi.ua/2023/04/17> (date of application February 26, 2024) [in Ukrainian].
25. Yermak A. (2024). The environmental treaty for Ukraine is not only about punishing Russia for harming the environment, but also about the future for future generations. Official Internet representation 2024. February 10. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ekologichnij-dogovor-dlya-ukrayini-ne-lishe-pro-pokarannya-r-88889> (access date February 26, 2024) [in Ukrainian].

Стаття надійшла 10.03.2024 р.

S. M. Taranenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Cherkasy State Technological University
the Department of History and Law
460 Shevchenka Blvd, Cherkasy, 18006, Ukraine
e-mail: taranenko1959.sergey@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1794-3155>

LEGAL INSTRUMENTS FOR COMPENSATION FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE AS A RESULT OF RUSSIA'S MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Summary

The article is devoted to the consideration of scientific approaches to compensation for environmental damage caused by the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. A review of the existing and search for new legal instruments was carried out, including the international legal nature of compensation for damages caused to the environment as a result of the armed conflict according to the relevant procedures in future court proceedings. Emphasis is placed on the fact that legal instruments in the researched area are complex legal institutions and have different legal nature and administrative character, organizational features and forms of actual implementation. The current legislation on the subject of compensation for environmental damage caused by the military actions of the aggressor country on the territory of Ukraine was analyzed, according to the relevant directions, such as: damage caused to the nature reserve fund; loss of subsoil and forest resources; damage to land, water resources and atmospheric air. It was established that one of the legal instruments for the compensation of environmental damages in the context of their use can be international agreements, in particular the environmental agreement for Ukraine; the international register of losses, including its digital platform with all data on statements and evidence contained in it and to be taken into account when establishing the fact and amount of losses; lawsuits by citizens of Ukraine and collective ones, including public organizations; funds for the payment of compensation for the losses incurred, which will be filled at the expense of the frozen assets of Russia or in another way; international ad hoc commissions are flexible instruments created to deal with mass claims arising from international crises. A conclusion and proposals were made regarding the importance of legal instruments that affect the process of providing compensation for war losses to Ukraine, and are important for the improvement and further development of the legislation, which are relevant today.

Keywords: polluted environment; environmental damage; legal instruments; military aggression; environmental agreement for Ukraine; international register of losses; lawsuits; compensation funds.

О. В. Толкаченко, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: alena.tolkachenko@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3144-5286>

РОЗВИТОК СТАЛОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті досліджуються питання щодо забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі, висловлено думку про поширення екологізації в різні галузі економіки та доведено, що екологізацію сільськогосподарської діяльності потрібно розглядати як управління природокористуванням, яке спрямоване на раціональне використання природних ресурсів, охорону та покращення навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки та гідного і безпечного рівня життя людини.

З огляду на забезпечення екологічної безпеки при здійсненні сільськогосподарської діяльності та розвиток сталого сільського господарства, проаналізовано Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» і з'ясовано, що він не оперує поняттям «стале сільське господарство». Запропоновано закріпити цю категорію в законодавстві України, наприклад, при розробці Концепції розвитку сталого сільського господарства.

Також в національному законодавстві відсутні норми, які б передбачали екологічні вимоги при використанні сільськогосподарської техніки, обов'язки аграрних виробників щодо охорони ґрунтів у процесі застосування сільськогосподарської техніки і обладнання. Водночас розвиток механізації має певні економічні плюси: підвищує продуктивність праці, скорочує строки виконання робіт тощо; впроваджує нові технології, що в свою чергу, підвищує культуру сільськогосподарського виробництва; також характеризується переходом на альтернативні джерела, що дає можливість позитивно впливати на процеси, пов'язані зі зміною клімату.

В статті зазначається, що важливим моментом в забезпеченні екологічної безпеки при здійсненні сільськогосподарської діяльності є впровадження новітніх технологій, і в першу чергу, використання біотехнологій. Висловлено думку, що акумулюючи дослідження суспільних, природничих та інших наук, використання цих технологій буде мати позитивний вплив на виробництво сільськогосподарської продукції, враховуючи екологічні ризики та ризики для життя і здоров'я людини.

Ще однією важливою задачею забезпечення екологічної безпеки при здійсненні сільськогосподарської діяльності є поводження з відходами агропромислового комплексу. В процесі їх діяльності виникає забруднення довкілля, яке пов'язане із зосередженням великої кількості тварин на обмежених територіях, що в свою чергу, впливає на здоров'я та умови життя людини, на якість ґрунтів, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря тощо.

Варто зазначити, що впровадження та розвиток сталого сільського господарства в Україні потребує запровадження механізму інтеграції екологічної політики в аграрну політику держави. При цьому вбачається, що агроекологічна політика – це заява держави, підприємства, організації не тільки про свої наміри та принципи, пов'язані із сільсько-

господарською результативністю, а й декларування певних екологічно безпечних дій, які не зменшуючи результативності, забезпечують сталий розвиток сільського господарства.

Водночас агроекологічна політика має розглядатися як комплексна, цілісна система правових, управлінських, організаційних, соціальних, економічних і фінансових засобів, з подальшою детальною регламентацією у Концепції розвитку сталого сільського господарства.

Ключові слова: екологізація, сільськогосподарський кооператив, техніка і обладнання, біотехнології, відходи агропромислового комплексу, забезпечення екологічної безпеки, сільськогосподарська діяльність, стале сільське господарство, екологічна політика, агроекологічна політика.

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні, як і в багатьох країнах світу, спостерігається екологізація різних галузей економіки, в тому числі і аграрного сектора. Це є важливим моментом, тому що пов'язано з безпечністю довкілля, продуктів харчування і побуту, належним рівням життя і здоров'я людини та таке інше. Але залишаються ще питання щодо забезпечення екологічної безпеки в процесі використання техніки, технологій, обладнання, новітніх розробок тощо в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності і забезпечення екологічної безпеки при утилізації відходів агропромислового комплексу, які, на наш погляд, недостатньо врегульованні на законодавчому рівні. Вбачається, що актуальним на сьогоднішній день є розвиток сталого сільського господарства, яке можна розглядати через призму інтеграції екологічної політики в аграрну політику держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз питань, пов'язаних із забезпеченням екологічної безпеки в аграрному секторі, екологічними аспектами аграрної політики та їх особливостями в різні роки були предметом дослідження таких вчених: В. В. Антощенкою, О. В. Білінською, В. П. Жушмана, В. М. Корнієнко, Ю. М. Кравченка, Т. В. Курман, О. О. Лемішко, О. В. Роздайбіді, Л. В. Струтинської-Струк.

Мета статті полягає у дослідженні питань розвитку сталого сільського господарства і забезпечення екологічної безпеки в процесі використання техніки, технологій, обладнання, новітніх розробок, при утилізації відходів сільського господарства тощо, а також в аналізі особливостей агроекологічної політики держави.

Виклад основного матеріалу. У 2015 році було проведено Саміт ООН зі сталого розвитку, на якому був прийнятий підсумковий документ «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». В ньому було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. В рамках цього набув подальшої активної розробки такий напрям, як стале сільське господарство. Це дало поштовх для впровадження заходів щодо екологізації сільського господарства та забезпечення екологічної безпеки в процесі його здійснення.

За слушною думкою Ю. М. Кравченка та В. В. Антощенкою «екологізація сільськогосподарського виробництва передбачає еволюційний перехід до застосування прогресивних форм і методів користування природними земельними ресурсами, що максимально відповідають умовам навколишнього природного середовища; поступову заміну енерго- та ресурсомістких технологій новими технологіями, які відтворюватимуть природні ресурси» [1, с. 86]. На наш погляд,

вбачається, що екологізацію сільськогосподарської діяльності потрібно розглядати як управління природокористуванням, яке спрямоване на раціональне використання природних ресурсів, охорону та покращення навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки та гідного і безпечного рівня життя людини.

Якщо говорити про забезпечення екологічної безпеки при здійсненні сільськогосподарської діяльності, то важливим моментом, на наш погляд, вважається забезпечення екологічної безпеки в процесі використання техніки, технологій, обладнання, новітніх розробок тощо.

Т. В. Курман вважає, що «при веденні сільськогосподарського виробництва відбуваються певні зміни в агросфері... Вбачається, що агросфера – це складна аграрно-правова категорія, яка лежить в основі предмета аграрного права і включає наступні елементи: а) об'єкти аграрних правовідносин (культурні рослини, сільськогосподарські тварини, оброблений ґрунт під сільськогосподарські культури); б) певне коло їх суб'єктів – сільське населення в особі фізичних осіб, які можуть працювати у сільськогосподарських підприємствах за трудовим договором, бути членами чи учасниками таких підприємств або займатися веденням особистого селянського господарства; в) сферу реалізації аграрних прав і обов'язків, а отже, й виникнення, зміни та припинення аграрних правовідносин – сільські території, сільськогосподарське виробництво тощо» [2, с. 48-54]. Так, дійсно, агросфера – це складна правова категорія і вона включає, на нашу думку, не тільки вищевідзначені автором елементи.

Перш за все, з огляду на забезпечення екологічної безпеки при здійсненні сільськогосподарської діяльності, до головних суб'єктів агросфери треба віднести сільськогосподарські кооперативи та їх об'єднання, тому що саме вони займають одне з головних місць в аграрному секторі серед виробників сільськогосподарської продукції.

В Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» міститься положення про те, що «основними видами діяльності сільськогосподарського кооперативу є виробництво, переробка, заготівля, закупівля, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів та інші види сервісного обслуговування членів кооперативу, зокрема, надання технологічних, транспортних, меліоративних, ремонтних, будівельних послуг, послуг з ветеринарного обслуговування тварин і племінної роботи, з бухгалтерського обліку і аудиту, науково-консультаційного обслуговування» [3, ст. 5].

І зрозуміло, що саме сільськогосподарські кооперативи, виступаючи в ролі суб'єктів аграрних відносин, наділені певними правами та обов'язками. Слід зазначити, що для отримання бажаних результатів, ці суб'єкти використовують певну техніку, технології та обладнання при здійсненні сільськогосподарської діяльності.

Більш того «сільськогосподарський кооператив, здійснюючи діяльність в інтересах своїх членів, має враховувати також інтереси територіальної громади, на території якої провадиться відповідна діяльність, з метою забезпечення сталого розвитку такої територіальної громади, відповідно до засад, визначених членами сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського кооперативного об'єднання» [3, ст. 4, п. 8]. Цікавим є той факт, що в Законі України «Про сільськогосподарську діяльність» відсутнє поняття «стале сільське господарство», а

згадка про сталий розвиток територіальної громади, яке міститься в положенні, наведеному вище, не дає чіткого розуміння, яким чином сільськогосподарський кооператив має впливати на цей розвиток.

Сучасний стан сільськогосподарського виробництва характеризується розвитком механізації, що має позитивний момент, оскільки має певні економічні плюси: підвищує продуктивність праці, скорочує строки виконання робіт тощо; впроваджує нові технології, що в свою чергу, підвищує культуру сільськогосподарського виробництва; також характеризується переходом на альтернативні джерела, що дає можливість позитивно впливати на процеси, пов'язані зі зміною клімату. Але в цій сфері є певні проблеми і невирішені питання. І вони стосуються саме екологічної складової.

Згідно ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» «техніка і обладнання - це машини, механізми, обладнання, устаткування, технологічні комплекси та лінії з них, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, харчовій та переробній промисловості для проведення робіт з вирощування, збирання, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції» [4, ст. 1]. Також «до зазначеної техніки належать: трактори та інші самохідні енерго- засоби сільськогосподарського призначення, спеціальні автомобілі сільськогосподарського призначення, самохідні та причіпні комбайни, жниварки і косарки для збирання зернових, кормових та технічних культур, посівна і ґрунтообробна техніка та комбіновані агрегати з неї, машини і обладнання для проведення робіт у тваринництві, птахівництві та кормовиробництві, зрошувальна та поливна техніка для сільськогосподарського виробництва, а також машини, обладнання та лінії з них для харчової і переробної промисловості, що використовуються для зберігання та переробки сільськогосподарської продукції» [4, ст. 1]. Але в цьому законі відсутні норми, які б передбачали екологічні вимоги при використанні сільськогосподарської техніки, обов'язки аграрних виробників щодо охорони ґрунтів у процесі застосування сільськогосподарської техніки і обладнання. А підвищення екологічної безпеки згадується лише як компетенція Кабінету Міністрів України. Важливим вбачається і те, що на сьогоднішній день питання забезпечення екологічної безпеки, безпеки життя і здоров'я людини, продовольчої безпеки загострюється, у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії.

Наступним важливим моментом в забезпеченні екологічної безпеки при здійсненні сільськогосподарської діяльності є впровадження новітніх технологій, і в першу чергу, використання біотехнологій. Це питання доволі детально було проаналізовано Л. В. Струтинською-Струк в її дисертаційній роботі. Аналіз проводився, впливаючи з того, що «забезпечення біобезпеки у будь-якій галузі, в тому числі і в сільському господарстві, повинно здійснюватися з урахуванням особливостей, притаманних генетично-модифікованим організмам як носіям екологічної небезпеки та генетично-інженерній діяльності як джерелу екологічного ризику» [6].

Без сумнівів, все що пов'язане з новітніми технологіями, будь-то біотехнології чи нанотехнології – це елемент науково-технічного прогресу, який неможливо зупинити. Проте залишається питання, яким чином можуть впливати новітні технології на розвиток сталого сільського господарства. Можна

припустити, що акумулюючи дослідження суспільних, природничих та інших наук, використання цих технологій буде мати позитивний вплив на виробництво сільськогосподарської продукції, враховуючи екологічні ризики та ризики для життя і здоров'я людини.

Ще однією важливою задачею забезпечення екологічної безпеки при здійсненні сільськогосподарської діяльності є поводження з відходами агропромислового комплексу. В даному випадку під поводженням ми розуміємо виникнення, місце зберігання, знешкодження і утилізацію відходів, які виникають в процесі функціонування тваринницьких та птахо- ферм, комплексів тощо. В процесі їх діяльності виникає забруднення довкілля, яке пов'язане із зосередженням великої кількості тварин на обмежених територіях, що в свою чергу, впливає на здоров'я та умови життя людини. Варто зазначити, що під значні забруднення від такої діяльності підпадають і земельні ресурси, тому що практично половина органіки, яка з'являється в процесі функціонування тваринницьких та птахо- ферм, з потенційно органічних добрив перетворюється на забруднюючі довкілля джерела. Території розташування великих тваринницьких та птахо- комплексів, а особливо місця утилізації їх відходів, стають екологічно небезпечними. А ігнорування екологічних вимог приводить до забруднення ґрунту, поверхневих і підземних вод, підвищення концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі, зниження якості сільськогосподарської продукції тощо. З огляду на необхідність впровадження методів сталого сільського господарства, на наш погляд, одним з ефективних екологічних прийомів, який би перетворював відходи тваринного походження на користь, є подальший розвиток виробництва біопалива та виготовлення органічних добрив.

Взагалі, якщо говорити про впровадження та розвиток сталого сільського господарства в Україні, то потрібно акцентувати увагу на необхідності запровадження механізму інтеграції екологічної політики в аграрну політику держави.

Як зазначає О. О. Лемішко, і ми цілком погоджуємося з цією думкою, «аграрний сектор України з його базовою складовою, сільським господарством, формує засади щодо забезпечення, у тому числі, екологічної безпеки держави. Базисом означеного процесу вважаємо виважену державну агроекологічну політику. При цьому, орієнтир необхідно тримати на європейський стиль екологічної політики, який підпорядковано беззаперечному визнанню урядом та суспільством пріоритетів охорони навколишнього середовища» [7, с. 220]. Хочеться звернути увагу на те, що автор використовує поняття «агроекологічна політика» і це має певний сенс. На сьогоднішній день реалії потребують запровадження цілісної системи у вигляді правових та управлінських інструментів, соціальних та громадських важелів, фінансових та економічних стимулів для ефективного функціонування сільськогосподарських кооперативів, тваринницьких та птахо- ферм, агропромислових комплексів, інших суб'єктів аграрного сектору економіки та їх сталого екологічно безпечного розвитку.

Якщо відповідно до Національної доповіді про стан техногенної та природної безпеки в Україні «екологічна політика – заява держави, підприємства, організації про свої наміри та принципи, пов'язані із загальною екологічною результативністю, що є основою для подальших дій і встановлення екологічних цілей і завдань» [8, с. 138-142], то агроекологічна політика – це заява держави,

підприємства, організації не тільки про свої наміри та принципи, пов'язані із сільськогосподарською результативністю, а й декларування певних екологічно безпечних дій, які не зменшуючи результативності, забезпечують сталий розвиток сільського господарства.

Також неможливо не погодитися з думкою В. П. Жушман і В. М. Корнієнко, що «стратегічною метою агроекологічної політики має бути цілеспрямоване переведення агропромислового виробництва на модель сталого, еколого зрівноваженого й ефективного розвитку, виробництво екологічно чистих продуктів харчування та всебічна охорона довкілля при веденні сільського господарства на основі формування біосферо-сумісної матеріально-технічної бази аграрного сектора, застосування природно- і ресурсозберігаючих, безвідходних або низьковідходних технологій, раціоналізації й екологічної оптимізації аграрного природокористування, насамперед землекористування, створення стійких, саморегульованих високопродуктивних агроландшафтів у всіх землеробських регіонах» [9, с. 105].

Потрібно зауважити, що аграрна політика в більш широкому сенсі «це комплексна система стратегічних і тактичних принципів, цілей, засобів і методів науково-методичного, соціально-економічного, правового, екологічного та організаційного характеру, спрямована на гарантування продовольчої безпеки держави та сталий сільський розвиток» [10, с. 159]. А якщо вважати, що продовольча безпека є частиною екологічної безпеки, то аграрна політика спрямована і на забезпечення екологічної безпеки. Виходячи з цього, можна стверджувати, що екологічна, агроекологічна, аграрна політика держави має спільні риси щодо забезпечення екологічної безпеки та розвитку сталого сільського господарства.

Висновки і пропозиції. Важливою складовою політики держави є екологізація різних галузей економіки, в тому числі, аграрного сектору України.

Для просування цього процесу має отримати подальший розвиток категорія сталого сільського господарства, яка повинна знайти своє закріплення в законодавстві України, наприклад, в Концепції розвитку сталого сільського господарства.

Це певною мірою відображало би удосконалення законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки, по-перше, при використанні техніки, технологій, обладнання, новітніх розробок тощо, в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності і, по-друге, при поводженні з відходами агропромислового комплексу. Адже такі види діяльності можуть негативно впливати на екологічну безпеку, життя і здоров'я людей, якість продуктів харчування тощо.

Вбачається, що актуальним є запровадження механізму інтеграції екологічної політики в аграрну політику держави. При цьому агроекологічна політика має розглядатися як комплексна, цілісна система правових, управлінських, організаційних, соціальних, економічних і фінансових засобів, з подальшою детальною регламентацією у вищевказаній Концепції.

Список використаної літератури

1. Кравченко Ю. М., Антощенкова В. В. Екологічна безпечність та якість сільськогосподарської продукції та її конкурентоспроможність в умовах міжнародної інтеграції. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. «Економічні науки». Випуск 202. 2019. С. 84-92.

2. Курман Т. В. Агросфера як основа сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право». Ред. кол.: С. М. Николаєнко (голова) та ін. К.: Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2014. Вип. 197. Ч. 2. С. 48-54.
3. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>.
4. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу: Закон України від 07.02.2002 р. № 3023-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3023-14#Text>.
5. Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України: Закон України від 05.10.2006 р. № 229-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-16#Text>.
6. Струтинська-Струк Л. В. Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності: Автореферат дис... на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.06. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. 20 с.
7. Лемішко О. О. Особливості механізму реалізації екологічної політики в аграрному секторі економіки України. Екологічна політика і право ЄС та їх імплементація у правову систему України: Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 р., м. Київ, Україна). К.: Видавничий центр НУБіП України, 2019. 386 с. URL: <https://nubip-erasmus.com/wp-content/uploads/2019/08>.
8. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2011 р. К. [б. в.], 2012. 359 с. URL: <http://mns.gov.ua/content/nasdopovid2011.html>.
9. Жушман В. П., Корнієнко В. М. Екологічні аспекти аграрної політики. Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: матер. «круглого столу» (м. Харків, 5 грудня 2014 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2014. С. 104-106.
10. Роздайбіда О. В., Білінська О. В. Економіко-правові аспекти державної аграрної політики України. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Х. : Право, 2010. № 3. С. 152-162.

References

1. Kravchenko Yu. M., Antoshchenkova V. V. (2019). Environmental safety and quality of agricultural products and their competitiveness in the conditions of international integration. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva*. «Ekonomiczni nauky». Vyp. 202. P. 84-92 [in Ukrainian].
2. Kurman T. V. (2014). Agrosphere as the basis of sustainable development of agricultural production. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*. Serii «Pravo» / red. kol.: S. M. Nikolaienko (holova) ta in. K.: Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Vyp. 197. Ch. 2. P. 48-54. [in Ukrainian].
3. On agricultural cooperation: Law of Ukraine 21.07.2020. № 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> [in Ukrainian].
4. On stimulating the development of domestic engineering for the agro-industrial complex: Law of Ukraine 07.02.2002. № 3023-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3023-14#Text> [in Ukrainian].
5. On the system of engineering and technical support of the agro-industrial complex of Ukraine: Law of Ukraine 05.10.2006. № 229-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-16#Text> [in Ukrainian].
6. Strutyńska-Struk L. V. (2005). Legal provision of biosafety in the implementation of genetic engineering activities: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky [in Ukrainian].
7. Lemishko O. O. (2019). Peculiarities of the mechanism of implementation of environmental policy in the agrarian sector of the economy of Ukraine. Environmental policy and law of the EU and their implementation in the legal system of Ukraine: Abstracts of Papers of the Conference Title. Kyiv, 386 p. URL: <https://nubip-erasmus.com/wp-content/uploads/2019/08> [in Ukrainian].

8. National report on the state of man-made and natural safety in Ukraine in 2011 (2012). Kyiv, 359 p. URL: <http://mns.gov.ua/content/nasdopovid2011.html> [in Ukrainian].
9. Zhushman V. P., Korniienko V. M. (2014). Environmental aspects of agrarian policy. Actual problems of environmental, land and agrarian legal relations: theoretical, methodological and applied aspects: Proceedings of the Symposium (pp. 104-106). Kharkiv, National Law University named after Yaroslav Mudryi [in Ukrainian].
10. Rozdaibida O. V., Bilinska O. V. (2010). Economic and legal aspects of the state agrarian policy of Ukraine. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*. Seriya: Ekonomichna teoriia ta pravo / redkol.: A. P. Hetman ta in. Kh. : Pravo. № 3. P. 152-162 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.03.2024 р.

O. V. Tolkachenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: alena.tolkachenko@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3144-5286>

DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE AGRICULTURE AND ENSURING ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE PROCESS OF IMPLEMENTING AGRICULTURAL ACTIVITIES

Summary

The article examines the issue of ensuring environmental security in the agricultural sector, expresses an opinion about the spread of greening in various sectors of the economy, and proves that the greening of agricultural activities should be considered as management of nature use, which is aimed at the rational use of natural resources, protection and improvement of the environment, ensuring ecological security and a decent and safe standard of human life.

In view of ensuring environmental security during the implementation of agricultural activities and the development of sustainable agriculture, the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» is analyzed and it has been found that it does not operate with the concept of «sustainable agriculture». It is proposed to enshrine this category in the legislation of Ukraine, for example, when developing the Concept of development of sustainable agriculture.

Also, there are no norms in the national legislation that would provide for environmental requirements when using agricultural machinery, obligations of agricultural producers regarding soil protection in the process of using agricultural machinery and equipment. At the same time, the development of mechanization has certain economic advantages: it increases labor productivity, shortens the period of work performance, etc.; introduces new technologies, which improves the culture of agricultural production; is also characterized by the transition to alternative sources, which provides an opportunity to positively influence the processes connected to the climate change.

The article states that an important point in ensuring environmental security in the implementation of agricultural activities is the introduction of the latest technologies, and first of all, the use of biotechnology. The opinion is expressed that by accumulating research in social, natural and other sciences, the use of these technologies will have a positive effect on the production of agricultural products, taking into account environmental risks and risks to human life and health.

Another important task of ensuring environmental security during the implementation of agricultural activities is the handling of waste from the agro- industrial complex. In the process

of their activity, environmental pollution occurs, which is associated with the concentration of a large number of animals in the limited territories, which, in turn, affects human health and living conditions, the quality of soils, surface and underground water, atmospheric air, etc.

It is worth noting that the introduction and development of sustainable agriculture in Ukraine requires the introduction of a mechanism for environmental policy integrating into the state's agrarian policy. At the same time, it can be seen that the agro-ecological policy is a statement of the state, enterprise, organization about its not only intentions and principles related to agricultural performance, but also the declaration of certain environmentally safe actions that, without reducing performance, ensure the sustainable development of agriculture.

At the same time, agro-ecological policy should be considered as a complex, integral system of legal, managerial, organizational, social, economic and financial means, with further detailed regulation in the Concept of development of sustainable agriculture.

Keywords: greening, agricultural cooperative, machinery and equipment, biotechnology, waste of the agro-industrial complex, ensuring environmental security, agricultural activities, sustainable agriculture, environmental policy, agro-ecological policy.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300731>

УДК 344.13:343.97:340.5

Є. О. Мурзо, ад'юнкт

Національна академія внутрішніх справ

Кафедра кримінального процесу

Солом'янська площа, 1, Київ, 03035, Україна

e-mail: yevheniiamurzo@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-4409-0560>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗСЛІДУВАННЯ МАРОДЕРСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ЗАКОРДОННИХ ДЕРЖАВ

У статті з'ясовано сутність мародерства за українським та міжнародним законодавством, визначено склади цих злочинів, висвітлено перелік обставин, які підлягають доказуванню та сформовано додаткові обставини при розслідуванні мародерства в Україні. Встановлено, що війна призвела до збільшення кількості випадків мародерства, натомість з 2014 року за статтею 432 Кримінального кодексу України жодну особу не засуджено. Фіксація цих злочинів на окупованих територіях ускладнена, існують складнощі кваліфікації, слідчі не мають достатнього досвіду у розслідуванні кримінальних правопорушень цієї специфіки, відсутня чітка криміналістична методика розслідування відповідних злочинів. Зазначене вище підкреслює актуальність дослідження. Метою цієї статті є дослідження проблем розслідування мародерства у кримінальному законодавстві України та закордонних держав. Для всебічного вивчення даного питання в статті використовувався комплекс наукових методів, зокрема загальнонаукові й спеціальні, які є засобами наукового дослідження. Діалектичний метод використовувався у межах вивчення теорії та практики суперечностей, що пов'язані з предметом дослідження. З урахуванням кримінально-правової та криміналістичної специфіки злочину, для формування пропозицій щодо виділення обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування мародерства у кримінальному провадженні використано метод прогнозування. Порівняльно-правовий метод було використано під час порівняння концепцій та наукових досліджень, позицій науковців щодо розуміння сутності мародерства. Проаналізовано наукові дослідження українських та закордонних вчених, погляди яких висвітлювали питання мародерства та його видів, законодавство й міжнародні договори. Практична цінність полягає у тому, що дослідження сприяє розумінню та вдосконаленню порядку розслідування мародерства, вказуючи на те, які обставини можуть мати суттєве значення для встановлення та доведення вини особи й здійснення правосуддя.

Ключові слова: війна, подія, розграбування, мародерство, розслідування.

Постановка проблеми. У сучасному світі глобалізація охоплює всі сфери життя суспільства. Попри позитивні аспекти, існує інший бік: збільшення рівня злочинності, виникнення нових видів правопорушень. У зв'язку із впливом

військових дій на сфері життя у державах, де наразі присутні конфлікти, існує необхідність боротьби з новими видами злочинів. Встановлено, що у 2022 році в Україні було обліковано 362 636 кримінальних правопорушень, що на 12,8% більше, ніж у 2021 році (321 443 кримінальних правопорушень) [1, с. 100]. У 2023 році – 475 595 кримінальних правопорушень [2].

Тема мародерства сьогодні є актуальною, оскільки українці зіштовхнулися з проблемою збереження свого майна під час військових дій. Україна потерпає від російської збройної агресії, страждає цивільне населення, причому не тільки від військових, а ще й від своїх власних земляків. Ці особи вчиняють крадіжки майна на місцях зруйнованих будинків, підприємств і організацій; з приміщень, таких як квартири, дачі, гуртожитки, магазини, склади, готелі під час повітряної тривоги, в ситуаціях, коли люди залишають місце свого проживання, рятуючись від обстрілів і бомбардувань, однак зазначені випадки помилково вважаються мародерством.

07 березня 2022 року посилено відповідальність за мародерство та низку статей Кримінального кодексу України щодо кримінальних правопорушень проти власності [3].

Встановлено, що в Україні ця група злочинів пов'язана із надзвичайно високим рівнем латентності (причини: збільшення випадків мародерства, які не реєструються належним чином, однак стають відомі через відеозаписи у відкритих джерелах інформації, відео з дронів або супутникові знімки; недостатньо висока кваліфікація слідчих у роботі з таким видом злочину; складність фіксації на окупованих територіях, на полі бою).

В окремих закордонних країнах даний вид злочину набуває нових проявів, таких як кібермародерство, привласнення культурних цінностей, розкрадання природних ресурсів. Це підтверджується різноманітним спектром публікацій, присвячених тлумаченню мародерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дж. Г. Стюарт висвітлює мародерство як крадіжку під час війни [4]. Крім того, на думку цього дослідника, формулювання статей 8(2)(b)(xvi) та 8(2)(e)(v) Римського статуту застаріле, маючи на увазі, що слова «місто», «місцевість» або «штурм» є зайвими з юридичної точки зору. Автор вказує на те, що Міжнародні кримінальні статuti визначають «мародерство» як різновид воєнного злочину, але роблять це шляхом прийняття архаїчної мови, позбавленої сучасного правового змісту.

А. Циммерман та Р. Гей у постатейному коментарі до Римського статуту Міжнародного кримінального суду запевняють, що офіційного визначення терміну «мародерства» немає. Однак, його слід розуміти як несанкціоноване привласнення або отримання майна з метою передачі його у володіння собі або третій особі проти волі законного власника [5, с. 452].

Варто уваги дослідження К. Дж. Бака, де він розкриває питання чи є привласнення силою через військову необхідність законним чи незаконним через розбіжності між положеннями договору міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом. Автор підіймає важливе питання про те, як люди можуть запобігти незаконному привласненню, якщо дії, скоєні злочинцями, є виправданими як виняток [6].

Р. О'Кіф, К. Перон, Т. Мусаєв, Дж. Феррарі наголошують на тому, що мародерство – незаконне привласнення культурних цінностей, яке суворо забороне-

но. Жоден привід військової необхідності не може юридично виправдати таку поведінку збройних сил будь-якої сторони конфлікту [7, с. 45].

Про експлуатацію природних ресурсів, які лежать в основі багатьох сучасних збройних конфліктів, таких як триваючі військові дії в Демократичній Республіці Конго (ДРК), Кот-д'Івуарі чи Україні згадує Д. Паларчик [8, с. 179].

У своєму дослідженні К. Грейліх та Е. Т. Дженсен розглядають елементи мародерства у світлі кібероперацій під час збройного конфлікту та стверджують, що кібермародерства залишаються чутливими до заборони, а також розмежовуються кібердіяльністю, які підпадають під заборону, і ті, які не підпадають. Також, науковці підкреслюють, що громадськість все частіше використовує термін «мародерство» для опису різних форм кіберкрадіжки поза контекстом збройного конфлікту [9, с. 266].

Мета статті. Всупереч різноманітності досліджень у цьому напрямку, деякі аспекти теми залишаються недостатньо розкритими, з огляду на що метою статті є дослідження проблем розслідування мародерства у кримінальному законодавстві України та закордонних держав.

Виклад основного матеріалу. У положеннях міжнародного гуманітарного права мародерство є воєнним злочином, а мародерські дії позначають як «грабіж» (англ. «pillage», «plunder», «looting») [10; 11, с. 13; 12; 13, с. 24-25].

Воно розкривається у ст. 33 Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни («пограбування забороняються») [14, с. 180]; ст. 23 (g) Гаазької конвенції («заборонено знищувати або захоплювати власність ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагається військовою необхідністю»), ст. 47 («мародерство офіційно забороняється»), ст. 28 («дане явище у місті чи місцевості, навіть у випадку, якщо його взяли штурмом забороняється») [15]; ст. 8 (2) (b) Римського статуту (хiii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю, хvi) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом; 8(2)(a)(iv) незаконне, безглузде і великомасштабне знищення і привласнення майна, яке не викликано військовою необхідністю є воєнними злочинами; v) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом) [16]. За такі злочини Україна повинна притягати до відповідальності осіб, які їх вчинили, за ст. 438 Кримінального кодексу (далі – КК) України, якою забороняється порушення законів і звичаїв війни.

Дана стаття містить бланкетну норму, і цей підхід прослідковується і у міжнародній судовій практиці. Наприклад, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії у рішенні по справі «Prosecutor v. Milan Martić» в обвинуваченні М. Martić у вчиненні порушення законів або звичаїв війни посилається на ст. 3 Женевської конвенції, ст. 51 (2) Додаткового протоколу I та ст. 13 (2) Додаткового протоколу II [17, с. 18].

У коментарі до Женевської конвенції робиться акцент на тому, що мародерство («pillage»), незалежно від того, чи здійснюється воно на окупованих чи інших територіях, завжди асоціювався з мародерством («looting, plunder...») здійсненим окремими солдатами. Таке незаконне привласнення майна слід відрізнити від військової здобичі, що стосується захоплення будь-якого рухомо-

го державного майна на полі бою (незалежно від його військового характеру) [18, с. 1520].

У межах українського кримінального законодавства мародерство є військовим правопорушенням, суть якого полягає у викраденні на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (ст. 432 КК України) [19].

Схоже формулювання містить ст. 178 КК Федерації Боснії та Герцеговини («Мародерство вбитих і поранених на полі бою»), а саме: (1) Той, хто видає наказ про незаконне привласнення речей у... поранених на полі бою, або хто здійснює таке привласнення, карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років. (2) Якщо кримінальне правопорушення, зазначене у частині першій цієї статті, було вчинене жорстоким способом, винний карається позбавленням волі на строк від 1 до 10 років [20, с. 42].

У ст. 413 КК Грузії караються позбавленням волі терміном від десяти до двадцяти років за: а) мародерство, тобто заволодіння речами вбитого чи пораненого під час військових дій, а також заволодіння майном громадян, залишеним у зоні військових дій; і) пограбування населеного пункту чи іншої територіальної одиниці [21].

Згідно ст. 48 Закону про дисципліну в силах оборони Австралії суб'єктом мародерства є військовослужбовець або цивільна особа, яка (а) забирає будь-яке майно, яке було залишено відкритим або незахищеним; або (б) забирає будь-яке майно з тіла вбитої особи або особи, яка була поранена, чи захоплена в полон; або (с) забирає будь-які транспортні засоби, обладнання чи запаси, захоплені чи покинуті противником. В Австралії максимальне покарання за вчинення мародерства – позбавлення волі на 5 років [22].

У гл. 2, ст. 463 КК Каліфорнії мародерство визначено як використання надзвичайного стану для вчинення крадіжки зі зломом, великої або дрібної крадіжки. У штаті Каліфорнія мародерство може бути як проступком, так і тяжким злочином та карається позбавленням волі на строк до 3 років [23].

Вивчені матеріали судової практики в Україні засвідчують, що судді трактують мародерство як акт прихованої або відкритої крадіжки військовослужбовцями та цивільними особами майна; мародерством також вважають присвоєння майна цивільного населення у районах вогневого ураження (бомбардувань, ракетних ударів, артилерійських та інших обстрілів), під час надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (*рішення Приморського районного суду м. Одеси від 28.12.2022 р. № 522/10575/22, номер судового провадження: 1-кп/522/2208/22; від 17.02.2023 р. № 522/10487/22, номер судового провадження: 1-кп/522/1349/23; від 21.09.2023 р. № 522/18677/23, номер судового провадження: 1-кп/522/6071/23.*

Елементами, що мають значення для кваліфікації цього кримінального правопорушення в Україні є:

1) основний безпосередній об'єкт мародерства – бойова слава Збройних сил України і честь військовослужбовця, а також порядок дотримання звичаїв та правил війни; додатковим обов'язковим об'єктом є власність (предмет злочинного посягання, кількість, вартість, приналежність до вбитої або пораненої особи);

2) об'єктивна сторона, що полягає у діях, а саме – викраденні речей, що розташовані при вбитих чи поранених; обов'язковою ознакою складу є час, об-

становка заволодіння чужим майном та чітка локалізація місця вчинення злочину – викрадення майна на полі бою чи на певній ділянці, районі активних воєнних дій, а також у зоні (місцевості, що перебуває в тилу), яка піддається обстрілу ворогом;

3) особа, що вчинила кримінальне правопорушення – військовослужбовець [24, с. 44].

Вважаємо необхідним зазначити, що елементами складу злочину ст. 8 (2) (b) (xvi) Римського статуту, що зазначені в інструкції Міжнародного кримінального суду «Елементи злочинів», які допомагають Суду в тлумаченні та застосуванні ст. 6, 7 і 8 відповідно до Статуту є те, що злочинець:

1. Привласнив певне майно; (термін «привласнення» не визначено ні в Римському статуті, ні в Елементах воєнних злочинів, але зазвичай розглядається як «здійснення контролю над власністю; захоплення володіння») [25, с. 110].

Щодо поняття «певне майно», у апеляційному рішенні щодо юрисдикції у справі «Prosecutor v. Tadić», Апеляційна палата заявила, що: «порушення повинно бути «серйозним», тобто воно повинно являти собою порушення правила, яке захищає важливі цінності, і порушення повинно мати тяжкі наслідки для жертви. Наприклад, факт простого привласнення комбатантом буханця хліба в окупованому селі не буде вважатися «серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права», хоча це можна вважати порушенням основного принципу, викладеного у п. 1, ст. 46 Гаазьких положень (і відповідного правила звичаєвого міжнародного права), відповідно до якого «приватна власність повинна поважатися» будь-якою армією, яка окупує ворожу територію» [26, с. 58-59].

Свою думку висловила Судова палата Спеціального суду по Сьєрра-Леоне у справі «Prosecutor v. Sesay et al»: «Хоча докази мародерства згідно з міжнародним правом не вимагають, щоб вилучені предмети мали значну цінність, ми нагадуємо, що юрисдикція Суду може здійснюватися лише щодо серйозних порушень. Ми вважаємо, що для визначення серйозності порушення, посилення може бути зроблено на характер, обсяг, розмір або колективний масштаб розграбування, наприклад, враховуючи кількість людей, у яких було відібрано майно» [27, с. 319].

2. Мав намір позбавити власника майна та привласнити його у приватне або особисте користування; (терміни «приватний» і «особистий» не визначені у Римському статуті, але їх слід тлумачити досить широко, щоб включати випадки, коли майно передається третім особам, а не лише використовується злочинцем [28, с. 273]).

3. Привласнення було здійснено без згоди власника.

4. Дії мали місце в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним.

5. Зловмиснику були відомі фактичні обставини, які встановлюють наявність збройного конфлікту.

Як вказує використання терміну «приватне чи особисте використання», привласнення, виправдане військовою необхідністю, не може становити склад мародерства [29, с. 17].

Правова конструкція, що розглянута вище, охоплює низку суб'єктів (комбатантів і цивільних осіб) і типів власності (приватної та державної).

Проаналізувавши ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) вбачається, що законодавець закріпив перелік обставин, які

підлягають доказуванню, однак вказані підпункти мають загальний характер для сторони обвинувачення та охоплюють розслідування усіх видів злочинів. Також, вони не вичерпно описані для конкретних категорій правопорушень. Переліки цих обставин для окремих кримінальних проваджень є специфічними й залежать від ознак самого правопорушення. Тому аналіз обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні певних видів, є необхідним елементом методики розслідування цих правопорушень.

Так, О. В. Пчеліна зазначає: «немає необхідності у формуванні уніфікованої системи обставин, що підлягають з'ясуванню, для всіх без винятку кримінальних проваджень, адже вони уточнюються в кожному випадку розслідування кримінального правопорушення чи в їх сукупності залежно від їх криміналістичної класифікації» [30, с. 177].

Тобто, ситуаційний підхід при формуванні переліку обставин розширює традиційний підхід і виступає важливим керівним принципом для слідчого. Це дозволяє уточнити та більш деталізовано сформулювати обставини, які потребують розгляду, опираючись на конкретні ситуації, що виникають на певному етапі розслідування.

У закордонних КК є спільні обставини, які підлягають доказуванню, наприклад, факти події (час вчинення кримінального правопорушення, місце, спосіб тощо), винуватість особи, характер і розмір шкоди, заподіяної злочином, відомості про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, обставини, які пом'якшують або обтяжують відповідальність, передбачені кримінальним законом (ч. 1 ст. 96 КК Молдови [31, с. 79-80], ст. 107 КК Вірменії [32, с. 77], § 62. КК Естонії [33]).

Вважаємо необхідним зазначити, що І. М. Вигівський пропонує об'єднати обставини у чотири групи: 1) обставини, що стосуються події кримінального правопорушення; 2) персональні обставини: відомості про особу потерпілого; відомості про особу злочинця; [...] 3) наслідкові обставини; 4) інші обставини [34, с. 143].

Г. Ю. Нікітіна-Дудікова за основу обрала елементи складу кримінального правопорушення, і у межах кожного елемента пропонує згрупувати обставини, які підлягають з'ясуванню, за трьома критеріями: обставини, що підлягають доведенню (ст. 91 КПК України); обставини, що впливають на кваліфікацію вчиненого злочину за КК України; обставини, що мають важливе криміналістичне значення [35, с. 118].

І. А. Ботнарєнко, Ю. Б. Комаринська, О. М. Джужа, Я. О. Дякін, Д. М. Тичина виділяють обставини, що підлягають доказуванню під час провадження досудового розслідування домашнього насильства, пов'язані з подією кримінального правопорушення; винуватість особи; вид і розмір шкоди та інші обставини [36, с. 3].

О. В. Таран, А. П. Запотоцький та О. С. Старенький зазначають у дослідженні такі обставини як: встановлення статусу людини, для визначення її правового становища, яке може вплинути на притягнення до кримінальної відповідальності, правильної кваліфікації її дій; територіально-часові межі МГП; встановлення законної мети та чи була військова необхідність, підкреслюючи, що цей перелік обставин, що підлягають доказуванню, не є вичерпним; він може бути доповне-

ний іншими обставинами відповідно до особливостей конкретного провадження [37, с. 11].

Проаналізувавши думки науковців, з урахуванням кримінально-правової та криміналістичної специфіки злочину, пропонуємо виділяти обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування мародерства.

Зокрема, це: 1) подія злочину (дата, час, місце, обстановка поля бою); 2) обставини, пов'язані із об'єктом, суб'єктом (предмет злочину – власність потерпілого, її кількість, приналежність до вбитої чи пораненої особи, вартість – мінімальний розмір викрадення чужого майна передбачений у ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення, тому для розміру предмета у ст. 432 Кримінального кодексу України розмір викраденої речі має перевищувати 0,2 неоподатковуваний мінімум доходів громадян; потерпілий – поранений чи вбитий; відомості про особу злочинця, ознаки суб'єкта злочину: фізична особа, осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність, ознаки спеціального суб'єкта – військовослужбовець); 3) інші обставини, а саме які обтяжують чи пом'якшують покарання (ст. ст. 66 та 67 Кримінального кодексу України); що виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК України); обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, а також обставини, що виключають факт вчинення підозрюваною особою іншого злочину.

Наше дослідження є рекомендаціями, що зумовлені необхідністю правильної кваліфікації положення ст. 432 КК України та покращенню розслідування вказаного злочину задля усунення виявлених практикою недоліків правозастосування.

Висновки і пропозиції. Аналіз визначеного предметом дослідження питання дозволив дійти таких висновків:

1. У положеннях міжнародного гуманітарного права мародерство є воєнним злочином, у той час як за українським законодавством – військовим, про що свідчить проаналізоване законодавство, судова практика, міжнародні договори та інструкції Міжнародного кримінального суду «Елементи злочинів».

2. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні в Україні мають як спільні, так і відмінні риси з обставинами, які підлягають доказуванню в законодавстві інших країн, однак зберігають своє окреме кримінально-правове значення, що вимагає ретельного підходу до всіх фактичних даних аби кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Встановлено, що ситуаційний підхід при формуванні переліку обставин розширює традиційний підхід і виступає важливим керівним принципом для слідчого при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із мародерством.

З урахуванням кримінально-правової та криміналістичної специфіки злочину, пропонуємо виділяти такі обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування мародерства, а саме: 1) подію кримінального правопорушення; 2) обставини, пов'язані із об'єктом, суб'єктом та 3) інші обставини.

3. На нашу думку, не треба обмежуватися у вчиненні мародерства полем бою, вважаємо доречним не виключати можливість заволодіння майном і цивільним населенням.

Отже, вважаємо необхідним визначати ознаками мародерства, в нормі про відповідальність за його вчинення – на полі бою чи в зоні воєнного конфлікту, а також майно військового та цивільної особи, яким заволодила стороння особа. Досить вдало це відображено у п. «а» ст. 413 КПК Грузії. У зв'язку з тим, що дане дослідження є корисним для сучасної правозастосовної практики, перспективами подальших досліджень обраної теми є розроблення інноваційних методів виявлення та розслідування мародерства на основі аналізу досвіду країн з високим рівнем захисту прав людини та використання цього досвіду для вдосконалення законодавства та практики кримінальних переслідувань щодо мародерства.

Список використаної літератури

1. Шрамко С. С., Калініна А. В. Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час? *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Вип. 44. С. 98-106. URL: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-44-98>.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 20.02.2024).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03 березня 2022 р. № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text> (дата звернення 20.02.2024).
4. Stewart G J., Kiyani A. The Ahistoricism of Legal Pluralism in International Criminal Law. *The American Journal of Comparative Law*. 2017. Vol. 65. № 2. P. 393-449. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajcl/avx033>.
5. Zimmermann A., Geiß R. Paragraph 2(b)(xvi): Pillage. *Ambos, Rome Statute of the ICC: Article-by-Article Commentary* / according to the editorial office Kai Ambos. 2022. P. 451-454. URL: https://cedpal.uni-goettingen.de/data/publicaciones/2021/Ambos_Rome_Statute_ICC_READING_SAMPLE1.pdf
6. Buck K.G. Displacement and dispossession: redefining forced displacement and identifying when forced displacement becomes pillage under international humanitarian law. *Int J Humanitarian Action*. 2017. Vol. 2. № 5. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41018-016-0016-6>.
7. O'Keefe, Roger, et al. Protection of cultural property: military manual. UNESCO Publishing, 2017. 91 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246633>.
8. Palarczyk, D. Ecocide Before the International Criminal Court: Simplicity is Better Than an Elaborate Embellishment. 2023. *Crim Law Forum* 34, 147-207. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10609-023-09453-z>.
9. Greulich C., Jensen E.T. Cyber pillage. *Southwestern journal of International law*. 2020. Vol. XXVI: 2. P. 264-288. URL: https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2020-12/Jensen_Greulich_264-288_v26n2.pdf.
10. Statute of the International Tribunal for the former Yugoslavia. Gesellschaft für Völkerstrafrecht e.V. International Criminal Law Society. URL: http://www.icls.de/dokumente/icty_statut.pdf (дата звернення 12.01.2024).
11. TPIY, Prosecutor v. Goran Jelusic, case № IT-95-10-T, Trial Judgement. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,4147fe474.html>.
12. Statute of the International Tribunal for Rwanda (1994, November). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-criminal-tribunal-prosecution-persons> (дата звернення 20.02.2024).
13. TPIY, Prosecutor v. Kordić and Čerkez, case № IT-95-14/2-A, Appeal Judgement. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,47fd53d.html>.
14. Geneva convention relative to the protection of civilian persons in time of war of 12 August 1949. IHL Databases. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/380-GC-IV-EN.pdf>.
15. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907 р. URL: <https://>

- zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 28.01.2024).
16. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 р. : станом на 16 січня 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення 28.01.2024).
 17. TPIY, Prosecutor v. Milan Martić, case № IT-95-11-T, Judgement in the Case the Prosecutor v. Milan Martić. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,469de5652.html>.
 18. Clapham A., Gaeta P., Sassoli M. The 1949 Geneva Conventions: a commentary. USA. 2015. 1651 p.
 19. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
 20. Criminal Code of Bosnia and Herzegovina. Council of Europe. 2003. 74 p. URL: <https://rm.coe.int/bih-criminal-code-consolidated-text/16806415c8>.
 21. Criminal Code of Georgia. Legislative Herald of Georgia (July, 1999). URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/16426?publication=253>.
 22. Australia's Defence Force Discipline Act. (1982). Subdivision D. 48 looting. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00811>.
 23. Penal code No. 132 (1984). URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=463.&lawCode=PEN.
 24. Kopotun I., Murzo, Ye. Criteria for distinguishing looting from other crimes: A comparative analysis. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. Vol. 13, № 2. P. 41-49. DOI: <https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/2.2023.41>.
 25. Black's Law Dictionary. Eighth edition / Editor in Chief B. A. Garner. St. Paul: Thomson-West, 2007. 1810 p.
 26. TPIY, Prosecutor v. Dusko Tadić a/k/a «DULE», case № IT-94-1-T, decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/866e17/pdf>.
 27. SCSL, Prosecutor v. Sesay et al., case № SCSL-04-15-T, Trial Judgement. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/7f05b7/>.
 28. Dormann K. Elements of war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: sources and commentary. England : Cambridge University Press & Assessment, 2003. 524 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511495144>.
 29. Elements of Crimes. International Criminal Court. The Netherlands. 2013. 39 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>.
 30. Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень : науковий журнал*. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2020. Вип. 12. С. 177-183. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).590](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).590).
 31. The Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova. Official Monitor of the Republic of Moldova, № 104-110/447 dated 07.06.2003. 268 p. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/5509a3794.pdf>.
 32. Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia. 1 September 1998 AL-248. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=eng>.
 33. Code of Criminal Procedure, Riigi Teataja Code of Criminal Procedure. 2004. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512122017005/consolide>.
 34. Вигівський І. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування заохплення заручників. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. Т. 1., № 3 (31). С. 141-146. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.24>.
 35. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1(42). С. 116-121. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).1005](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1005).
 36. Ботнарєнко І. А., Комаринська Ю. Б., Джужа О. М., Дякін Я. О., Тичина Д. М. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування домашнього насильства: практ. посібник. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. 52 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/a1f4ebd8-2085-4609-9780-10733da62a4d/content>.
 37. Taran, O. V., Zapototskyi, A., Starenkyi O. Circumstances to be proved in the investigation of violations of the laws or customs of war. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. Vol. 27, № 3. P. 9-18. DOI: <https://doi.org/10.56215/0122273.09>.

References

1. Shramko, S. S., & Kalinina, A. V. (2022). Crime in Ukraine: what is it like during the war and what can it be like in the post-war period? The issue of fighting crime, (44), 98-106. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-44-98> [in Ukrainian].
2. On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation. (n.d.). URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
3. On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding increased liability for looting: Law of Ukraine (2022, May). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text> [in Ukrainian].
4. Stewart, J. G., & Kiyani, A. (2017). The Ahistoricism of Legal Pluralism in International Criminal Law. *The American Journal of Comparative Law*, 65(2), 393-449. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajcl/avx033>.
5. Zimmermann, A., Geiß, R. (2022). Rome Statute of the ICC: Article-by-Article Commentary. In Paragraph 2(b)(xvi): Pillage. (pp. 451-454). The Hague: Ambos. URL: https://cedpal.uni-goettingen.de/data/publicaciones/2021/Ambos_Rome_Statute_ICC_READING_SAMPLE1.pdf.
6. Buck, K. G. (2017). Displacement and dispossession: redefining forced displacement and identifying when forced displacement becomes pillage under international humanitarian law. *Int J Humanitarian Action* 2 (1), 1-18. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41018-016-0016-6>.
7. O'Keefe, R., Péron, C., Musayev, T., & Ferrari, G. (2017). Protection of cultural property: military manual. UNESCO Publishing. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246633>.
8. Palarczyk, D. (2023). Ecocide Before the International Criminal Court: Simplicity is Better Than an Elaborate Embellishment. *Crim Law Forum* 34, 147-207. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10609-023-09453-z>.
9. Greulich, C., Jensen, E. T. (2020). Cyber pillage. *Southwestern Journal of International Law*, XXVI: 2, 264-288. URL: https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2020-12/Jensen_Greulich_264-288_v26n2.pdf.
10. Statute of the International Tribunal for the former Yugoslavia (1993, May). URL: http://www.icls.de/dokumente/icty_statut.pdf.
11. TPIY, Prosecutor v. Goran Jelusic, case № IT-95-10-T, Trial Judgement. (1999, December). URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,4147fe474.html>.
12. Statute of the International Tribunal for Rwanda (1994, November). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-criminal-tribunal-prosecution-persons>.
13. TPIY, Prosecutor v. Kordić and Čerkez, case № IT-95-14/2-A, Appeal Judgement. (2004, December). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-criminal-https://www.refworld.org/cases,ICTY,47fd53d.html>.
14. Geneva convention relative to the protection of civilian persons in time of war (1949, August). URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/380-GC-IV-EN.pdf>.
15. IV Convention of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 995_222 “On the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Provisions on the Laws and Customs of War on Land”. (1907, October). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text. [in Ukrainian].
16. Rome Statute of the International Criminal Court. (1998, November). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukrainian].
17. TPIY, Prosecutor v. Milan Martić, case № IT-95-11-T, Judgement in the Case the Prosecutor v. Milan Martić/ (2007, June). URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,469de5652.html>.
18. Clapham, A., Gaeta, P., Sassoli, M. (2015). *The 1949 Geneva Conventions: a commentary*. England: Oxford University Press.
19. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2001, April). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].
20. Criminal Code of Bosnia and Herzegovina: Law of Bosnia and Herzegovina (2003, June). URL: <https://rm.coe.int/bih-criminal-code-consolidated-text/16806415c8>.

21. Criminal Code of Georgia. Legislative Herald of Georgia (July, 1999). URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/16426?publication=253>.
22. Australia's Defence Force Discipline Act. (1982). Subdivision D. 48 looting. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00811>.
23. Penal code No. 132 (1984). URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=463.&lawCode=PEN.
24. Kopotun, I., & Murzo, Ye. (2023). Criteria for distinguishing looting from other crimes: A comparative analysis. Law Journal of the National Academy of Internal Affairs, 13(2), 41-49. URL: <https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/2.2023.41>.
25. Black's Law Dictionary. Eighth edition / Editor in Chief B. A. Garner. St. Paul: Thomson-West, 2007. 1810 p.
26. TPIY, Prosecutor v. Dusko Tadic a/k/a «DULE», case № IT-94-1-T, decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction. (1995, October). URL: <https://www.legal-tools.org/doc/866e17/pdf>.
27. SCSL, Prosecutor v. Sesay et al., case № SCSL-04-15-T, Trial Judgement. (2009, May). URL: <https://www.legal-tools.org/doc/7f05b7/>.
28. Dormann, K. (2003). Elements of war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: sources and commentary. ICRC/Cambridge University Press.
29. Elements of Crimes. (2013). International Criminal Court. The Netherlands. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>.
30. Pchelina, O. V. (2020). The essence and content of the circumstances to be ascertained during the investigation of a criminal offence. Legal bulletin, (12), 177-183. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).590](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).590) [in Ukrainian].
31. The Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova: Law of the Republic of Moldova (2003, June). URL: <https://www.refworld.org/pdfid/5509a3794.pdf>.
32. Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia: Law of the Republic of Armenia (1998, September). URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=eng>.
33. Code of Criminal Procedure: Law of Estonia. (2004, July). URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512122017005/consolide>.
34. Vyhivskyi, I. M. (2020). Circumstances to be ascertained during the hostage-taking investigation. Knowledge, Education, Law, Management. 3 (31), 141-146. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.24> [in Ukrainian].
35. Nikitina-Dudikova, G. Yu. (2022). Circumstances to be ascertained during the investigation of criminal offenses against the sexual freedom and sexual integrity of children. Carpathian Legal Gazette, (1 (42)), 116-121. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).1005](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1005) [in Ukrainian].
36. Botnarenko I. A., Komarinska Yu. B., Dzhuzha O. M., Dyakin Y. O., Tychyna D. M. (2023). *Circumstances to be proven during the investigation of domestic violence*. Kyiv : The National Academy of Internal Affairs. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/a1f4ebd8-2085-4609-9780-10733da62a4d/content> [in Ukrainian].
37. Taran, O. V., Zapototskyi, A., & Starenkyi, O. (2022). Circumstances to be proved in the investigation of violations of the laws or customs of war. Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs, 27(3), 9-18. DOI: <https://doi.org/10.56215/0122273.09>.

Стаття надійшла 26.02.2024 р.

Ye. O. Murzo, Postgraduate Student
National Academy of Internal Affairs
the Department of Criminal Procedure
1 Solomianska Sq, Kyiv, 03035, Ukraine
e-mail: yevheniiamurzo@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-4409-0560>

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INVESTIGATION OF PILLAGE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Summary

The article clarifies the essence of pillage according to Ukrainian and international legislation, defines the composition of these crimes, highlights the list of circumstances that must be proven, and forms additional ones in the investigation of pillage in Ukraine. It is established that the war led to an increase in the number of cases of looting, but since 2014, no person has been convicted under Article 432 of the Criminal Code of Ukraine. Fixing these crimes is complicated in the occupied territories. There are difficulties with qualification, investigators do not have a sufficient experience in investigating criminal offenses of this specific nature, and there is no clear forensic methodology for investigating such crimes. This emphasizes the relevance of the research. The purpose of this article is to study the problems of investigating looting in the criminal legislation of Ukraine and foreign countries. The article uses a set of scientific methods for a comprehensive study of this issue, in particular, general scientific and special ones, which are means of the scientific research. The dialectical method is used within the scope of studying the theory and practice of contradictions related to the subject of the research. Taking into account the criminal-legal and forensic specifics of the crime, the forecasting method is used to formulate proposals for the selection of circumstances to be proven during the investigation of looting in criminal proceedings. The comparative legal method is used during the comparison of concepts and scientific research, scholars' points of view regarding the understanding of the essence of looting. The scientific research of Ukrainian and foreign scientists is analyzed, whose views highlighted the issue of pillage and its types, legislation and international treaties. The practical value lies in the fact that the study contributes to the understanding and improvement of the procedure of investigation of looting, indicating which circumstances can be of significant importance for establishing and proving the guilt of a person and the administration of justice.

Keywords: war, event, looting, plunder, investigation.

ланню на первинну статтю. Редколегія залишає за собою право на рецензування, редакційні виправлення, скорочення і відхилення статей. Відповідальність за матеріал статті несе автор (автори).

7. Наукові статті, що надійшли до редколегії, обов'язково проходять сліпе подвійне рецензування та перевірку на оригінальність статті, після чого відповідальний секретар редколегії повідомляє авторів про позитивне чи негативне рішення щодо прийняття статті для публікації у збірнику.

8. Технічні вимоги до оформлення наукової статті:

- загальний обсяг статті має складати до 20 сторінок;
- кількість співавторів – не більше двох;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Word for Windows®**;

- стандарти:

- a) **формат аркуша** – А4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»;
- b) поля: **ліве** – 20 мм, **праве** – 20 мм, **верхнє** – 20 мм, **нижнє** – 20 мм; сторінки без нумерації;

- c) **абзац** – 1,25 см;

- d) **переплетіння** – 0 см;

- e) **інтервал між рядками** – 1,5 пт.;

- f) інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт.;

- g) відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт.;

- h) шрифт набору – Times New Roman;

- i) **назва, текст статті, додатки** – кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5;

- стаття набирається по всій ширині абзацу;

9. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:

- **індекс УДК** у верхньому лівому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.);

- **ініціали та прізвища авторів** у верхньому правому кутку листа українською (або мовою статті). Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання**, назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори); **адреса; e-mail** (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5).

- порожній рядок;

- **назва статті** – великими літерами, по центру українською (або мовою статті) (Times New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок;

- **анотація** українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити: актуальність теми дослідження, постановка проблеми та завдання, аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення недосліджених частин загальної проблеми, постановка завдання, викладення основного матеріалу (**стисло**), висновки відповідно до статті;

- **ключові слова** (3-10 слів) українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

- порожній рядок;

- **основний матеріал статті:**

До уваги авторів та читачів!
Науковий журнал «Правова держава» з 2016 року
виходить з періодичністю 4 рази на рік.

ГРАФІК ВИПУСКУ НОМЕРІВ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»
на 2024 рік

№.№ випуску	Початок прийому статей	Закінчення прийому статей	Електронна версія журналу	Друкована версія журналу
53	15.02.2024	15.03.2024	15.04.2024	30.04.2024
54	15.04.2024	15.05.2024	15.06.2024	30.06.2024
55	15.08.2024	15.09.2024	15.10.2024	30.10.2024
56	15.10.2024	15.11.2024	15.12.2024	30.12.2024

Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи відредагований варіант з автором, а також не приймати рукописи, якщо вони не відповідають вимогам журналу «Правова держава».

Українською, англійською та німецькою мовами

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора, яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, яка надала матеріал.
Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
(чинне до 31 березня 2024 р.):
Серія КВ № 16843-5605ПР від 20.07.2010 р.

Згідно з Рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований
як друковане медіа і внесений
до Реєстру суб'єктів у сфері медіа з ідентифікатором R30-02960.

Підписано до друку **15.04.2024 р.** Формат 70x108/16. Ум.-друк. арк. 15,23
Зам. № 2404-01. Тираж 100 прим.

Адреса редколегії:
Україна, 65058, Одеса, Французький бульвар, 24/26
Тел.: (048) 702-31-31
e-mail: onu.pd.odessa@gmail.com
www.pd.onu.edu.ua

Надруковано у ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.)
Україна, 65009, Одеса, вул. Зоопаркова, 25
Тел. +38 050 7775901, +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.fenixbooks.com